

ELSŐ KERESZTÉNY TÉRÍTŐINK

NYELVÜNK, ÍRÁSUNK ÉS TÖRTÉNETÜNK TANUBIZONYSÁGA SZERINT.

ÍRTA

VOLF GYÖRGY.

*A Magyar Tudományos Akadémia I osztályában 1895. május 6-dikán
és nov. 4-dikén olvasott rendes tagsági székfoglaló.*

Ára 1 frt 20 kr.

BUDAPEST.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓHIVATALA.

1896.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTTKÁNI HIVATALA

A. M. T. AKADÊMIA
FŐTTKÉLNI HIVATALA

ELSŐ KERESZTÉNY TÉRÍTŐINK

NYELVÜNK, ÍRÁSUNK ÉS TÖRTÉNETÜNK TANUBIZONYSÁGA SZERINT.

ÍRTA

VOLF GYÖRGY.

*A Magyar Tudományos Akadémia I osztályában 1895. május 6-dikán
és nov. 4-dikén olvasott rendes tagsági székfoglaló.*

BUDAPEST.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓHIVATALA.

1896.

448214

MÁGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KÉZIRATTÁR

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

Könyvt. 499 /1963 88

I.

Tíz éve, hogy e helyen előterjesztettem *Kiktől tanult a magyar írni-olvasni?* című értekezésemet,*) mely nyelvünkben, de legfőképp írásunkban maradt nyomokból kimutatta, kik voltak műveltségünk alapvetői. Hogy írni-olvasni írásunk latin voltánál fogva első latin tanítóinktól kellett tanulnunk és hogy első latin tanítóink a dolog természete szerint csak első keresztény térítőink lehettek, az iránt addig is mindenki tisztában volt. De hogy mely nép kebeléből származhattak ezek a mi első keresztény térítőink, az már-már kifürkészhetetlen titoknak látszott. Történetíróink nagy kétségekben hol itt hol ott tapogatóztak, de biztos nyomra sehogy sem akadtak. Csak arra nem gondoltak, sőt még sejteni sem merték volna, hogy egy olyan jelentéktelennek látszó valami, mint a helyesírás, tudjon a kérdésre megfelelni. Pedig minden népnek helyesírása vagy szorosabban mondva hangjelölése, mivel a legparányibb koholmányt, interpolatiót vagy

*) *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? A régi magyar orthographia kulcsa. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia. XII. köt. 6. sz. Buda-Pest, 1885.)*

hamisítást is kizárja, minden oklevélnél és minden följegyzésnél erősebb, föltétlen megbízható adatokat őriz meg. Így a mi hangjelölésünkön is rajta hagyták első térítőink kiejtésüknek, nyelvüknek félreismerhetetlen és eltörölhetetlen bizonyítékait. Hangjelölésünk módja visszatükrözteti azt a latin kiejtést, melyet tőlük tanultunk; e latin kiejtés föltünteti azokat a sajátosságokat, melyek az ő nyelvüket jellemzik; nyelvük sajátosságai meg elárulják végre azt a népet, melyhez tartoztak. Minthogy pedig a magyar helyesírásban ma is tükröződő legrégebb latin kiejtésünknek jellemző sajátosságai teljesen összeválnak a velencezevidéki olasz tájbeszéd jellemző sajátosságaival, úgy hogy csakis innen magyarázhatók, értekezésemben szükségkép arra az eredményre kellett jutnom, hogy az írás-olvasás mesterségében, ennél fogva a latin nyelvben és következésképp a kereszténységben is első igazi oktatóink velencezevidéki olaszok voltak.

Értekezésem adatait, fejtegetéseit és következtetéseit két lustrum alatt sem rontotta le senki, sőt azt sem lehet mondani, hogy valaki akár mi igaz okkal megtámadta volna. Inkább az történt, hogy a hivatottak egészében és részeiben helyeselték, támogatták, erősítették és kiegészítették.*) Még az a nézet is,

*) Schuchardt Hugó, akadémiánk kitünő romanista külső tagja, nemcsak helyeselte értekezésemnek mind alapját mind eredményét, hanem igazoló adatokkal is erősítette (*Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*. VII. évf. 1886. 4. sz. 152—157. l.). Körösi Sándor, ki megindította a magyar nyelvbeli olasz elemek gyűjtését és a velencezés nyelvjárást beszélő Fiumében működik, előbb is utóbb is számos bizonyítékot szolgáltatott fejtegetésemhez (l. összefoglaló dolgozatát: *A magyar nyelvbeli olasz elemek*. Fiume, 1892). Simonyi Zsigmond ismételve méltatta értekezésemet és a magyar helyesírás tárgyalásánál kiindulólul vette (*A magyar nyelv*. Buda-Pest, 1889. II. köt. 60—62. és 73. l. — *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. I. köt. Buda-Pest, 1895. 196—203. l.). Szinnyi József pedig értekezésemre építve, 1895. márcz. 4-én tartott akadémiai fölolvasásában (megjelent a *Magyar Nyelvőr* XXIV. kötetében és különnyomatban) igen elmésen fejtegette: *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* De a nyelvészeken kívül más tudósok is figyelembe vették fejtegetésem eredményét. Így Beöthy Zsolt bevitte a magyar irodalomtörténetbe (*A magyar nemzeti irodalom ismertetése*. I. köt. 6. kiad. Buda-Pest, 1891, 21. l.) és Karácsonyi János a magyar történeti irodalomba (*Szent Gellért élete és művei*. Buda-Pest, 1887. 187—189. l.), a ki tovább menve, még arra a fontos körülményre utalt, hogy minél régebb időre megyünk vissza, annál sűrűbben találkozunk olasz szár-

mely szerint az írás-olvasásban mestereink és így első térítőink csehek lettek volna, melyet értekezésem mint teljesen alaptalant elvetni volt kénytelen, egészen elhallgatott és úgy látszik végkép lerakta a fegyvert.*) Nem hiú czélből említem ezeket, hanem mert azt hiszem, hogy nemcsak a kutatóra, hanem a tudományra nézve sem lehet közömbös, hogy valamely tudományos állítás okai még vita alatt vannak-e vagy már megállották a tűzpróbát és így megnyugvással lehet-e rájuk építeni.

Hanem ezek alapján úgy látszhatik, mintha már nem forogna fönn annak a szüksége, hogy e tárgyat újra fölvegyem, különösen mikor tulajdonkép se hozzátenni, se elvenni, se módosítani valóm nincs. A kérdés azonban nem csak, sőt első sorban sem nyelvtudományi, hanem valójában történeti. A nyelvtudomány itt inkább segédtudománya a történetnek. Ezért is, meg abban a nézetben, hogy nem kell a farkasnak berket mutatni, régi értekezésemben kevés történeti adatra szoritkoztam. Azt hittem, hogy történetiróink, a kik első keresztény térítőinkről addig semmi bizonyosat nem tudtak, meg fogják ragadni a segítséget, melyet nyelvünk és írásunk nyújt nekik. De csalódtam. Most is csak ott állunk, a hol álltunk; a kérdés azóta egy lépéssel sem ment előbbre. Pedig kereszténységre

mazású) magyar keresztnevekkel, a mi szintén nevezetes bizonyítéka annak, hogy «első térítőink olaszok voltak, a kik a hittel együtt a náluk divatozó keresztneveket is átültették hozzánk».

*) Még 1885-ben Ásboth Oszkár így szól: «a kérdést ellenfelem oly ténnyel vitte át, melyre csak akkor léphetek, ha tanulmányaim megengedik, hogy hosszabb időre teljesen félbeszakítsam őket» (*A zsoldár szó és még valami. Magy. Nyelvőr* XIV. köt. 455—456. l.). E tér a romanisztika volna, a hová azonban tíz esztendő alatt sem követte ellenfelét. Így természetesen nem tudhatom, ragaszkodik-e ma is ugyanakkor mondott következő szavaihoz: «Azon jámbor reményével szemben pedig, hogy erőteljes argumentumainak hatása alatt csak lemondok arról, a mit kutatásaim eredménye gyanánt közzé tettem, kijelentem, hogy egyetlen egy fontosabb kérdésben sem változott azóta meggyőződés» (u. o. 459. l.). Annyit látok, hogy azóta írt dolgozataiban egész következetesen kerül a régi nézetének ismétlését. Ez aligha magyarázható másképp, mint hogy legalább hallgatag elismeri egykori tévedését, és így «jámbor reményemben» talán mégsem csalódtam és «argumentumaim» talán mégsem bizonyultak olyan szánandó «erőtelenségeknek».

térésünk történeti fontosságra nézve bizonyára a legelső kérdések közé tartozik, hiszen mi biztosította a magyar nemzetnek életben maradását, ha nem a kereszténység befogadása? A honfoglalásnak száz évet, a kereszténységnek kilenczszázat köszönünk. Azt hinném, ez elég nagy ok lehetne, hogy történetíróinkat kereszténységre térésünk kérdése valamennyire mégis érdekelje.*) De hát történeti tekintetben az ügy állása ma is a régi és így kénytelen vagyok nyelvész létemre a történet terére átesapni és azt, a mit tíz évvel ezelőtt csaknem tisztán nyelvtudományi úton bizonyítottam, történeti adatokkal is bőven fölvilágosítani. Régi értekezéseimből csak a kevés történeti adatot lesz szükséges nagyobb teljesség okáért ismételnem, a nyelvi dolgokat elég ha érintem, mivel amott bőven és legtöbbször egész behatóan tárgyaltam és így e részben rendszerint beérhetem a puszta utalással.

II.

Mikor első térítőinket emlitem, nem értem azokat, a kik egyszer-egyszer sikertelen vagy múló eredményű kísérletet tettek. Nem vehető számba Piligrim passauai püspöknek látogatására nagyobb szabású próbálkozása sem, kinek a térítés, ha ugyan térített, különben sem volt igazi célja, hanem csak kívánatos eszköz nagyravágyásának kielégítésére. El is enyészett még a nyoma is annak a kereszténységnek, melynek malasztjában ő részesítette volna őseinket. Általában azok az egyes térítők, kik eleinte szórványosan ellátogatnak a pogány magyarokhoz, nem is annyira a kereszténységet terjeszteni jöttek, mint inkább a rettenetes hírű nemzet kegyetlen vadságára számítva, dicső vértanúságot kerestek. Hiszen még 1010-ben is, mikor Szent István már javában térítette népét,

*) Pauler Gyula ugyan észrevette értekezésemet (*A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Buda-Pest, 1893. I. köt. 493. l. 35. jegyz.), de legfeljebb annak adja jelét, hogy egy kicsit lapozgatta; mert csak annyit látott, hogy az valamit czáfol, de nem csekély terjedelmű pozitív része már egészen elkerülte a figyelmét. Karácsonyi János jobb hasznát vette, a miről fentebb a 2. lap jegyzetében szóltam.

szent Romuald azért indul el huszonnégy tanítványával Pe-reumból, Ravenna vidékéről, Magyarországra, hogy itt «Krisztusért vérét ontsa».*) Nem mellőzhetem ugyan e próbálkozokat sem, mert alig van köztük olyan, kinek valamelyik történetírónk biztos alap és irányító híán különös fontosságot ne tulajdonított volna. De igazi térítésről mindenütt csak attól fogva lehet szó, mikor püspökségeket, káptalanokat, kolostorokat, iskolákat állítanak, mikor kánon és szabály szerint rendezett, egységesen vezetett és mind nagyobb számmal az ország fiaiból alakuló papi kar egész rendszeresen, minden mellékcél nélkül, tisztán a vallás meghonosításáért fog a magasztos munkához, hogy minden lelket megnyerjen az üdvösségnek és a mi még fontosabb, állandóan meg is tartson a hitben. Erre egyes bolyongó jövevények teljesen képtelenek. Ha szereznek is egy-két hívet, azok csakhamar ismét visszaesnek a pogányságra. Jellemző példa erre nálunk Bulesu, ki Konstantinápolyban megkeresztelkedvén, itthon sietett «Istennel kötött szerződését megszegni».**) A mint nem volt támasza, megint martaléka lett a pogányságnak.

Mi is tartaná az új híveket a kereszténységben, ha a pogánysággal szemben, melyben nevelkedtek s mely őket minden oldalról körülveszi, se állandóan látott keresztény élet, se folytonos hitbeli oktatás és buzdítás nem erősíti? Az egyenként ide Magyarországra vetődött térítők rövid idő múlva fájdalmasan csalódva távoztak. Se igazi kereszténység nem támadt a nyomukban, se az annyira áhított vértanúságra nem tudtak szert tenni. Vallás dolgában a magyar

*) «Interea Romualdus audiens, quia beatissimus vir Bonifacius» (querfurti Brunó értendő, ki «1009. d. 16. Kal. Martii» szenvedett vértanúságot) «martyrium suscepisset, nimio desiderii igne succensus, ut pro Christo sanguinem funderet, Hungariam mox ire disposuit . . . Deinde licentia ab apostolica Sede suscepta, et duobus e suis discipulis in Archiepiscopos consecratis» (ezek az 56. és 61. szakasz szerint Ingelbertus és Gregorius voltak), «cum viginti quatuor fratribus iter arripuit. Tantus enim ardor moriendi pro proximo in omnibus aestuabat, quod vir sanctus ad tale negotium cum paucis ire difficile pterat». Petri Damiani *Vita s. Romualdi* 63. (Mabillon: *Acta sanctorum ordinis s. Benedicti*. Sæc. VI. pars I. pag. 266.).

***) Georgii Cedreni *Compendium historiarum*, pars II. (Parisiis, 1647. Tom II. pag. 636.)

sokkal közömbösebb volt, mintsem hogy az új hit mellett vagy ellen egykönnyen lángra lobbant volna. A keresztvíz egy-maga nem változtathatta se az egyest se a népet mélyen valóságossá; arra szakadatlan lelkipásztorkodás, örködő gondviselés, szüntelen oktatás, lankadatlan buzdítás, folytonos példaadás volt szükséges; igazi keresztény neveléssel keresztény világnézetet és keresztény életet kellett teremteni és biztosítani. A kik nem kapkodva fogtak e munkához, hanem tervszerűen kezdtek és rendszeresen iparkodtak azt végrehajtani, azok a mi evangéliumi emberhalászaink, azok a mi igazi térítőink. De még ezeknek is jó ideig fogantlan maradt volna minden fáradozásuk, ha nem előzték volna meg olyanok, a kik hasonlóan a folyton eső vizesepphez, mely idővel követ váj, a rendszeres térítők munkáját lassan-lassan előkészítve és megkönnyítve, a magyar nemzetet a kereszténység befogadására hajlandóvá tették. Ez úttörők azonban, mint látni fogjuk, nem voltak egyes kalandozó kísérlettevők, hanem olyanok, a kik a családokba férkőzve, ingatták meg a pogányságot.

Az első keresztény térítő, ki a magyaroknál megfordult, ha nem is térítés céljából, tudomásunk szerint Konstantin philosophus, a szlávok későbbi nagy apostola volt, ki 856 körül a görög császár parancsára a Don és Volga mellékén lakó kazárokhoz utazott, hogy fejedelmöket maga kértére az igaz hitre oktassa. Konstantin Chersonból, hol előbb megtanulta a kazár nyelvet, indult oda és ez útjában a magyarokhoz jutott, kik akkor, mint a bolgárok szövetségesei, a Duna torkolatánál tanyáztak. A magyarok «farkasok módjára üvöltve» megrohanták, hogy megöljék; de imádsága lecsillapította és megszelidítette őket.*) A második térítő, a ki szintén még azon régi lakóhelyükön jelent meg náluk, Konstantin bátyja, Methodius pannoniai érsek volt. Ez életének utolsó éveiben, 885 előtt, Basilius császár meghívására még egyszer ellátogatott Konstantinápolyba és midőn a magyarok vidékére ért, nagyfejedelmük látni kívánta. A nagyfejedelem szívesen fogadta, szépen

*) *Vita s. Constantini*, cap. 8. (Dümmler és Miklosich: *Die Legende vom heiligen Cyrillus. Denkschriften der kais. Akademie. Philos. hist. Cl. Bd. XIX. Wien, 1870. 230—236. 1.)*

meghallgatta és gazdagon megajándékozta. Több eredménye e látogatásnak nem volt.*)

A honfoglalás után még hosszú ideig nem az országban kísérlik meg a térítést, hanem kint járó magyarokat iparkodnak megnyerni a kereszténységnek. A görögök igen ügyesen a Konstantinápolyban megforduló magyar fejedelmekre vetették ki hálójukat. Amúgy is értették a módját. A császár kitüntető fényvel fogadja az udvarához érkező magyar fejedelmeket és a keresztiség nagy ünnepi szertartása után patriciusi ranggal megtisztelve és kincsekkel elhalmozva bocsátja őket vissza hazájukba. Így tett először Bulesuval, a ki azonban, mint már említve volt, itthon újra visszatért régi hitéhez és azután is csakúgy harczolt a kereszténység ellen, mint azelőtt. Nem sokára Bulesu után, 950 körül, elmegy Konstantinápolyba Gyula fejedelem; őt is fényesen fogadja a császár, ő is megkeresztelkedik és ugyanoly kitüntetésben részesül mint Bulesu. Itt már bevált a görögök számítása. Az új hívő, hogy a visszaesés veszélyét eltávoztassa és másokat is a kereszténységre bírjon, bizonyára nem az okos görögök tanácsa nélkül, magával hozta a kegyességéről híres Hierotheus nevű szerzetest, a kit Theophilactus patriarcha előre fölszentelt a megtérítendő Magyarország püspökévé, és Hierotheus azután a kereszténység terjesztésében csakugyan buzgólkodott is. Mekkora volt a sikere, arról nincs adatunk; egyet azonban elért: Gyula állhatatos maradt a hitben és nemcsak hogy a keresztényeket többé maga sem bántotta, hanem a keresztény foglyokat is kiváltotta, gondjukat viselte és szabadon bocsátotta.***) Gyula megtérése egyáltalában az első és hosszú időn az egyetlen is, melynek fontosságot lehet tulajdonítani. Az ő leánya Sarolt, Géza ***)

*) Cum vero in partes Danubii venisset, rex Ungrorum videre eum voluit, et quibusdam dicentibus et putantibus, Methodium non sine malo discessurum esse, tamen ad eum accessit. Rex vero, ut dominum decet, excepit eum honorifice et sollemniter et cum gaudio, et, ut talibus viris colloqui convenit, cum eo collocutus et adamatum deosculatus dimisit cum magnis muneribus, dicens ei: memento mei, venerande pater, semper in sanctis precibus tuis». *Vita s. Methodii*, cap. 16. (Miklosich kiadása. Bécs, 1870. 23. l.).

***) L. az 5. lap 2. jegyzetét.

****) Géza nagyfejedelem nevének kiejtéséről l. Szabó Károly: *A magyar vezérek kora* (Buda-Pest, 1883) 339—340. l. jegyz. A való-

nagyfejedelemnek felesége és nemzetünk igazi apostolának, Szent Istvánnak anyja. Bár mit mondjanak forrásaink Sarolt férfiás, heves természetéről, annyit elismernek, hogy ő kezdte támogatni a kereszténységet *) és szent fiának igazi mély kereszténységében bizonyára több része volt mint az élte fogytaig felpogány Géának. Gyula megtérése nem magában, hanem közvetve dicső unokájában, Szent Istvánban, hatott a nemzetre.

Míg keleten békés szándékkal járó magyarokat iparkodnak megnyerni, addig itt-ott nyugaton pusztító haddal berontóknak is próbálják hirdetni az evangéliumot. Nem kell gondolni, hogy annak nem lehetett volna foganatja, mivel őseink nem értették Krisztus jámbor vitézeinek beszédjét. Mindig voltak velük olyanok, kik azt tolmácsolni tudták. Így például, mikor 926-ban megszállják a szentgalleni kolostort, egy fogoly pap volt velük, a kit azért tartottak meg életben, mivel nyelvüket jól értette és beszélte.***) Azért semmi lehetetlenség abban, a mi ilyesfélét legendákban és kolostori krónikákban olvasunk. Midőn a magyarok 954-ben a Maason túl kalandozva, a gemblouxi kolostorra rontottak, szent Guibert fegyvertelenül, «csak Isten igéjének kardjával övezve», bátran eléjük állott és hogy lelküket megmentse, békét ajánlva nekik, oly hévvel oktatta őket a vallás szent igazságaira, hogy néhányat közülük sikerült is neki «az ördög birodalmából kiragadni és a keresztény vitézkedők közé iktatni».***) «Hasonló eredményért», mondja Marczali Henrik,†) «dicsőítette egy régi szentgalleni följegyzés Prunvartot, ki Szent Gál szolgálói közül való volt és sok magyart királyukkal együtt megtérített.»

színőség Gyejesa és Gyejes mellett szól. Géza mindenesetre helytelen, de annyira megszoktuk, hogy az érthetőség kedvéért megtartottam. Video meliora proboque, deteriora sequor.

*) «Miserat his diebus ad Ungrorum seniores magnum, inmo ad uxorem eius, . . . qua duce erat christianitas coepta». Brunonis *Vita s. Adalberti*, cap. 23. (Pertz: *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum* tom. IV. pag. 607.).

***) Ekkehardi IV. *Casus S. Galli*, cap. 3. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* II. 104–110.)

***) *Vita s. Wicberti Gemblacensis monachi* (Pertz: *Mon. Germ. Script.* VIII. 514.).

†) *A magyar nemzet története*. Szerkeszti Szilágyi Sándor. Kiadja az Athenæum. I. köt. (Buda-Pest, 1895) 204. l.

A hány száz meg száz kolostort mint Isten ostora ők meglátogattak, bizonyosan több olyan elszánt szerzetessel találkoztak, ki koczkára téve életét, az Isten igéjével próbálta «csillapítani dühöket» és megtérítésükön fáradozott. Sokszor ismétlődhetett a gemblouxi és szentgalleni eset, de azért csalódnék, a ki azt hinné, hogy e kísérletek a pillanatnyi hatáson kívül mélyebb és maradandóbb nyomot hagytak. Idővel meg is szokhatták az ilyen fogadást és ha egyszer-másszor valamely istenembere tiszteletparancsoló föllépésével mégis megdöbentette őket, a meglepetés elmúltával szétfoszlott szavainak varázsa és ők ismét elfelejtették azt is, a mit netalán fogadtak.

Itt az országban kelet felől, mint láttuk, a honfoglalás után jó félszázad múlva teszik az első térítő kísérletet, akkor is óvatosan, magyar fejedelem, Gyula oltalma alatt; nyugat felől meg épen még jó húsz évvel későben jelenik meg az első nevezetesebb hithirdető. Ez a késelem abból érthető, hogy a nyugati országokkal a magyarok sokkal gyakoribb és sokkal nagyobb ellenségeskedésben éltek, mint a görögökkel. Az első nyugati kísérlet igen gyöngye is volt. A svábföldi Einsiedeln kolostornak egy szentéletű szerzetese, a jámbor és tudós Wolfgang, már elég kedvezőnek tartván az időt, csekély kísérettel a bajor földön keresztül 972 táján Magyarországra indul. Itt semmi bántódása nem esik, de «a megrögzött tévelygések dudváját kiirtani, a csökönyös szívek parlag mezejét az evangéliumi kapával porhanyítani és a hit magvait elhinteni hiába fáradozott».*) Mind a mellett voltak, a kik azt állították, hogy ő «térítette a magyarok királyát és népét a szent hitre»;**) pedig nemesak hogy hasztalan fáradozott, hanem térítő mun-

*) «Huius rei gratia abbatis sui licentia monasterium, et non monachum deserens, immo secundum apostolum maiora charismata æmulari cupiens, per Alemanniam devenit exul in Noricum. Ad cuius orientalem plagam cum humili comitatu pergens, prædicandi gratia Pannoniæ petit confinia. Ubi cum veterum fructices errorum extirpare et steriles squalentium cordium agros euangelico ligone proscindere frugemque fidei inseminare frustra laboraret, a Pilgrimo Pataviense pontifice ab incepto revocatus est opere». Othloni *Vita s. Wolfgangi*. cap. 13. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 530—531.)

**) «Dicitur regem gentemque Ungariorum ad sacram fidem convertisse necnon baptizasse». Othloni *Vita s. Wolfgangi*, Prologus (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 525.)

kássága itt igen hamar véget is ért. Véget vetett neki Piligrim passauai püspök, a ki egyházi kormányát ki szeretete volna terjeszteni Magyarországra és így nem tűrhette, hogy más püspök alá tartozó térítő talán elvonja tőle a magyarokat. Piligrim mesterkedései, melyekkel egy sereg koholt és hamisított oklevél alapján a salzburgi érsek hatósága alól szabadulni iparkodott, püspökségét érsekséggé, magát metropolitává akarta emelni és Pannoniát nem a salzburgi, hanem a koholt lorchi érsekséghez vagyis ő hozzá tartozónak vitatta, sokkal ismertesebbek, mintsem hogy bővebben kellene tárgyalnom.*) Elég annyi, hogy Wolfgangot Passauba idézte, ott hite felől szigorú vizsgálat alá fogta és noha igazhitűségéről, tudományáról és jámborságáról teljesen meggyőződött, a magyarországi térítés folytatásában mégis megakadályozta,**) oly szín alatt, mintha sajnálná, hogy «oly jeles munkás terméketlen barázdákra vesztegesse fáradozását».***) Hogy pedig végkép lehetetlenné tegye a derék szerzetesnek további buzgólkodását, a «*promoveatur ut amoveatur*» szabálya szerint 972-ben a regensburgi püspökségre segítette.†)

Most maga Piligrim fogott volna a magyarok térítéséhez. Erről nincs más bizonyágunk, mint magának Piligrimnek alkal-

*) Tüzetesen szól erről Dümmler: *Piligrim von Passau und das Erzbisthum Lorch* (Leipzig, 1854).

***) Arnoldus szerint Piligrim egyenesen eltiltotta Wolfgangot a további térítéstől. «*Apud quem*» (tudniillik Piligrimnél) «*etiam rogatus et iussus mansit aliquot diebus; hoc inter cetera prudenti secum tractans mente, quare prohibitus sit ab adducenda ad Deum Pannoniorum gente*». Arnoldus *De s. Emmerammo* lib. II. cap. 1. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 556.)

****) «*Dolebat enim idem pontifex*» (tudniillik Piligrim), «*tantum colonum in sulcis sterilibus expendere laborem*». Othloni *Vita s. Wolfkangi*, cap. 13. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 531.)

†) «*Quo commorationis tempore idem episcopus optime usus, utpote qui erat sagacitate plenus, iuxta quod apostolus docet: Probate spiritus si ex Deo sint, clandestina et manifesta divini servitii observatione ac assidua sacræ scripturæ indagatione satis probavit, hunc quem susceperat peregrinum non esse gyrovagum, sed stabilem veræ fidei domesticum. Unde et quosdam de suis familiariter alloquitur, dicens: O quam felix ecclesia, quæ Deo volente isto donabitur sacerdote. Ergo necessarium valde videtur mihi et utile, ut huic famulo Dei petam regimen Ratisponensis episcopii*». Othloni *Vita s. Wolfkangi*, cap. 14. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 531.)

masint 974-ben VII. Benedek pápához intézett levele.*) Ha e levélnek hitelt adnánk, csak azon kellene csodálkoznunk, hogy a magyarok megtérítésére miért volt még szükséges Szent István. Piligrim nemcsak a békéről emlékszik meg, mely lehetővé tette, hanem a magyar néppel kötött szerződésre is hivatkozik, mely egyenesen biztosította a térítést. Sőt mi több, a magyarok maguk «hítták meg sok kéréssel, hogy menjen el személyesen vagy utasítsa hozzájuk küldötteit az evangéliumi munkára». Ennek megfelelően, «küldött is nagyon alkalmas szerzeteseket, kánoni papokat és minden rendű klerikusokat» és «az isteni kegyelem azonnal oly nagy sikert szerzett» embereinek, «hogy csak az előbbkelő magyar férfiak és nők közül is, a katolikus hitbe avatván és a szent keresztség által megtisztítván őket, mintegy ötezret nyertek meg Krisztusnak». Még azzal tetézi jelentését, hogy «majdnem az egész magyar nép hajlandó a szent hit föl vételére. Az aratás tehát bőséges; csak a munkás kevés». Minthogy ő maga nem győzi «főpapsága annyi kerületében a prédikálást», néhány püspök kellene, kik segítségére legyenek. Hogy ilyeneket fölszentelhessen, kéri a pápát, «küldje el neki követeitől az érseki palástot és süveget, melyeket a római szent szék csak a metropolitáknak szokott küldeni és melyeket a legfőbb egyház dicsőséges főpapjaitól elődei is mindig megkaptak». Ez a kérés legjobban magyarázza a nagyszavú levelet. A mit Piligrim tett és mond, vagy csakis mond, azért tette és mondja, vagy csakis mondja, hogy megnyerje a pápától a metropolitáságot. Azért kétség fér minden szavához.

Először is nagyon gyanús a magyar nemzettel kötött szerződés. Történetiróink hajlandók Piligrimnek ebben hitelt adni, de nézetem szerint egészen ok nélkül. Mert mit akar a ravasz püspök e szerződés említésével? Ha a magyarok csakugyan kérve kérték őt, hogy térítsen vagy téríttessen náluk, és ha csakugyan az egész magyar nemzet hajlandó volt a szent hit föl vételére, akkor arra, hogy téríthessen vagy téríttethessen, nem kellett szerződés. Mászt akar ő a pápával elhitetni. Azt sejteti, hogy a magyarok megengedték, hogy országukban az ő hatósága alá rendelő püspökségeket állíthasson. Erre már csakugyan kellett volna szerződés. Csakhogy ez soha sem jött létre.

*) Közli Endlicher: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (Sangalli, 1849) 131—133. l.

Annyi igaz, hogy ilyen szerződést már I. Ottó szeretett volna Gézával ennek mindjárt kormányra léptekor kötni és hogy Piligrim ebben közre is működött. Ottó el volt szánva, ha az békén nem sikerül, hogy háborúval kényszeríti rá Gézát. De Géza mind a kettőt ki tudta kerülni. Világosan elárulja I. Ottónak szándékát és a szükség szerint választandó eszközét az a levele, melyet bizonyosan 972-ben írt Piligrimnek. Ebben a császár fölszólítja, hogy Brunó verduni püspököt minden szükségességgel tisztességesen ellátva segítse a magyar határszélre; azután így folytatja: «Mert oda, a magyarok földjére küldjük őt, hogy királyukat mennél előbb a mi szándékunkra hajlítsa. Különösen ügyelj tehát arra, hogy e követség a leggondosabb óvatossággal történjék; mert ha szándékunk kívánságunk szerint sikerül, az mind neked, mind a tiednek nagy hasznukra lesz.»*) Brunó tehát követ színében járó kém, azért a nagy óvatosság. A mit a császár akarhat és a mi Piligrimnek oly nagy hasznára lehet, az kétségkívül püspökségek fölállításának és Piligrim hatósága alá helyezésének biztosítása. A térítés akkor egészen magától értetődik és miatta külön szerződés nem szükséges. Oly dolgoknak megengedésére pedig Géza, ha a térítéstől nem idegenkedett is, egész uralkodása alatt soha sem volt hajlandó. Géza ugyan 973-ban, midőn I. Ottó márczius 23-án húsvét napját Quedlinburgban ünnepelte, illendően viszonzotta a császár követségét magyar követséggel, de ebben udvariasságnál és békés hajlandóságnál többet látnunk, a következmények tanúsága szerint, nem szabad. Békén tehát nem jött létre a kívánt szerződés, háborúra pedig Géza nem szolgáltatott okot és I. Ottónak már nem is lett volna módja reá, mivel már néhány hét múlva, május 7-dikén, Memlingenben meghalt. Géza egyébiránt, ha akarta volna sem engedhetett volna püspökségeket fölállítani, mivel ebbe nagy beleszólásuk volt a törzsfőknek. Előbb az egész magyar földet kellett volna hatalmába kerítenie, teljesen meg kellett volna változtatnia a magyar birtokviszonyokat, hogy olyan szerződés megkötésére és foganatosítására gondolhasson, mely Magyarországon püspökségek fölállítását és idegen egyházi hatóság alá rendelését megengedi. Szent István is csak a térítés miatt támadt lázadások leverése után foghatott püspökségek alapításához. Piligrim

*) Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae* I. 257.

szerződése tehát bátran oda tehető számos többi koholmányához.

Azután nagyon szabad kételkednünk abban is, hogy Piligrim, a megtérteknek hirtelen oly nagy számra szaporodását egészen mellőzve, egyáltalában küldött-e a magyarokhoz térítőket. Neki addig, míg a metropolitáságot el nem éri és míg Pannoniára a salzburgi érsek tarthat jogot, épen nem volt érdekében a térítés. Azt nem akarta, hogy más térítsen, de maga sem szeretett volna más javára fáradozni és költekezni. Mert ne feledjük, hogy azok a «nagyon alkalmas szerzetesek, kánoni papok és minden rendű klerikusok», kiket állítása szerint Piligrim a magyarokhoz küldött, mikor itt nem csak keresztény községek, hanem még hívek sem voltak, a püspök busás segélye nélkül meg nem tudtak volna élni. Már pedig a jó Piligrim a többi közt híres volt szűkmarkúságáról is.*) Nem verte az magát költségbe csupán reménybeli haszonért. Más-kép állott volna a dolog, ha a pápa csakugyan metropolitává emeli és neki ítéli Pannoniát. Akkor a hasznáért Piligrimnél jobban senki sem buzgólkodott volna. Addig azonban ép azt vélte hasznosabbnak, hogy semmit sem kockáztatva, ezt a térítést is, mint sok egyebet, pusztán koholja. A pápa majd csak elhiszi nagy érdemeit és megküldi neki a palliumot és érseki süveget; ha pedig nem, még mindig nem olyan nagy kár, mint ha megerőltette volna magát és mégsem nyerné el a metropolitáságot. Valamit azonban mégis tett. Levelének több helye mutatja, hogy a magyarországi állapotokat jól ismeri; tehát mint okos számító szemmel tartotta, kikémlelte és kikémleltette a magyarokat, kiket szeretett volna egyházi hatósága alá kapni. Kémkedését azután fölfújta térítéssé, egy-két kémét pedig számos térítővé.

Történetíróink azonban, mintha nem ismernék Piligrimet, rendületlenül hisznek térítésében. Minthogy pedig hatásának semmi nyomát sem lehet fölfedezni, újabban a sejtelmet hitták segítségül. Arra építve, hogy a passai egyháznak szent István első vértanú volt a védő szentje, azt hajlandók hinni, hogy Piligrim térítette meg a magyar fejedelmi házat, mert hiszen Szent István királyunk is az első vértanúról vette

*) Jó képet festett e tulajdonságáról Scheffel (*Ekkehard. Eine Geschichte aus dem zehnten Jahrhundert.* 80. kiad. 430. i.).

nevét. *) Mintha ezért Passauba kellene fáradnunk! Olaszországban tömérdek sok és hajdan még több volt a «*chiesa di Santo Stefano Protomartire*». De oda se kell mennünk, elég tekintetbe vennünk, hogy Szent István anyját, Saroltot, görög pap keresztelte és oktatta és hogy a keleti egyháznak az első vértanú mindenkor egyik főszentje volt. **) Mi szükségünk akkor Piligrimre és a passauai egyházra? És hát maga Piligrim szól-e levelében a fejedelmi család megtérítéséről? Miért akarunk olyat ráfogni, a mivel a hazugság nagymestere maga sem mer dicsekedni? E mellett van olyan bizonyítékunk is, mely Piligrimet a számításból egyenesen kizárja. Ez Gézának szoros viszonya II. Henrik bajor herceghez, mely megszerezte Géza fia, Szent István számára II. Henrik leánya, Gizela kezét. Ismeretes dolog, hogy I. Ottó császár halála után II. Henrik bajor herceg, I. Ottó öccsének fia, és II. Ottó király közt viszálykodás támadt, mely a két unokatestvért 974-ben elkeseredett harcba sodorta. A számító Piligrim pedig abban a reményben, hogy a király győzelme esetére szolgálata jutalmául mégis megnyeri az érseki méltóságot, saját hercege ellen II. Ottóhoz pártolt. Gézának e miatt bizonyosan nem lehetett kedves embere, a ki alkalmasint különben sem szerette. Ezt Piligrim, úgy látszik, jól tudja. A pápához intézett levele, habár ugyanabban az esztendőben is, kétségkívül még a németországi beháború kitörése előtt kelt; de azért a magyar nagyfejedelmet egy szóval sem említi benne. Ez világosan mutatja, hogy Gézához ennek barátja ellen fordulása előtt sem mert közeledni. Hogy azután milyen indulattal voltak Géza és magyarjai Piligrim iránt, az kitűnik négy oklevélből, melyeket II. Ottó 976-ban és 977-ben és III. Ottó 985-ben adott ki számára. ***) Ismételve pusztították Piligrim birtokait, különösen

*) Pauler: *A magy. nemz. tört.* I. köt. 26. l. és Marczali a Szilágyi szerkesztette magyar történet I. köt. 225. l.

**) «*Sextum in Capurlas*» (Caorle) «*episcopium similiter constituit. Eodem edificavit Helias patriarcha parvum castellum, intus autem composuit ecclesia ad honorem sancti Stephani protomartiris; demum autem illuc fecit episcopium.*» *Chronicon Altinate* (Pertz: *Mon. Germ. Script.* XIV. 14.). Megjegyzendő, a mire különben a név is utal, hogy Helias «*fuit autem natione Grecorum*» (u. o. 16.).

***) *Monumenta Boica* XXVIII. köt. I. r. 219—220., 223—224., 243—245. l. és XXXI. köt. I. r. 227—228. l.

az utolsó alkalommal iszonyú fosztogatást, égetést és öldöklést követtek el bennök. Piligrim erre bőven rászolgált, mert mindenkinek készséges szövetségese volt, a ki a magyarok ellen harczolt. És történetíróink, noha mindez nem ismeretlen előttök, mégis hisznek Piligrim térítésében, csak azt a hirtelen nagy sikerét nagyolják, hogy olyan hamar, a köznépet nem is számítva, csak előkelő magyar is vagy ötezer tért volna meg. Pedig ez már csekélység ahhoz képest, hogy Piligrim az egész térítést is költötte. Keresik, kutatják, mikor szünhetett meg magyarországi működése, mikor mehetett veszendőbe, a mit teremtett, és mi lehetett az oka, hogy nem maradt nyoma; holott azt kellene kérdezniök, egyáltalában kezdett-e és egyáltalában teremtett-e itt valamit. Szerintem mindenből csak az tűnik ki, hogy Piligrimnek a magyarok térítésében legparányibb része sincs, sőt Wolfgang működésének megakasztása és saját magának gyűlöletes volta miatt a kereszténység befogadásának egyenesen hátramosztója volt.

A kísérletezők sorát befejezi szent Adalbert prágai püspök, kinek magyarországi működésével nem kell hosszan foglalkoznunk, mivel hatásának megítélésében újabb történetíróink kellő óvatosságot tanúsítanak. Így a régiebbek túlságait szükségtelen bírálunk és czáfolunk; a mai magyar történetírás e részben megtette kötelességét.*) Mind a mellett azt hiszem, hogy szent Adalbert egyenes hatását a valónál valamivel még mindig nagyobbra becsülik, közvetett hatását ellenben mintha nem egészen érdeme szerint méltatnák. Magyarországi térítéséről egykorú életirói közül Canaparius egyáltalában nem tud,**) querfurti szent Brunó pedig a semminél nem több eredményt tulajdonít neki.***) Adalbert borzadt a lanyhaktól, keresztényektől, pogányoktól egyaránt; még jobban irtózott azoktól, a kik a kereszténységet pogánysággal fertőztették.

*) Elég Paulerre (*A magy. nemz. tört.* I. köt. 25—26. l.) és Marczalira (a Szilágyi szerkesztette magy. tört. I. köt. 225—227. l.) utalnom.

***) *Johannis Canaparii Vita s. Adalberti* (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 581—595.)

****) «Non tacendum, quod iuxta positis Ungariis nunc nuncios suos misit, nunc se ipsum obtulit; quibus et ab errore suo parum mutatis umbram christianitatis impressit». *Brunonis Vita s. Adalberti* cap. 16. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 603.)

A magyaroknál pedig oly nagy hitbéli közömbösséget tapasztalt, hogy félkereszténységénél többet nem gondolt elérhetőnek; ő meg egy csapásra tiszta lelkes keresztényekké szerette volna őket változtatni, vagy legalább vértanúhalált szenvedni tőlük. Minthogy se az egyiket se a másikat nem remélte, egészen elkedvetlenedett és idegenkedése annyira fokozódott, hogy még az ő kedves Radláját is el akarta vonni innét. Lengyelországból 996-ban levelet küldött «a magyarok nagyurának vagyis inkább a feleségének», melyben kéri: «Papasomat», így nevezte mindig kedveskedve Radlát, «ha a szükség kívánja, tartsd magadnál; ha nem, az Istenért küldd el hozzám». Radlához pedig titkon más értelmű levelet juttatott: «Ha jó szerivel teheted», így szól, «jól van; ha nem, szökve iparkodjál jönni alhoz, a ki vágyva vágy utánad, a te Adalbertedhez».*) De Radla, mint maga mondta Brunónak, erre nem állt rá. Ő másképp gondolkozott mint Adalbert és itt érdemes tennivalót talált.

Brunó egy helyt megemlíti, hogy Adalbert «a szomszéd magyarokhoz», tehát Csehországból, «majd követeket küldött, majd maga ment el», de habár «valamennyire megváltoztatta is tévedésüket, a kereszténységnek csak árnyékát» tudta «rájuk nyomni».**) Ez úgy látszik 992 és 995 közt történt, mivel Brunó ott szövi be, a hol elmondja Adalbertnek első visszatérését Rómából. Az 992-re esik és 995-ben Adalbert ismét elhagyva Prágát, már újra Rómába menekül. Hogy Gézával és Sarolttal szorosabb, csaknem bizalmas viszonyban kellett lennie, arról tanúskodik az imént idézett levele, különben honnan tudta volna a fejedelem vagy fejedelemné, kit ért ő az enyelgő

*) «Miserat his diebus ad Ungrorum seniores magnum, inno ad uxorem eius, quæ tantum regnum manu tenuit, virum et quæ erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, sed inmisceratur cum paganismo polluta religio, et cœpit deterior esse barbarismo languidus et trepidus christianismus. Ad quam tunc per venientes illuc nuncios in hæc verba epistolam misit: Papatem meum, si necessitas postulat et usus, tene; si non, propter Deum ad me mitte meum. Ipsi vero clam cartam alia mente, alia sententia misit: Si potes, inquit, cum bona licencia, bene; si non, vel fuga fugiens, tempta venire ad eum, qui te desiderio concupiscit, Adalbertum tuum. Ipse autem venire non potuit, et ut homo noluit». Brunonis *Vita s. Adalberti*, cap. 23. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 607.)

**) L. a 15. lap 3. jegyzetét.

«papas» néven? Adalbert tehát személyesen is, mások útján is, sokat tehetett volna, ha fellengős gondolkozása, végletekre hajlása nem gátolja. Közönséges emberek közt ő se élni se munkálkodni nem tudott. Egyrészt szemlélődő természete a kolostor csendjébe vonta, hogy ott a világról elfelejtkezve, egyedül Istennel foglalkozzék; másrészt lelkesedése vad pogányokhoz ragadta, hogy lánglélekkel hirdetve Isten igéjét, Krisztusért vérét ontsa. Keresztény életet teremteni, rendezni és föntartani, arra nem volt hívatása. Más szóval: organizálni, adminisztrálni nem tudott és azért idegenkedett is tőle. Bizonyosság reá, hogy a prágai püspökséget először el sem akarta fogadni és azután kétszer is odahagyta (989-ben és 995-ben). Géza ugyan, mint említettem, nem állíthatott volna püspökségeket és hajlandó sem volt rá; de ha akart volna állítani, Adalbertet nem sikerült volna neki rábírní, hogy a munka élére állva, ő rendezze és vezesse a magyar egyházi ügyeket. Eleget bajlódott a csehek tökéletlen kereszténységével, hogy ne kívánjon a magyaroknak még gyarlóbb kereszténységével vesződni. Mindent összevéve tehát, Adalbertnek térítésünkben egyenes része alig is lehetett.

Más eredményre jutunk, ha közvetett hatását tekintjük. Adalbertnek legkedvesebb barátjai indították meg rendszeres térítésünket, a kiknek sikeres munkásságukért a magyar keresztény egyház megalapításában Szent István mellett is jelentékeny érdemet kell tulajdonítanunk. Dicső barátjuk magasztos példakép állott lelkük előtt, de nagy szerencsénkre világravalóbbak voltak. Jobban bíztak a sikerben és nem tartották a magyart fáradságukra méltatlannak. Ebben az egyben nem követték nagy példaképüket, máskülönben egész lélekkel csüggték rajta. Nemes gondolkozása, tiszta élete, erkölcsi fönsége mély hatást tett rajtuk kívül Szent Istvánra is, a kinek abban az időben, mikor Adalbertet szent buzgósága Géza udvarához vezérelte, bizonyosan alkalma volt őt személyesen megismerni és közéről csodálni.*) Az Isten szeretetében égő

*) A nagy Gellért-legendában arra emlékezteti Maurus pécsi püspök Anastasius pécsváradi apátot, hogy sz. Adalbert Istvánt mint kis gyermeket nevelte. *Acta s. Gerardi*, cap. 7. (Batthyány: *Sancti Gerardi scripta et acta*. Albo-Carolinæ, 1790. pag. 312.). Ez ugyan nem vehető szó szerint, de annyit mutat, hogy István személyesen ismerhette sz. Adalbertet.

férfiú lánggra lobbantotta a serdülő ifjú lelkét, melynek tüze többé ki nem aludt. Midőn Szent István az esztergomi érsekséget alapította, a székesegyházat szent Adalbert nevére szenteltette, annak bizonyosságául, mily kegyeletes nagy tiszteletben tartotta emlékét. Adalbert tehát nem egyenesen, hanem Szent Istvánra és főapostolaira hatva mozdította elő nálunk a kereszténység terjesztését, meggyökerezését és főképen mélyítését. Hagyományaink Adalbertre vonatkozó adataikban igen gyakran és nem csekély módon tévednek, de valamennyi tévedésükben, még a legnagyobbakban is, az a tiszta igazság tükröződik, hogy a szent férfiúnak kiváló és mély hatása volt kereszténységünkre; csak abban hibáztak, hogy közvetett hatását egyenes hatásának tekintették.

Még néhány elkésett próbálkozóról kellene emlékezmem, a kik szintén sikertelen jártak nálunk. Ezek közt legnevezetesebb volt a már sokszor említett querfurti szent Brunó, szent Adalbert életírója, «a pogány népek érseke», a ki 1004 és 1006 között időzhetett Magyarországon. Maga mondja II. Henrik német királyhoz, Szent István sógorához, 1008-ban intézett levelében, hogy a magyaroknál «sokáig hiába ült».*) Brunó azért Magyarországból Oroszországon keresztül a besenyőkhöz, «a pogányok legkegyetlenebb fajtájához» indult, onnan pedig tizennyolcz szerzetessel a poroszokhoz ment, a hol mint előbb szent Adalbert is, társaival együtt 1009-ben vértanúhalált szenvedett. Ennek hírére úgy föllelkesültek a Pereum szigeti kolostor lakói, hogy 1010-ben szent Romuald, mint már említve volt, huszonnégyszáz tanítványával, kik közül kettőt: Engelbertet és Gergelyt, a pápa «pogányok érsekévé» szentelt, Magyarországra indult, hogy «Krisztusért vérét ontsa». De Romuald útközben megbetegedett és hét tanítványával, kettőt már előbb elbocsátott, a magyar határszélről visszafelé Istriaába ment és ott hosszabb ideig Parenzoban tartózkodott. Tizenöt tanítványa azonban nem állott el szándékától és vértanúhalált keresve, Magyarországra jött. De kívánságuk nem teljesült; néhányukat megvesszőzték, többüket szolgaságra vetették és

*) «Certe dies et menses iam complevit integer annus, quod, ubi diu frustra sedimus, Ungros dimisimus et ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus». Giesebrecht: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. II. köt. 5. kiad. (Leipzig, 1885) 702. 1.

eladták, hanem egyik sem érte el a vértanúságot.*) Brunó is, Romuald tanítványai is, akkor jöttek hozzánk, mikor Szent István már rég lerakta a magyar keresztény egyház alapját és buzgón munkálkodott épülete emelésén. Neki rendes munkások kellettek, rajongók számára nem volt helye. A kik vértanúságra vágytak, azoknak Magyarország azelőtt sem, Szent István alatt pedig még kevésbé volt alkalmas tér. A kísérlettevők, régiebbek és elkésettek, mindnyájan csalatkoztak, mert ábrándjukat követve, úgy fogtak a térítéshez, hogy nem annyira nemzetünket az üdvösségben részesíteni, mint inkább maguknak a vértanúság koronáját megszerezni volt a céljuk. Így nem csoda, hogy nyomot nem hagyva egészen hiába fáradoztak és hogy az igazi térítés kezdeményét és minden érdemét át kellett engedniök Szent Istvánnak, a ki nemzetünket újjá teremtő nagy munkájához bámulatos bölcseséggel meg tudta választani a legalkalmasabb embereket és a legezlszerűbb eszközöket. Hagyományaink a térítésnek nem csak megindítását és intézését, hanem valósággal végrehajtását is neki tulajdonítják, vele hirdettetvén az Isten ígését és vele kereszteltetvén a megtérteket.***) Ha ezt nem szabad is szószerint értenünk, a dolog velejére nézve teljes igazuk van: Szent István a mi első és fő apostolunk.

*) L. az 5. lap 1. jegyzetét. Damiani így folytatja: «Euntesergo cum jam ipsis Pannoniarum finibus interessent, repente Romualdus languore correptus, ulterius ire non potuit . . . Quindecim igitur Hungariam prodeuntibus, duobus alio jam dimissis, vix septem cum magistro discipuli remanserunt. Euntium autem quidam flagellantur, venduntur plures, ac servitutum pro Domino subeunt: ad martyrium tamen, sicut vir sanctus prædixerat, non pertingunt». Petri Damiani *Vita s. Romualdi* 64. (Mabillon: *Acta sanct. ord. s. Benedicti*. Sæc. VI. p. I. pag. 266.). «Post hæc Romualdus denuo Parentium navigavit» stb. U. o. 68. (Mabillon 267. l.)

**) Azt mondja a XIII. századbéli troisfontainesi Albericus: «Tamen dicunt Hungari, quod s. Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit, et ipse rex sua prædicatione Hungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigonii in honorem Adalberti instituit» (Pertz: *Mon. Germ. Script.* XXIII. 779.) és Anonymus (cap. 57.): «Dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et hungaros baptizaret» stb. (Florianus: *Historiæ Hungaricæ fontes domestici* II. 51.)

III.

A kísérlettevőknek még azt az érdemet sem tulajdoníthatjuk, hogy a nemzetet a kereszténység elfogadására legalább előkészítették, hajlandóvá tették volna. Történetíróink figyelme e részben mind erősebben az országban talált népekre és a külföldről behurczolt számtalan keresztény foglyokra fordúl. Ez igen helyes; csak gondosabb körütekintést és több kritikát kell kívánnunk. Az kétségtelen, hogy azon szlávok közt, kik azután magyar uralom alá kerültek, a kereszténység már a IX. század második felében némi virágzásnak indult, sőt nemzeti egyházuk is alakult, latin helyett szláv liturgiai nyelvvel; de épen oly bizonyos, hogy ez egyházuk nem érte meg a század végét sem, mert már vagy tíz évvel honfoglalásunk előtt megbukott és vele együtt kereszténységük is az enyészet lejtőjére jutott. Nem volt már se szláv, se más papjuk s nem csoda, hogy a pusztulás rohanva haladt, különösen mikor a kereszténységnek még elég ideje sem volt, hogy mélyebb gyökeret verjen. A magyarok megjelenésekor a meghódoló szlávok már csaknem egészen visszaestek régi pogányságukba. Ezt tudva, csak csodálkozhatunk, hogy magyar történetíró így szólhat: «A magyarok megtérítésének műve legnagyobb részét szláv papokra háramlott, kik német egyházakhoz, Salzburg, Passau, Regensburghoz, vagy az újonnan alapított cseh prágai püspökséghez tartoztak, melynek hatósága — elméletileg legalább — úgyis a magyar föld egy részére, a Vágig kiterjedt. E szláv papokhoz sok régi szál fűzhetette a magyar földet» (talán inkább megfordítva) «még a honfoglalás előtt való időből; azokat teljesen nyolcz-kilencz évtized sem szakította szét, s a legyőzöttek lelkipásztorai lehettek azok, kik leggyakrabban és legkönnyebben találtak utat a győzők füléhez. E névtelen apostolok emlékét nem a történetírás, hanem a nyelv tartotta fenn. A keresztény vallás fogalmait: a keresztényt és pogányt, keresztelést és bérmálást, a püspököt, papot, barátot, a szentet, az angyalt, az oltárt a magyar nyelv mind a szlávból, a szlovénból vette, egyet sem a németből.»*) Ezt elfogúlt szláv tör-

*) Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi*

ténetirónál még értenők, ámbár azt is méltán érné a szemrehányás, hogy a legvilágosabb történeti adatokat mellőzve, kénye-kedve szerint csavarja az igazságot.

A mi itt csaknem kétségtelen való gyanánt van állítva, mind pusztá következtetés, mely csupán a nyelvre van építve. Szláv papok térítették meg a magyarokat, mivel «a keresztény vallás fogalmait a magyar nyelv mind a szlávból, a szlovénból vette». Ez az állítás veleje. Nyelvésznek szabad pusztán a nyelvre építenie; de akkor el legyen készülve arra is, hogy a történet halomra döntheti okoskodását. Oly merészen azonban nyelvésznek sem szabad következtetnie; mert először is tudnia kell általában, hogy a szóátvételnek ezer útja-módja van; másodsor pedig tudnia kell különösen, hogy a magyar nyelvbe óriási többségben oly szók is szivárogtak «a szlávból, a szlovénból», melyek nem tartoznak a keresztény terminológiához és így nem szükségkép csak szláv térítésből magyarázhatók; végre harmadsor tudnia kell azt is, hogy a keresztény terminologia szavai közt sok olyan is van, mely nem «a szlávból, a szlovénból», hanem az olaszból került a magyar nyelvbe, a milyen az elősoroltak közt egész határozottan a püspök, kétségkívül az angyal és sok más későbbben említendő szó. A magyaroknak különösen a honfoglalás óta, mikor a krónikások keserű panaszai szerint nagyon is szorosán és nagyon is sűrűn érintkeztek a keresztényekkel, a többi közt sok keresztény szót is el kellett sajátítaniok, melyeknek a kedvéért eszük ágában sem volt, hogy pogány hitöket elhagyják és keresztényekké legyenek. Akkor hát épen csak «a szlávból, a szlovénból» kellett szükségképen megtérésük árán venni keresztény szókat? Ily módon be lehetne bizonyítani azt is, hogy nekünk mai magyaroknak a korán, mecset, minaret, imám, mufti, dervis, hadsi, hodsza és más ilyféle mohamedán szók kedvéért az iszlámra kellett térnünk. Ha tehát a szóátadásnak a térítés volna az egyetlen módja; ha «a szlávból, a szlovénból» csupán csak egyházi szókat vettünk volna át; ha egyházi szókat is kizárólag csak «a szlávból, a szlovénból» kaptunk volna: akkor, de csakis akkor mondhatná a nyelvész, hogy térítőink «szláv papok» voltak. De még nyelvésznek is rögtön más magyará-

zatot kellene keresnie, mihelyt történeti adat csak bizonytalanná tenné is következtetését. Már többször említett értekezésem részletesen kimutatta, hogy írásunk minden szláv térítést kizár és hogy az ó-szlovén nyelvből került régi szláv jövevényszavaink csakis az ó-szlovén nyelvet beszélő szlávoknak a magyarságba olvadásából magyarázhatók. Azért ennek itt újra fejtegetését mellőzhetem. Annyi a mondottakból világos, hogy történetírónk állítása nyelvtudományi szempontból is határozottan megfontolatlan.

De nem vet számot a történettel sem. Hogyan képzeljük magunknak azokat a salzburgi, passauai, regensburgi vagy prágai püspökségekhez tartozó szláv papokat? Mint hozzánk belátogatókat-e vagy pedig mint köztünk lakókat? Ha rendes állomásaikat határunkon kívül keressük, akkor hogyan hozhattak volna nekünk ó-szlovén szókat? Mert régi szláv jövevényszavaink mind az ó-szlovénből valók és így szükségképen ilyeneket kell tőlük követelnünk. Már pedig a mondott püspökségekhez tartozó nem magyar földi szláv papok először is mindnyájan a latint használták egyházi nyelvül és másodsor nem az ó-szlovén, hanem az új-szlovén és cseh nyelvet beszéltek; ennél fogva sem általában szlávokul nem hathattak reánk, sem különösen ó-szlovén szókat nem hozhattak. De képzeljük köztünk lakóknak, a mire a «legyőzöttek lelkipásztorai» kifejezés úgyis kényszerít; mert a «legyőzötteken» csak az uralmunk alá került pannon és morva szlávok érthetők. Akkor meg tud-e a történet arról, hogy a honfoglaláson túl is valamely magyarországi, nem ideig-óraig vendégül itt időző pap külső püspökséghez tartozott volna? De hát a honfoglalás előtt tartoztak a mondott püspökségekhez, hiszen az van mondva róluk: «E szláv papokhoz sok régi szál fűzhetette a magyar földet még a honfoglalás előtt való időből; azokat teljesen nyolcz-kilencz évtized sem szakította szét». De oda tartozhattak térítésünkör is; csak azt kell föltennünk, hogy annak idején «a legyőzöttek lelkipásztorai» voltak, de a honfoglaláskor kimenekültek és a mikor lehetett, «nyolcz-kilencz évtized» múlva ismét bejöttek téríteni. Ennek a föltevésnek azonban sok egyeben kívül az is a baja, hogy a térítés csak Géza alatt kezdődött és így azokat a honfoglaláskor kimenekült szláv papokat, ha futásukkor még olyan fiataloknak gondoljuk is, visszatértükör legalább száz éveseknek kell képzel-

nünk. De ne menekültsük őket, hagyjuk itt híveik közt. Akkor sem lehet tagadni, hogy a térítés csak Géza alatt indult meg és így akkor is csak legkorábban száz esztendőskorokban foghattak volna a magyarok térítéséhez. Avagy talán tud a történet arról, hogy maguknak itt az országban utódokat, újabb papi nemzedéket képeztek volna? Mind a mellett hagyjuk meg a legyőzötteknek lelkipásztoraikat és tegyük föl, hogy nem voltak idegen földiek, hanem a meghódított pannon és morva szlávokból valók. Ezek akkor csakugyan ó-szlovénül beszéltek és így adhattak nekünk ó-szlovén szókat. De hogy e szók nagy számának nyelvünkbe jutását magyarázhassuk, kérdeznünk kell, hogy azok a hazai szláv papok minő nyelven hirdették a magyaroknak az evangéliumot. Talán ó-szlovénül? Hogy érthették volna a magyarok az ó-szlovén prédikációit? Tolmács segítségével? Vagy talán a magyarok maguk is beszéltek az ó-szlovén nyelvet? Hol van erre a bizonyosság? De ha azok a szláv papok idevalók voltak, csak ők ne tanulhattak volna meg a magyar nyelvet? Ha pedig ők is csak úgy megtanulhatták mint más, akkor minek nekik a tolmács? De prédikálhattak volna sok ó-szlovén szóval vegyes magyar nyelven. Csakhogy ó-szlovén jövevényszavainknak legfőljebb tized része olyan, melynek használatára prédikációban mód lett volna. A többi akkor hogyan került nyelvünkbe? Ha meg ezeket más úton származtatjuk, miért ne származtassuk ugyan ez úton valamennyit? Hiszen ó-szlovén keresztény szót is nem egyet kellett a magyaroknak, mint említettem, már pogány korokban kapniok. Mikor annyi mást átvettek, bizonyára a szükség követelte és alkalom adta keresztény szókat sem mellőzték, hacsak talán arra nem volt gondjuk, hogy ezer év múlva valamely történetírójuknak módja legyen szláv papokkal téríttetni őket. Látni való, hogy térítéssel, akár ó-szlovén nyelven, akár ó-szlovén szókkal sűrűn kevert magyar nyelven történtek gondoljuk, nem boldogulunk.

De mentsük meg legalább a keresztény terminologia ó-szlovén szavait. Ez úgy válik lehetségessé, ha fölteszszük, hogy azok a szláv papok egyházi nyelvül az ó-szlovént használták. Itt is az a kérdés alkalmazatlankodik ugyan, hogy mi nyelven térítettek, de már ne törődjünk vele. Van elég más baj. Ime mindjárt az írás kérdése. Végleg eldöntöttnek vehető, hogy az eredeti ó-szlovén írás a glagól volt; de tartsa bár valaki ré-

giebbnek a cyrillt, az minden kétségen fölül áll, hogy a latin írást soha sem alkalmazták az ó-szlovén nyelvre.*) Ha már most «a legyőzöttek lekipásztorai» térítésünkör az ó-szlovént használták volna egyházi nyelvül, akkor kétségkívül a glagól vagy legföljebb a cyrill írásra tanítottak volna minket, mint a hogy az oláhokat is, a kik csak harmincz év óta használják a latin betűket, az ő szláv térítőik a cyrillre tanították. Van-e nyoma, hogy mi valaha akár glagól, akár cyrill betűvel éltünk volna? Tud-e a történet más mint latin írásunkról? De minek az okoskodás, mikor van biztos és világos történeti adatunk, mely az egész föltevést halomra dönti? Határozottan tudjuk, hogy akkor és ott, a mikor és a hol «a legyőzöttek lekipásztorai», a pannon és morva szláv papok minket téríthettek volna, az ó-szlovén többé nem volt egyházi nyelv és így elesik annak nem csak szüksége, hanem lehetősége is, hogy egyházi terminológiánk ó-szlovén szavait tőlük térítés útján kapjuk, és elesik a glagól vagy cyrill írás kérdése is. A pannon szlávok hercegsége, mely a Balaton vidékén volt, Koczel herceg halálával 873 után végkép föloszlott és Methodius pannoniai érsek, a nagy szláv apostol, Mosaburgból Szvatopluk morva herceg kérésére visszatért Morvaországba. Itt 885-ben bekövetkezett haláláig működött, folyton küzdve a frank papság gyűlölsége és üldözése ellen. Halála után Szvatopluk elfordulva a szláv egyház ügyétől és birodalmában már csak latin szertartású papokat tűrve, kiszolgáltatta Methodius követőit és tanítványait ellenségeiknek, a kik 886-ban durva zsoldosokkal kiűzték hazájukból. A szerencsétlen szláv papok részint a bolgárokhoz, részint a szerbekhez és horvátokhoz menekültek, elvívén magukkal az ó-szlovén szent könyveket is.**)

A szláv egyházi nyelvnek ezzel mind a pannon, mind a morva szlávoknál örökre vége volt. Ez vagy tíz évvel a honfoglalás előtt történt. A magyarok bejövetelekor «a legyőzötteknek» tehát már csak olyan «lekipásztoraik» lehettek,

*) Az ó-szlovén írás kérdését kimerítően tárgyalja Miklosich kitűnő dolgozata: «Glagolitisch» az Ersch és Gruber szerkesztette *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* I. sectiója LXVIII. részében, 412. sk. ll.

***) Dümmler: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*. II. köt. 2. kiad. (Leipzig, 1887) 382—383. 1. és III. köt. 2. kiad. (Leipzig, 1888) 253—257. l.

a kik egyházi nyelvül a latint használták. Akkor pedig, ha szlávok voltak is, a miben nagyon szabad kételkednünk, csak mint latin szertartású papok számitanak és nem mint szlávok hatottak reánk.

De általában olyan erős volt-e a legyőzött szlávoknál a kereszténység, hogy náluk kereshessük térítőinket? Erre már régebben tagadó választ adott Horváth Mihály;*) én csak egy pár nevezetes adattal világítom meg a dolgot. Lássuk a morvák kereszténységét. A bajor püspökök 900-ban IX. János pápához panaszlevelet intéztek,** melyből megtudjuk, hogy Svatopluk fia, II. Moimiri követséget küldött a pápához azzal a kéréssel, hogy az árvaságra jutott morva egyház számára új püspököket szenteljen föl. Methodius halála és tanítványainak elűzése után ugyanis nagy zavar állott be, mely a cselszövő Wicing nyitrai püspök elkergetése és 893-ban Svatopluk ellenségeihez pártolása után még fokozódott. Az egyház ügyei Morvaországban tehát egészen ziláltak voltak és azért IX. János készségesen teljesítette Moimir kérését. De az új püspökök nem sokáig működtek, mert négy-öt év múlva 904 és 906 közt a magyarok a morva birodalmat tönkre verték.***) Nevezetes az is, hogy 950 táján fia számára írt tanításában Konstantin császár Morvaországot egyenesen keresztületlennek nevezi.+)

A bajor püspökök pedig inént említett levelükben még ily súlyos vádat emelnek a morvák ellen: «Épen ők tették azt, hogy nagyszámú magyarokat fogadtak magukhoz és azok szokása szerint pogány módra fejüket megnyirták és velük együtt keresztényeinkre rontottak, a kiket részint foglyokul ejtettek, részint

*) Horváth Mihály: *A kereszténység első százada Magyarországon.* (Buda-Pest, 1884) 29—21. l.

**) A bajor püspökök panaszlevelét közli Boczek: *Codex diplomaticus Moraviae* I. 60—64.

***) Regino a 894. év alatt jelentve Svatopluk halálát, megjegyzi: «regnum filii eius paucio tempore infeliciter tenuerunt, Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus». (Pertz: *Mon. Germ. Script.* I. 606.). Ezt Regino 907-ben vagy 908-ban írja, mivel munkáját csak 906-ig viszi. Akkor tehát Svatopluk fia, Moimir, már nem uralkodott, a ki öcsesétől, II. Svatopluktól, már 898-ban magához ragadta az uralkodást. A magyarok 906 nyarán már a levert Morvaországon keresztül Szászországba rontanak.

+) *Ἡ μεγάλη Μοραβία ἡ ἀβήπιιστος.* Constantinus Porphyrog. *De administrando imperio*, cap. 40. (Bonnae, 1840. 173. l.)

megöltek, részint börtönben éhséggel szomjúsággal vesztettek el; számtalanokat pedig nyomorba taszítottak, előkelő férfiakat és tisztos nőket rabszolgaságba hurczoltak, fölperzselték a templomokat és földúltak minden épületet». Ha ebből leszámítjuk is, a mit a gyűlölet nagyított a bajor püspökökkel, még mindig nem kapjuk eredményül azt, hogy a morvák honfoglalásunk korában valami jó keresztények voltak. A magyarok már nem igen találtak náluk kereszténységet és így alig volt mit elrontaniok. Mikor pedig maguknak sem voltak már papjaik, hogyan adhattak volna a magyaroknak? Helyesen mondja Horváth Mihály: «A magyarok beköltözését követett új «szláv» nemzedékekre mind kevesebb, mind zavartabb eszmék szállottak át a keresztény tanokból, míg azok végre, mondhatni, egészen elenyésztek, s e szláv népség is csak utóbb, egy század múlva, a magyarokkal együtt» és tegyük hozzá, már megmagyarosodva «tereltettek be újra a keresztény egyház keblébe».*) Ha történetíró a nyelvtudományban nem elég jártas, az baj ugyan, de fölróni méltatlanság volna. De nagy hiba, ha nem tekint szét a maga tudományában. Ha pedig széttekint, az ellenző történeti adatokkal le is tartozik számolni. Neki ezeket vagy tekintetbe kell vennie, vagy pedig le kell rontania. Ha egyiket sem teszi, akkor bizonyos, hogy az igazság keresésében legalább is lanyhán jár el. A helytelen eljárásnak következménye ebben a mi kérdésünkben csak olyan eredmény lehet, melynél hibásabbat a legelfogultabb szláv történetírótól sem várhatnánk. Nincs annál merészebb, alaptalanabb állítás, mint hogy a magyarok kereszténységüket szláv térítőktől vették.**)

A ki számunkra akárhol is szláv térítőket keres, lidérczény után bolyong. Belülről sem volt lehetséges kapnunk, kívülről meg még kevésbé kaphattunk volna. Ó-szlovén jövevényszavaink minden oly szláv nép hatását kizárják, mely nem az ó-szlovén nyelvet beszélte, akár térítést értsünk e hatáson, akár pedig beolvadást. Az ó-szlovén térítést meg, nem szólva arról, hogy nem egyházi természetű ó-szlovén jövevény-

*) Horváth Mihály: *A kereszténység első százada* 21. l.

***) Újabban Marczali is arra az eredményre jutott, hogy a szláv térítés nem vehető számba. *A magy. nemz. története*. Szerkeszti Szilágyi. I. köt. 24. l.

szavaink jóval nagyobb száma térítésből nem származtatható, általában kizárja az ó-szlovén írás és különösen belföldiek részéről kizárja a történet is. Elesnek a lengyelek, csehek, korontálok, a kik egyházi nyelvül sem használták az ó-szlovént, nem hogy beszéltek volna. Az oroszokat még csak említeni sem lehet; eddig különben nem is jutott eszébe senkinek se, hogy tőlük szerezzen nekünk térítőket. A horvátokról elég annyit tudnunk, hogy a zágrábi püspökséget csak Szent László 1093 táján alapította, «hogy a kiket a bálványimádás tévelygése az Isten tiszteletétől elidegenített, a püspöki gondviselés útján az igazság ösvényére visszavezérelje».*) A dalmát horvátok használták az ó-szlovént egyházi nyelvül glagól írással. Így voltak a szerbek is, kik már korán a cyrill írással éltek. Mind ezek nem adhattak volna nekünk ó-szlovén szókat, mert egészen elütő nyelveket beszéltek. Ha pedig azoktól, a kik közülök az ó-szlovént használták egyházi nyelvül, elfogadjuk keresztény terminológiánk ó-szlovén szavait, akkor egyrészt még nem tudjuk magyarázni többi ó-szlovén jövevényszavainkat, másrészt meg el kell fogadnunk régi írásunkúl, noha legkisebb nyoma sincs, a glagólt meg a cyrillt. A bolgároktól talán kaphattunk volna ó-szlovén szókat, mert egyházi nyelvül is használták az ó-szlovént és mert némelyek azt is hiszik, hogy a régi bolgár nyelv nem volt más mint az ó-szlovén.***) De ha az a nagyon gyöngye talán a lehető legbizonyosabb dolog volna is, hogyan szállítsuk ide oly messze földről néhány térítővel azt a nyelvünk egész területén eláradt, legnagyobb részét nem egyházi természetű sok ó-szlovén eredetű szót? Azonkívül az írás okozta nehézséget sem kerülhetjük ki. A bolgárokhoz Methodius tanítványai a glagól írást vitték, kik közül Kelemen veliczai püspök azt a X. század elején ott bolgár földön a görög betűkhöz jóval közelebb álló és sokkal kényelmesebb cyrill írással cserélte föl.***) Tehát a bolgároktól is a X. században,

*) Egy 1123-ban kelt oklevélből. Fejér: *Cod. diplom.* I. 484—486.

**) A régi bolgár nyelv nem lehetett azonos az ó-szlovénnal, vagyis az ó-szlovén nyelv hazája nem Bulgária. Erről l. *Magy. Nyelvőr* XV. (1886.) köt. 122—126. és 162—168. l. (*Még egy kis szlavisztika*) és *Nyelvtudományi Közlemények* XXV. (1895.) köt. 245—247. l. (*Ószlovén, újszlovén*).

***) L. a 24. lap 2. jegyzetét.

ha az ő papjaik térítenek minket, szükségképen a cyrill írást kellett volna kapnunk. Minthogy pedig újra mondva, ilyen írásunk soha sem volt, tehát a bolgárok nem részesíthettek kereszténységükben sem. De különben is az összes szlávok részint nem sokkal előttünk, részint pedig velünk egy időben, sőt némelyek még későbbben tértek a kereszténységre. A mi térítésünkör még valamennyinek kevés volt a papja, még mindnyájan maguk is máshonnan voltak kénytelenek egyházi segítséget szerezni; hogyan adhattak volna tehát nekünk térítőket? A ki mind ezt megfontolja, csak ámitó szándékkal állíthatná, hogy mi szlávoknak, akár kívülről jötteknek, akár itt találtaknak, köszönhetjük kereszténységünket.

IV.

Tovább időztem e kérdésnél, mert már egyszer mégis komolyan szemébe kell néznünk, hogy minden vak találgatásnak, szeles ötletnek, ferde következtetésnek és igazolatlan állításnak valahára véget vessünk. De ha igazi térítésről nem lehet is szó és ha a külföldi szlávok egészen ki vannak is zárva, annyit talán mégis megengedhetnénk, hogy az itt maradt meghódolt szlávok legalább hajlandóvá tették a nemzetet a kereszténység befogadására. Csakhogy erre épen oly erős keresztényeknek kellett volna lenniök, mint a térítésre. Olyanok pedig, mint láttuk, a honfoglalás előtt sem voltak. Talán azután erősödtek volna meg a hitben? Az ő különben is gyarló kereszténységök rövid időn belezavarodott és belefűlt régi pogányságukba és legföljebb annyi nyomot hagyott, hogy gyarapította ősi babonájukat. Szervezett egyházi élet nélkül hogy is maradhatott volna fön? Hogy pedig soha sem lehetett valami kifejlett és meggyökerezett egyházi szervezetök, arról tanúskodik először az, mily gyorsan és könnyen olvadtak a pogány magyarságba, és másodsor az, milyen szavakat hoztak vagy inkább nem hoztak át nyelvünkbe. Az egyházi hierarchia szavai közül ugyanis biztosan csak az egyszerű pap és barát származik az ószlovénból; a mi ezen fölül van egész a pápa szóig, az mind a latinból és olaszból, de leginkább az utóbbiból való. Azért a kereszténység úttörőit azokban kell keresnünk, a kik

elég erős keresztények voltak, hogy a pogányságban el ne merüljenek, a kikben oly mély volt a keresztény meggyőződés, hogy legnagyobb szerencsétlenségükben is állhatatosan ragaszkodjanak hitükhöz, egyetlen vigaszukhoz. Itt arra a tömérdek sok keresztény fogolyra kell gondolnunk, a kiket őseink sűrű külföldi kalandozásaik alkalmával több mint hat évtizeden keresztül csaknem minden elérhető keresztény országból behurczoltak. Ezekre történetiróink, mint már említettem, újabban nagyobb figyelmet fordítanak, mint régebben. Mind jobban át kezdik látni nagy fontosságukat. Ennek bizonyosságául álljon itt a következő, különben tárgyalásunkat is előmozdító idézet: «A pannoniai műveletlenebb fél-pogány szlávnál bizonyára nagyobb volt a számos német, olasz, franczia, görög fogolynak térítő hatása. Nemesak azért, mert magok is jobb keresztények voltak és közülök bizonyára kevés esett vissza urai példájára a pogányságba, hanem különösen mert ügyesebb, tanultabb létökre bejuthattak az előkelők sátrába és tanácsába. Közülök kerültek ki a tolmácsok, mint az a pap, ki Sanct-Gallenben járt a magyarokkal, csak ők lehettek az íródeákok és külföldi követségekben és kémlelésnél bajosan lehetett őket nélkülözni.»*)

Azt azonban mind eddig senki sem kutatta, hogy e foglyok többsége honnan származhatott. Jó lesz ezzel a kérdéssel is törődnünk. Ismeretes, hogy a magyarok külföldi becsapásai leginkább nyugatra irányultak, bele értve délnyugatot is. Keletről jóval kevesebb foglyot hoztak, mint általában nyugatról; messzebb nyugatról szintén jóval kevesebbet, mint közelebb nyugatról és különösen délnyugatról. Így görög fogoly a többihez képest kevés volt, annál is kevesebb a franczia, sokkal több a német, legtöbb az olasz. Nem ereszkehetem ennek részletes tárgyalásába, azért Szabó Károlynak *A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig* (Buda-Pest, 1883.) című érdemes munkájára utalok, mely a magyarok külföldi kalandozásait is gondosan ismerteti. A látszat ugyan azt mutatná, hogy legtöbb lehetett a német fogoly; de ez ellen sok fontos körülmény

*) Marczali a Szilágyi szerkesztette magyar történet I. köt. 205. l.

szól. A magyarok legtöbb foglyot kétségkívül a németek közt ejtettek, de az is bizonyos, hogy ezeket legkevésbé kimélték. Nem oktan vérengzés vitte őket erre, hanem egyszer-másszor a megtorlás, legtöbbször a védekezés, a kényszerűség. A németek nem egyszer gyalázatosan bántak a magyarokkal és különben is sok érzékeny veszteséget okoztak nekik. Ismeretes a bajorok alattomos cselekedete, a kik 904-ben Kusal magyar vezért a barátság színe alatt lakomára hívták és azután egész kíséretével együtt orozva meggyilkolták.*) Hogy e gaztettet a magyarok véresen megbosszulták, azon nem lehet csodálkozni. Az augsburgi csata után 955-ben mily égbekiáltó kegyetlenségeket követtek el a németek a védtelen magyar foglyokon és mily szörnyű gyalázatot a hatalmukba került magyar vezérek, az még ismeretesebb. Kézai világosan mondja, hogy a magyarok ezen fölháborodva, azután «valamennyi német foglyot, vagy húszezret, még az asszonyokat és gyermekeket is, megölték».***) Sokszor azonban a német foglyokat a magyarok útközben elhagyni vagy megölni voltak kénytelenek, mivel menetükben gátolták vagy biztos visszatérésüket veszélyezteték. Többször kölcsönösen ki is cserélték a németekkel foglyaikat, a kiváltképpen német foglyokat pedig a magyarok nem ritkán eladták, mivel sokkal becsesebb, sokkal használhatóbb foglyaik is voltak. Mind ebből látni, hogy az országba jutott és itt maradt német foglyok száma nem lehetett túlságos nagy.

Másképen vagyunk az olaszokkal. A magyarok egyenesen is többször indultak Olaszországba, de a mikor látogatásuk más országnak volt is szánva, vagy jövet, vagy menet is, jövet is, legalább Felső-Olaszországon vonultak keresztül,***) természetesen mindannyiszor gazdag zsákmányt és számos foglyot szerezve. Hol is találtak volna akkoriban annyi kincset, drágaságot, becses foglyot, mint a gazdag, szép, művelt

*) «Ungares a Baioariis ad brandium vocati plures occiduntur.» *Annales Alamannici* a 902. év alatt, és: «Ungari in dolo ad convivium a Banguariis vocati, Chussal dux eorum suique sequaces occisi sunt.» U. o. a 904. év alatt. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* I. 54.)

***) Simonis de Keza *Chron. Hung. lib. II. cap. 1.* (Florianus: *Hist. Hung. fontes domestici* II. 75.)

****) Példák Szabó Károlynál: *A magyar vezérek kora* (Budapest, 1883) 121., 130., 133., 172., 176., 213—216., 218—219., 229—230., 240., 251. l.

Olaszországban? Annyira szerették ez országot, hogy rendes útat törtek magoknak oda, melynek a X. században «via Hungarorum», magyarok útja, volt a neve és mely az olaszoknál ma is «via ongaressa» néven ismeretes.*) A nyugati annalisták sokat és keservesen panaszkodnak a magyarok ellen, de együttvéve se siránkoznak többet és keservebben, mint az olasz krónikások. Nem csoda; egy félszázad alatt, apróbb becsapásokat nem számítva, legalább tízszer fosztogatták a magyarok különösen Felső-Olaszországot, utoljára talán 954-ben.***) Így rendkívül fölszaporodott az olasz foglyok száma, mely több kedvező körülménynél fogva nem is igen apadt. Az olaszok ugyanis sohasem tettek a magyarokban valami jelentékeny kárt és így ezeknek nem volt okuk őket csak egyszer is bosszúból öldökölni. Azután sehonnan sem lehetett a foglyokat oly könnyen és biztosan haza szállítani, mint Olaszországból és ennek különösen éjszaki részéből. Itt senki sem állhatta útjokat. Ennélfogva az olasz foglyok se alkalmatlanok, se veszélyesek nem voltak, hogy egyszer-másszor talán ezért kellett volna őket vagy elhagyni, vagy elpusztítani. Hozzájárult az is, hogy nem lehetett az olasz foglyokat kifelé oly könnyen értékesíteni, mint másokat. Kelet felé a rabszolga-vásár nem volt nagy, mivel arra bolgárok, oroszok, besenyők látták el a piacot. Nyugaton pedig a rabszolgakereskedés és rabszolgaszállítás csaknem egé-

*) «Un' altra strada, chiamata nel secolo decimo Via Hungarorum, detta ancora Via Ongaressa, perchè battuta a quel tempo dagli ungarini invasori, correva due chilometri all'ovest di Pordenone, diretta da Brugnera per S. Foca e Vivaro al Tagliamento, indi per Dignano nelle regioni settentrionali del Friuli.» Giandomenico Ciconj: *Cenni storico-statistici sulla Città di Pordenone*, pag. 2—3. (Monografie friulane. Udine, 1847.)

**) Antonini nyolcz berontást számlál és 900-tól 973-ig terjeszti: «Dal 900 al 973 le cronache registrano non meno di otto invasioni in Italia di questi barbari, notando come il ducato Forogiuliese fosse stato sempre se non lo scopo, almeno il campo principale delle loro immanità.» Prospero Antonini: *Il Friuli orientale* (Milano, 1865) 90. l. Bizonyosságul Francesco Palladio: *Historie della provincia del Friuli* (Udine, 1660) és Gian-Giuseppe Liruti: *Notizie delle cose del Friuli* III. kötete (Udine, 1777) szolgálnak neki, de egyik munka sem több szorgalmas compilaciónál. Sokkal megbízhatóbb Lodovico Antonio Muratori: *Annali d'Italia* (Milano, 1744), melynek V. kötetében tizenkét berontás van említve, az utolsó 954-ben.

szen a velencei kalmárok és hajósok kezében volt. Az üzlet nyereséges volta elhallgattatta ezekben az emberi és keresztényi lelkiismeretet; összevásárolták magában Velenczében, valamint az istriai és dalmát kikötőkben szláv kalóztól, görög és izmaelita kufároktól, kik Magyarországból gyűltek e helyekre emberárújokkal, a szerencsétlen keresztény rabszolgákat és azután nagy haszonnal tovább eladták a szaraczenoknak és más népeknek. A velencei dogék és gradói patriarchák egyesült tekintélyvel ismételve is kénytelenek voltak ez emberkereskedő alattvalóikat és híveiket súlyos világi és egyházi büntetésekkel fenyegetni. Egy nevezetes ilyen már megújított tilalmat ismerünk 960-ból, melyet IV. Candiano Péter doge Bonus gradói patriarcha hozzájárulásával bocsátott ki. *) Olasz foglyokat a velenceiek természetesen nem szerettek vásárolni, legkevésbé velencei birtokokról valókat, mert kockáztatták volna az értök fizetett árt. De a magyarok kevésbé is voltak hajlandók olasz foglyaikat eladni, mivel minden munkában és mesterségben sokkal jártasabbak, ügyesebbek és egyébképen is sokkal tanultabbak, műveltebbek voltak a más nemzetbelieknél. A foglyok kölcsönös kicserélése meg elesik, mert az olaszoknak nem sikerült magyarokat elfogni. A kiváltás pedig nem lehetett valami gyakori eset, minthogy csak a leggazdagabb családok birták megfizetni fogságba került övéikért a nagy váltságdíjat. Mind ennél fogva az olasz foglyok legtöbben az országba jutottak és itt is maradtak. Az összes körülményeket tekintetbe véve tehát arra az eredményre kell jutnunk, hogy a tömérdek sok keresztény fogoly közt, kiket a pogány magyarok mindenünnen ide hurezoltak, legtöbb volt az olasz.

De nemcsak számban, hanem a mi még sokkal fontosabb, gyakorlati, értelmi és erkölcsi képzettségben is magasan fölülmultak az olaszok, a kevés görögöt kivéve, mind a többi keresztény foglyot. Ok voltak a leghasználhatóbbak és így a legbecsültebbek. Ha tehát áll, a miben nem is kételkedhetünk, hogy művelt keresztény foglyok «bejuthattak az előkelők sátrába és tanácsába», hogy «közülök kerültek ki a tolmácsok», hogy «csak ők lehettek az íródeákok» és hogy «külföldi követségekben és kémlelésnél bajosan lehetett őket nélkülözni», akkor

*) Kiadták Tafel és Thomas: *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, I. r. (Wien, 1856) 19—25. l.

első sorban, sőt csaknem egyedül az olaszokról kell azt mondanunk. Jellemző, hogy a magyarokat soha semmiféle hadjáratukban nem látjuk keresztény foglyaikkal tanácskozni, csak az olaszokkal. Midőn 899-ben Olaszországot dúlták és Berengár nagy sereget gyűjtve, őket üzőbe vette, a háromszor nagyobb erő elől kénytelenek voltak az Adda folyón át menekülni. Itt a fáradt, csüggedt s megfogyott had vezérei tanácsot tartottak, olasz foglyaikat meghallgatták, indítványukat elfogadták és néhányukat közbenjárókül Berengárhoz küldték azzal az ajánlattal, hogy a magyarok minden zsákmányukat visszaadják, csak szabadon térhessenek vissza hazájukba.*) Hasonló helyzetben gyakrabban voltak német földön, de német foglyaikkal nem tanakodtak, mitevők legyenek. Az olaszok mindenütt használható tolmácsok voltak, mert mindnyájan értették és beszéltek is a középkori latin nyelvet, melyen egész a XIII. század elejéig, míg assisi sz. Ferencz és pádovai sz. Antal a nép nyelvét nem kezdték használni, az utolsó falusi templomban is prédikált nekik minden papjuk.***) A németek közül legföljebb a papok voltak olyan alkalmas tolmácsok. A tengerparti olaszok közt azonfölül a görög nyelv tudása is gyakori volt, a mi szintén javukra szolgált.

Mint hogy a magyarok leginkább a gazdag egyházakat és kolostorokat fosztogatták mindenütt és ilyenekben legjobban Olaszország bővelkedett, az olasz foglyok közt igen sok papnak is, különösen szerzetesnek kellett lennie. De a világi olaszok is jobb keresztények voltak, mint akár a németek, akár mások. A németek kereszténységére nem jó világot vet, mi módon iparkodnak már többször idézett levelökben a bajor püspökök tisztára mosni magokat és híveiket a morvák azon vádja ellen, hogy «kutyára meg farkasra és más förtelmes és pogány dolgokra esküdve békét kötöttek a magyarokkal, pénzzel birva őket arra», hogy Bajorországot kimélve, «Olaszországra menjenek». Elismerik ugyan, hogy valamit adtak a magyaroknak, de nem summa pénzt, hanem némi fehérneműt, és nem hogy magokat védjék vagy a magyarokat másfelé terel-

*) Liutprandi *Antapodosis*, lib. II. cap. 7—15. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* III. 290—291.).

***) Diez: *Grammatik der Romanischen Sprachen*. I. r. 3. kiad. (Bonn, 1870) 77—78. l. jegyz.

jék, hanem hogy a távol lakó keresztények üldözésétől viszsztatartsák. Ha az a csekély ajándék csakugyan való igaz, akkor a magyarok csak azért elégedtek meg vele, mivel másfelé biztosítottak nekik dús kárpótlást. Az meg történeti való, hogy a magyarok elhagyva a bajor földet, nyomban Olaszországra zúdultak. Hogy pedig azok a foglyok, a kikben a kereszténység üttörőit keressük, milyen keresztények voltak, az épen nem lehet közömbös. Nem lehet közömbös először, milyen erők voltak hitőkben, és másodsor fontos az is, milyen szertartást követtek. Hogy Szent Istvánra a keleti kereszténység nem kis mértékben hatott, azt bizonyítja az a kegyelet, melyet élte végéig mindenkor tanúsított iránta. Giesebrecht meleg elismeréssel mondja róla: «A világ egy birodalmában sem laktak akkoriban a római katolikus hit követői egyenlő joggal oly keresztények mellett, a kik a keleti egyházhoz tartoztak, csak a még kevéssel előbb egészen barbár Magyarországon».*) Nevét is a keleti egyháznak egy fő szentjéről kapta, anyját görög pap keresztelte és oktatta, így az a kereszténység is, melyben Sarolt nevelte, bizonyára keleti volt. És Szent István mégis, mikor népét kereszténynyé akarja tenni, nem a keleti, hanem a nyugati egyházhoz csatlakozik. Ebben lehetetlen, hogy a keresztény foglyok vallásának és uraikra gyakorolt hatásának jelentékeny, sőt döntő része ne lett volna. Hiszen Magyarország függetlenségét nem fenyegette nagyobb veszedelem a keleti mint a nyugati egyház részéről. De a nyugati kereszténység akkor már teljesen aláásta a magyarok pogány vallását és így legtöbb és leggyorsabb sikert a nyugati egyházhoz csatlakozás ígért. Piligrim passau-i püspökről említettem, hogy a magyarországi állapotokról jól volt értesülve. Ez pedig a pápához intézett levelében már Géza idejében azt mondja, hogy a magyaroknál «a nép nagyobb része keresztényekből áll, kiket a világ minden részéből hordtak ide foglyokul». Vallásuktól a magyarok nem foszthatták meg, de nem is bántották. Piligrim már mint elmúlt dolgot említi, hogy «gyermeküket nem volt szabad» nyiltan «az Istennek szentelni», hanem csak titkon kereszteltethették meg. Már az ő idejében «minden félelem nélkül vetekedve viszik gyermeküket

*) Wilhelm von Giesebrecht: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. I. köt. 5. kiad. (Leipzig, 1881) 741. l.

keresztelni. Mindnyájan úgy örvendenek, mint a bujdosó, midőn hazájába visszatér, hogy immár keresztény módon egyházakat építhetnek és megkötött nyelvöket meg szabad oldaniok az üdvözítő dicsőítésére. Mert az Isten csodálatos kegyelmének hatása alatt magok azok a barbárok is, kik még a pogányság bilincseiben vannak, alattvalóik közül senkit sem tiltanak el a keresztség föl vételétől és a papokat sem gátolják szabad jártukban keltükben.» A foglyok csaknem mindnyájan nyugati, latin szertartású keresztények voltak és így a nyugati kereszténység elfogadására tették hajlandókká uraikat is. István tehát okosan számolt a helyzettel, mikor a keleti egyház iránt érzett minden kegyelele mellett mégis a nyugati egyházhoz esatlakozott.

De kiktől lehet várni, hogy uraikat a kereszténységnek megnyerjék? Bizonyára nem fél, vagy lanyha keresztényektől. Csak az erős hit hathat, de barbár népre biztosan ez is csak akkor, ha műveltséggel párosul. A szolgaság nem alkalmas arra, hogy a büszke győző szemében valakinek tiszteletet szerezzen. A keresztény jó tulajdonságok mind olyanok, melyeket rabszolgájától az úr úgyis egyenesen követel. Az alázatoság, béketűrés, jóság, hűség és más ilyféle ő előtte a rabszolgának nem érdeme, hanem tartozó kötelessége. Más a gyakorlati képzettség és értelmi műveltség. Ezt minden haladásunk mellett még mi is többre becsüljük a szívbéli jóságnál, ha elméletben mást vallunk is. A jelenkori közszólás híven fejezi ki igazi gondolkozásunkat, midőn bocsánandóbbnak ítéli, ha valaki rossz ember, de jó muzsikus, mintha megfordítva jó ember, de rossz muzsikus? A barbárt első sorban csak az értelmi felsőbbség tudja tiszteletre bírni. A lelki jóságot csak abban veszi észre és tanulja becsülni, a kinek előbb már el kellett ismernie értelmi felsőbbségét. Természetes dolog tehát, hogy a pogány magyarokra, kik még elég barbárok voltak, leginkább és legerősebben azok a foglyaik hatottak, a kik először legműveltebbek, másodsor legkeresztényebbek és e mellett harmadszor legszamosabbak is voltak. Ezt pedig, mint láttuk, csak az olaszokról mondhatni. Az itt talált és meghódolt szlávokról nem tudjuk, mily sorsra jutottak, szolgaságra vetették-e a magyarok, vagy csak alattvalóikká tették. Számuk igen nagy lehetett, de se műveltek, se igazán keresztények nem voltak és azonfölül csakhamar el is vegyültek és eltűntek

a magyarság közt. A németek számban sem érhatték el az olaszokat, azonkívül műveltség és kereszténység tekintetében is jóval hátrább állottak. A görögök műveltsége és kereszténysége nem engedett az olaszokénak, de számuk aránylag is, általában is csak csekély lehetett. A legkisebb számot a francziák teheték és így tekintetbe sem vehetők. Tehát minden arra mutat, hogy kereszténységünk úttörői az olasz foglyok voltak.

V.

Ha még azt is kutatjuk, hogy már most az olasz foglyok közt különösen mily vidékiekre kell gondolnunk, könnyen megtaláljuk a választ; csak a földrajzi fekvésre, a magyarok olaszföldi pusztításainak rendes színhelyeire és nyelvünk olasz jövevényszavaira kell ügyelnünk. Olaszországból legközelebb esik hozzánk az éjszaki rész vagyis Felső-Olaszország és ennek ismét keleti része. Ide kell számítanunk mint olasz nyelvterületeket, Dalmáciát sem hagyva ki, Istriát és Friault is; általában mondva nem szabad csak a politikai határokat tekintenünk, a mint hogy őseink sem törődtek velük és elhozták az olasz foglyokat oly tartományokból is, a melyek politikailag nem tartoztak vagy nem tartoznak Itáliához. A földrajzi helyzettel teljesen összevág, a mit a történetből tudunk és a mit a tudottból következtetnünk kell. A természeti fekvésnek megfelelően legtöbbször Felső-Olaszországban találjuk a magyarokat, melynek keleti részét szándékosan sem igen mellőzhették volna, ha csak nagy, késleltető és veszedelmes kerülőt nem akartak tenni. Szintügy összevág mind ezzel, a mi bizonyosságot nyelvünk nyújt. Legrégibb olasz jövevényszavaink ugyanis, melyeknek kereszténységünk kezdetén kellett nyelvünkbe jutniok, mind abból az olasz nyelvjárásból származnak, mely Dalmáciától kezdve Fiumén, Istrián, részben a hajdani Friaulon, továbbá Velenczén és vidékén keresztül egész az Adige folyóig terjed, tehát az olasz nyelvterületnek éjszakkeleti, az Adige által elkanyarított és hozzánk legközelebb eső részét foglalja be. E jövevényszavaink néhányát már régi értekezéseimben tárgyaltam, midőn a hangviszonyokból kimutattam (82—85. l.), hogy apostol, püspök, prépost, monostor, kolostor,

pünköst csak a kijelölt olasz nyelvterületről valók lehetnek, valamint hogy angyal és kanonok magyarázatáért sem kell máshová fordulnunk. Később még több ilyen szót fogok bemutatni; azért egyelőre beérem az utalással. A területen, melyre mind a földrajzi helyzet, mind a történet, mind a nyelvünk legrégebb olasz jövevényszavai mutatnak, több változatban a velencei nyelvjárás uralkodik. Így kimutathatjuk, hogy kereszténységünk úttörőinek legnagyobb részt a velencei nyelvterületről való olaszoknak kellett lenniök.

Erre van még egy igen világos, egyenesen megdönthetetlen bizonyítékunk, és az a magyar írás, a magyar hangjelölés, mely egész határozottan a velenczés vulgáris latin kiejtésen alapszik. Ezt régi értekezésem tüzetes, a tárgyat kimerítő fejtegetései után itt újra bizonyítanom teljes szükségtelen. Mást kell most figyelembe vennünk. Főnnebb említettem, hogy az olasz foglyok mindnyájan értették és beszéltek is a középkori vagy mondjuk inkább vulgáris latin nyelvet, melyen az olasz papok egész a XIII. század elejéig prédikáltak népüknek. Oly sokáig volt az olaszoknál közönséges a latin, hogy mellette az olasz nyelvnek létezését még a IX. században is csak latin oklevelekben főnmaradt egyes olasz szókból és nevekből lehet megállapítani. Hogy az olasz műveltek is használták a nép nyelvét, annak csak a X. század óta van nyoma; de a latin ezután se maradt csak tudós nyelvük, hanem politikai költeményeikben is folyvást éltek vele.*) E közlatin nyelv azonban nagyon különbözött a classikus latinságtól, a mennyiben ennek sok szavát elejtette és népies kifejezésekkel pótolta, népies jelentésben és népies alakban használta, szófűzését olaszossá tette és kiejtését a vidék nyelvjárásához idomította. Igen természetes is, különben hogy értette volna az olasz köznép is a latin prédikációt? Az olasz papok úgy módosították a latin nyelvet, mint a német papok a hochdeutschot, mikor a sváb, szász, porosz stb. német köznépnek prédikálnak. A különbség nem volt nagyobb, sőt helyenkint akkora sem. Hogy mind ez nem pusztá okoskodás, hanem kétségtelen való, arról bizonyosságot tesznek az olaszországi latin oklevelek és krónikák, melyek az illető olasz nyelvjárás tudása nélkül, különösen a zsenge kereszténységünkkel egy korba esők, többnyire nem is

*) Diez: *Gramm. d. Roman. Sprachen.* I. r. 3. kiad. 77. 1.

érthetők. *) A latin egész a humanisták föllépéséig Olaszországban nem volt holt nyelv, csak mikor vissza kezdtek állítani classicitását, múlt ki lasan az életből. A mi legrégebb latin kiejtésünk, a hogy írásunk és legrégebb latin jövevényszavaink kétségtelenül bizonyítják, határozottan velenczés volt. Ezt tehát máshonnan, mint a velencei olasz nyelvjárás területéről nem kaphattuk. Mi csak annyiban mehettünk el érte, hogy ide hoztuk azokat az embereket, a kik e latin kiejtésre megtanítottak. Azt is említettem, hogy az olasz foglyok közt igen sok papnak is, különösen szerzetesnek kellett lennie. Itt is a velencei nyelvterületről valók voltak többségben. A magyarok sehol annyi egyházat és kolostort nem fosztogattak, elhurczolva a kincseket, a papokat és szerzeteseket, mint ezen a területen, mely mint legkönnyebben elérhető, legalkalmasabbnak is kínálkozott. **) Ezek a papok természetesen ide is elhozták sajátos latin nyelvöket, sajátos latin kiejtésöket. Ezen teljesítették papi hivatásukat, míg kellett, titkon, mikor lehetett, nyilvánosan. Így föntartották és terjesztették. Pilgrim leveléből tudjuk, hogy Géza alatt a keresztény foglyok már nyíltan gyakorolhatták vallásukat és hogy a keresztény papok működését a pogány magyarok többé nem gátolták. Siettek is a keresztények élni e szabadsággal; a világiak keresztvízre vitték gyermekeiket, egyházakat építettek és isteni tiszteletre jártak, a papok pedig végezték a szertartásokat és illetékességök szerint kiszolgáltatták a szentségeket. Ezzel nyugati keresztényeknél, a milyenek a magyarok foglyai csaknem mindnyájan voltak, szükségképen a latin nyelv használata járt. E latin nyelvnek a minősége a keresztény foglyok, különösen az egyháziak többségétől függött. Azért egész biztosan járunk,

*) Minket különösen a velencei nyelvterületről való oklevelek és krónikák érdekelnek. Ilyen oklevelek bőven találhatók Tafel és Thomas kiadásában (*Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*). A legrégebb velencei krónikákat kiadja Monticolo, melyekből az Istituto storico italiano *Fonti per la storia d'Italia* gyűjteményében eddig egy kötet jelent meg: *Cronache Veneziane antichissime* pubblicate a cura di Giovanni Monticolo. Volume I. Roma, 1890. Igazi velencei latinsággal van írva a *Chronicon Altinate* is, melyet Simonsfeld adott ki (Pertz: *Mon. Germ. Script.* XIV.).

**) Erről meggyőződhetni a többi közt Giuseppe Cappelletti nagy művéből: *Le chiese d'Italia* (Venezia, 1844—1859).

ha itt a többségről a nyelvre és megfordítva a nyelvről a többségre következtetünk. Ha nem volnának történeti adataink, melyekből a többség amúgy is világos, kétségtelenül megállapíthatnók a nyelvből. Még a történeti adatoknál is erősebben, mert föltétlen biztosan áll az, hogy a kereszténységgel hozzánk származott latin nyelv velencezés volt; mert erről, mint már többször mondtam, teljes bizonyossággal tanúskodik hangjelölésünk és tanúskodnak legrégebb latin jövevényszavaink. Ez nem enged más következtetést, mint hogy olasz foglyaink közt, kik keresztény foglyaink legnagyobb részét tették, többségben voltak, világiak is, egyháziak is, a velencei nyelvvidékről valók. Ezek tehát első sorban és főképen a mi kereszténységünk úttörői; ezek szabtak mind kereszténységünknek, mind műveltségünknek irányt.

Különösen ki kell emelnem, hogy a nyugati keresztény szertartással együtt nemcsak a latin nyelvet általában, hanem azt a különös latin kiejtést is, melyen hangjelölésünk alapszik, rendszeres térítőink az országban már mindenfelé használatban, megállapodva és elterjedve találták. Így a kik más vidékiek voltak is, okosan alkalmazkodtak az általánosan ismereteshez, a magyarországi hívők és megtérők közt megszokott-hoz. Úgy tettek mint Szent István, ki azért csatlakozott a nyugati egyházhoz, mivel keresztény alattvalóinak legnagyobb része a nyugati kereszténységet vallotta és ennek nyerte meg a megtérni hajlandókat is. Kész eszközt találtak és bölcsen éltek vele. De látni fogjuk, hogy rendszeres térítőink is legtöbben szintén csak arról a vidékről kerülhettek, a honnan úttörőink származtak. Még előbb azonban egy fontos dolog követeli figyelmünket, mely mind ezzel szorosán összefügg, de történetíróink részéről mindeddig megvilágítást nem nyert. Ez a térítés módja. Ismeretes dolog, hogy első rendszeres térítőink mindnyájan külföldiek voltak, a kik tehát legalább eleinte magyarul nem tudtak. Akkor hogyan foghattak a magyarok térítéséhez? Ez oly nehéz kérdésnek látszik, hogy újabb történetíróink már nem is iparkodnak rá felelni. A régiebbek még bajlódtak vele, leginkább Piligrimről szólva, de megnyugtató választ nem találtak. Gondolkozásuk eredményét Szabó Károly a következő jegyzetbe foglalja: «Magának a térítésnek módjára nézve Katona (*Hist. crit. ducum Hung.* 519—520. l.) bizonytalanságban lévén a felől, vajon Piligrim német térítői tudtak-e

magyarul, vagy a magyarok értettek-e németül, abban a véleményben van, hogy talán a magyarok, legalább az előkelőbbek, megtanulták a latin nyelvet, hogy az idegen nemzetekkel közlekedhessenek; mit hihetőnek tart Fessler is (*Gesch. der Ungarn* I. köt. 345. l.). Úgy hiszem fölöseges volna hosszasan bizonyítgatnom, hogy pogány őseinknek a X. században, mikor egész Európában a latin nyelv s ezzel együtt minden tudomány csaknem kirekesztőleg a papság birtokában volt, hazánkban nem volt hol és kihez járni latin iskolába. De bizonyosan abban sem tévedünk, ha azt hiszszük, hogy akkor hazánkban a térítők és térítendőek egymás nyelvét nem értették s ha egyik-másik netalán értette is, ez csak a legritkább kivételek közé tartozhatott).*)

Az csakugyan nem hihető, hogy őseink kereszténységre térésük előtt, akár csak az előkelőbbek is, megtanulták volna a latin nyelvet. De már az bizonyos, hogy megtehették volna; mert olyan ember elég volt náluk, a ki megtaníthatta volna rá. Csakhogy épen azért nem volt szükséges, hogy magok megtanuljanak latinul; kényelmesebb volt azokat a foglyaikat, a kik magyarul is, latinul is tudtak, tolmácsokul használniok. Így tettek a már többször említett pappal is, a ki Szent-Gallenben járt velük. Hogy az első időben «a térítők és térítendőek egymás nyelvét nem értették», az csak annyiban igaz, hogy közvetlenül nem értették egymást. De arra bizonyosan volt gondjuk a térítőknek, hogy az, a mivel a magyarok lelke mélyéig akartak hatni, ne maradjon csupán a pusztában kiáltónak szava. Az az eszköz, melylyel a magyarok éltek, nekik is kínálkozott. Térítőink eleinte mindnyájan, de még később is sokan, mint szent Gellért is, latinul hirdették az igét és aztán tolmácsokkal magyaráltatták szavaikat. Szent-Gellért idejében az már nem járt nehézséggel, mert akkor kevés számmal ugyan, de voltak magyar papok is. Hanem honnan vették a térítők tolmácsaikat abban az időben, mikor még a magyarok közül talán senki sem tudott latinul? A felelet az előre bocsátottak után igen könnyű. Egyszerűen onnan, a honnan a magyarok is vették, mikor nekik kellett tolmácsok: a keresztény foglyok közül. Volt ezek közt egyházi is világi is bőven, a ki latinul beszélt vagy legalább jól értett és évekig itt élve, meg-

*) Szabó Károly: *A magyar vezérek kora* 354—355. l. jegyz.

tanult magyarul is. Ilyenek lehettek az olaszok valamennyien és a többiek közül, kivéve a görögöket, legalább a papok.

De erre azt kérdezhetné valaki, hogy ha itt nem kis számmal papok is voltak, mi szükség még más térítőkre? A dolog nem oly természetes, mint a minőnek látszik. Nem szabad az akkori időket mai mértékkel mérnünk. Akkor még csak kevés pap tudott önállóan prédikálni. Mint ma is az oláh pópák nagy része, legtöbbször csak a szertartásokat tudták végezni; a prédikációt mint az evangéliumot könyvből olvasták föl híveiknek. Még későbből is van ilyen fölolvasni való prédikációra példánk legrégebb nyelvemlékünkben, a XIII. század első negyedéből való *Halotti Beszéd*ben. A *Gellért-legend*a különösen kiemeli, hogy a szent Gellért mellé adott szerzetesek közt «volt hét tanult és magyar nyelven ügyesen tolmácsoló férfiú, a kik maguk is hirdették a népnek Isten igéjét».*) Szent Gellértről kiemelendőnek tartja, hogy «az igének fejedelme» volt,**) azaz hogy jól birta a hithirdetésre szükséges szabad előadást. Nem is voltak a fogoly papok és szerzetesek mindnyájan presbyterek, áldozó papok, hanem sokan az akkori szokás szerint, csak diaconusok, szerpapok, vagy még alsóbb rendűek. Azután előkelő tudós papok bajosan lehettek köztük, mert azokat egyházaik és monostoraik szívesen kiváltották. Hogy elvétve akadhatott köztük térítőnek is alkalmas, az természetesen azért nincs kizárva. De az tagadhatatlan, hogy a fogoly papok igen jó tolmácsok lehettek, a nélkül hogy önállóan is kellett volna téríteni tudniok. Nem szenved ugyan kétséget, hogy a nagyobb szabású rendszeres

*) *Acta s. Gerardi*, cap. 12. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta* pag. 327.)

***) «Cognovit autem episcopus, Gerhardum esse ducem verbi.» *Acta s. Gerardi*, cap. 7. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta* 314.). A prédikálni tudás ritka dolog volt. «Die ärmlichste Predigt eines Dorfpastors unserer Zeit wäre damals dem gelehrtesten Bischof ein schweres Stück Arbeit gewesen, an die Gemeinde aber eine überschwebengliche Zumuthung, welcher ihre Fassungskraft nicht gewachsen war», mondja Freytag (*Bilder aus der deutschen Vergangenheit* 9. kiad. I. köt. 295. l.), igaz ugyan, hogy Nagy Károly idejéről, de hozzá teszi: «Auch diese Gewandtheit nahm in den nächsten Jahrhunderten eher ab, als zu». Igen mulatságos példát idéz egy előkelő püspökről, a kit prédikálni kényszerítettek.

térítés megindulásakor és még későbbben is volt itt annyi fogoly pap, a mennyire tolmácsul volt szükség; de ha valaki mégis kételkednék benne, bátran tolmácsoltathatja a térítők tanítását az olasz világi foglyokkal is, a kik, mint már többször kiemeltem, mindnyájan vagy beszéltek is latinúl, vagy legalább is jól értettek. Így azt hiszem, könnyen és természetesen fejtődik meg az, a miről történetíróink mindeddig nem tudtak számot adni.

Mindent egybevetve, kétségtelenné válik, hogy a keresztény foglyokat kereszténységünk és műveltségünk megalapításában igen jelentékeny hatás és érdem illeti, még pedig jóval nagyobb, mint a minőre csak újabb történetíróink is becsülik. Ha valaki netán sokalja, hogy mi őseinknél a pogányság első bomlasztóit és a kereszténység első magvetőit szegény szánandó rabszolgákban látjuk, akkor csak azt kérjük, nem még százszorta megvetettebb szegény rabszolgák változtatták-e csendes akna-munkájukkal a hatalmas római birodalmat is pogányból kereszténynyé? Nálunk a keresztény foglyok annál inkább hathattak gazdáikra, mivel nemcsak erkölcsben, hanem műveltségben is magasan fölöttük állottak. Mint szükséges és hasznos munkákban és mesterségekben gyakorlott, ügyes és tanult emberek bejutottak a barbár magyar családokba. Itt számtalan alkalmuk volt példával, tanácsal, fölvilágosítással, oktatással irtogatni a rosszat és terjesztgetni a jót. Így gyökerében támadták meg a pogányságot. Mint mindenütt, úgy nálunk is az új tanítás leghamarább a család körében a nőknél és a gyermekeken fogott. A férfiak nem engedhettek oly könnyen; ők nem tekinthették a vallást magánügynek, mint a család körére korlátozott nők és gyermekek, nekik az közintézmény volt, melyet nyilvánosan mindenkor el kellett ismerniök, még ha magukban már a kereszténységre hajlottak is. Ebből magyarázható, hogy Géza már mint keresztény nemcsak az igaz Istennek, hanem bálványoknak is áldozott, azt vetve oda ezen fölháborodó keresztény papjának: «Elég gazdag és hatalmas vagyok, hogy ezt tehessem».*) Nyilvánvaló, hogy ez csak kitérő válasz volt,

*) «Hic Deo omnipotenti variisque Deorum inclusionibus immobilis, cum ab antistite suo ob hoc accusaretur, divitem se et ad hæc facienda satis potentem affirmavit.» Thietmari *Chronicon* lib. VIII. cap. 3. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* III. 862.)

mert a magyarok nagyura restellette megvallani, hogy fejedelem létére sem mert még a nyilvánosság előtt védképen szakítani az ősi vallással. De a pogányság akkor már csak mesterséggel állott fönn és napjai meg voltak számlálva. Az új férfi-nemzedék is keresztény nézetekkel megismerkedve és megbarátkozva növekedett föl. Így be kellett következnie a fordulatnak, mikor már a férfiak sem ragaszkodtak az ősi valláshoz, hanem családjukkal együtt érezve, megnyitották szívüket az evangéliumnak.

Ez a keresztény foglyok műve és érdeme. Korhasztották a pogányságot és termő földet készítettek a kereszténység magvának, nem kis részben végezve még a vetést is. Döntő hatással voltak arra, hogy a magyar nem a keleti, hanem a nyugati egyházhoz csatlakozott és ezzel nemcsak kereszténységünknek, hanem egyúttal műveltségünknek, sőt politikai helyzetünknek is alapot és irányt adtak. Vallásosságukkal és tudásukkal megindították a magyar nemzet erkölcsi és értelmi művelődését, nem is számítva, mennyi más hasznos és becses szolgálatot tettek gazdáiknak. Nagy részük volt abban, hogy nem télt be rajtunk az írás szava: elvész a nép, mely tudomány nélkül való. Hathatósan munkálkodtak azon, hogy a magyar nem jutott a hunok és avarok sorsára, hanem fönmaradt és él mint «nemzet e hazán». El nem múló nagy hálával tartozunk nekik. Épen azért nem lehet közömbös előttünk, kik voltak e «névtelen apostolaink». Fejtegetéseim eredményeképen kimondhatom, hogy nem voltak se szlávok, se németek, se görögök, se francziák, hanem mindenek előtt olaszok, mert ezek részén volt a szám, a kereszténység és a műveltség súlya, tehát mind a három múlhatatlan szükséges föltétel együtt véve, melyek közül csak egynek is a hia megfoghatatlanná teszi a keresztény foglyok kétségtelen nagy hatását. Az olaszok közül is azonban az oroszánrészt a földrajzi helyzet, a történet, írásunk és nyelvünk egyhangúlag a velencevidéki olasz foglyoknak ítélik oda. Ezek tehát első sorban és főképen kereszténységünk úttörői és műveltségünk megalapítói. Mily törpék e «névtelen apostolaink» mellett a kalandos kísérlettevő térítők legkiválóbbjai is!

VI.

Így előkészítve és elősegítve kezdődött azután a tervszerű térítés. A nagyfejedelmi család pártfogása nélkül ez természetesen nem lett volna lehetséges. Ennyit adatok hián is biztosan kimondhatnánk; mert így történt az másutt is. De itt nem is vagyunk pusztá hozzávetésre utalva. Egykorú és hitelt érdemlő későbbi följegyzésekből tudjuk, hogy Géza nemcsak megengedte, hanem egyenesen támogatta, sőt erőszakkal is iparkodott előmozdítani a térítést.*) Őt azonban nem vezette más, mint a politikai okosság. Jó keresztény maga sem volt és alattvalóitól is alig követelt többet, mint hogy alávéssék magokat a keresztvízbe mártás szertartásának. A kezdet nem is az ő érdeme. Brunó határozottan a fejedelemlének tulajdonítja azt.**) Már pedig Brunó jó forrásból merítette értesülését, attól a Radlától kapta ez adatot, a ki a fejedelmi családnak, mint szent Adalbert levele mutatja, meghitt embere volt. A fejedelemlét magát Brunó kétségkívül személyesen is ösmerte. Azt tudta róla, hogy erős lelkű nő volt, «a ki az egész országot kezében tartotta, férjén és mindenben uralkodott, a mi férjéé volt». Ehhez járult híres szépsége is, de mindenek fölött az, hogy keresztény volt. Mert Gézát az egykorúak különben egyáltalán nem festik valami gyöngének, sőt azt mondja róla Thietmar merseburgi püspök, hogy «fölötte kegyetlen ember

*) «Huius pater» (t. i. Istváné) «erat, Deuux» (Géza) «nomine, admodum crudelis et multos ob subitum furorem occidens. Qui cum Christianus efficeretur, ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos sevit, et antiquum facinus zelo Dei exestuans abluit.» Thietmari *Chronicon*, lib. VIII. cap. 3. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* III. 862.). Querfurti Brunónak a 16. l. 1. jegyzetében idézett szavaiból is kitűnik legalább anyyi, hogy Géza előmozdította a térítést. «Statuit insuper preceptum cunctis christianis ducatum suum intrare uolentibus hospitalitatem et securitatis gratiam exhiberi, clericis et monachis potestatem concessit presentiam suam adeundi, quibus voluntarium libenter auditum prebens, orthodoxe fidei semen pectoris in orto satum delectabatur germen emittere.» Hartvici *Vita beati regis Stephani* 3. és *Legenda maior* 2. (Florianus: *Hist. Hung. fontes domest.* I. 35—36. és 12—13.).

***) L. a 8. l. 1. jegyzetének idézetét.

volt és sokat megölt hirtelen haragjában», valamint hogy azután is, «midőn keresztény lett, dühöngött vonakodó alattvalói ellen».*) A későbbi Hartvik szerint is «embervérrel volt fertözve keze» és ez méltatlanná tette arra, hogy ő légyen népének apostola.**) Így Sarolt hatalma kétségkívül főkép abban állott, hogy kemény férje nyakát a kereszténység szelíd jármába tudta hajtani. Ez igen nehéz dolog lehetett, mivel forrásaink nagyon szükségesnek tartják annak a kiemelését, hogy Sarolt mily rendkívül kemény asszony volt. Hogy keresztény felesége megtérítette a pogány uralkodót, az a történetben épen nem példátlan. Sarolt azt tette, a mit előtte a frank Klotildis és a kenti Edilberga, midőn amaz Klodvigot, emez pedig Edvint bírta arra, hogy meghódoljon a kereszténységnek.

Ez különben ős időktől fogva rendes folyása a dolognak. A nő előbb-utóbb ráveszi férjét a maga vallására. Hiszen még bölcs Salamon sem bírta magát kivonni feleségeinek hatása alól. A pogány asszonyok eltérítették az egy igaz Istentől és bálványoknak áldoztattak vele. Pedig egyistenhívőt nehezebb többistenimádóvá tenni, mint megfordítva. A régi legendákban százával van példa, hogy a keresztény nő megtérítette pogány férjét. Akad köztük nem egy költött eset is, de azt bőven pótolja a föl nem jegyzett eseteknek nagy száma; mert a dolog kétségkívül annyira közönséges volt, hogy mindenki egész természetesnek találta, különben a költött példák, melyek semmiképen sem akartak koholtaknak látszani, nem számíthattak volna hitelre. Hogy a keresztény nők mily módokat alkalmaztak a térítésre, arról a legendák, ha valaki e szempontból átkutatná, tanulságos fölvilágosítást adhatnának. Sarolt, úgy látszik, szépségén kívül különösen azzal hatott férjére, hogy ennek férfias teendőiben és kedvteléseiben is vállalkozó társa volt. Hogy erre okos számítása készítette-e, vagy pedig szilaj természete hajtotta, az a ránk maradt kevés adat-

*) L. Thietmar szavait a 45. l. 1. jegyzetében.

***) «Non tibi concessum est quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine gestas.» Hartvici Vita b. reg. Stephani 3. (Floridianus: *Hist. Hung. font. domest.* I. 36.). — «Quia manus gestabat sanguine humano madatas, nec erat idoneus ad fidem conuertere tantam gentem.» Simonis de Keza *Chron. Hung. Appendix* (Floridianus id. m. II. 93.).

ból nem állapítható meg. De az a mély vallásos, igazi keresztény nevelés, melyben cselekedeteinek tanúsága szerint Szent Istvánnak kellett részesülnie, bizonyára nem kis mértékben anyjának érdeme. Annyi bizonyos, hogy Gézának nagyon bajos ebben valami részt tulajdonítani. Lehetséges tehát, sőt valószínű, hogy a mi Saroltban szilaj természetnek látszik, az legalább jó részben tudatosan használt eszköz volt, a mivel biztosabban remélhette, hogy megnyeri férjét. Már föntebb említettem, hogy Géza bizonyára nehezen volt megtérésre bírható. Ez nem csak abból következik, hogy még azután sem tudott teljesen elszakadni az ősi vallástól, hanem abból is, hogy hiába kutatjuk, mikor és kitől vette föl a keresztiséget. A mit erről történetiróink állítanak, az mind pusztá gyanítás és teljesen alaptalan. Az egykorú forrásokból csak annyit tudunk, hogy Géza nem mindjárt uralkodása elején, hanem már későbbben olyan a milyen keresztény volt. Arról nincsen szó sehol, hogy megkeresztelése nyilvánosan, ünnepi szertartással ment volna végbe; hogy pedig mind a mellett ilyen megkeresztelésére gondoljunk, annak a körülmények sehogy sem kedveznek. Engedett neje unszolásának és a politikai okok nyomásának; de szép csendben, a nyilvánosságot kerülve, legföljebb szoros hozátartozóinak jelenlétében lépett a keresztelő medenczébe. Így természetesen épen nem volt kívánatos, hogy a szertartást valamely híres neves pap végezze, alkalmasabb volt erre akármelyik közpap. Elég nagy áldozatnak tarthatta Géza, hogy egyáltalán alávetette magát a keresztiségnek. Mint az ősi vallásnak addiglan legfőbb öre, nem igen kívánhatott megtéréseivel nyilvánosan tüntetni és pogány főembereiben elégedetlenséget támasztani.

Egész családiásan folyhatott le Szent Istvánnak megkeresztelése is. Nem lehetetlen, hogy ez meg is előzte Gézáét. Akkor fiának kérése is közreható, hogy a kemény fejedelem meghajlott. Az egykorú írók nem tudnak arról, hogy István csak serdülő, vagy épen felnőtt korában lett volna kereszténynyé. Ez csak későbbiek meséje, a melyet Istvánnak egész élete és minden tette megezáfol. Neki zsenge gyermekkorától kezdve már a keresztény hitben kellett nevelkednie, mert az egészen vérévé vált, a mi számtalan példa tanúsága szerint nem történt volna, ha akár csak gyermekkorát is pogányságban tölti. Az erős lelkű Saroltról különben sem tehető föl,

hogy fiát csak valameddig is meghagyta volna pogánynak. A későbbi keresztelés mellett legfőljebb azt lehetne említeni, hogy az egykorú Thietmar föntartotta Istvánnak nem keresztény Vajk nevét is. De vajon azért, mert nem szent, csakugyan pogány névnek kell-e tekintenünk Vajkot? Hiszen Thietmar Istvánt mint királyt is, mikor már csak bizonyosan keresztény volt, a miben mellékesen mondva Thietmar szavai sem engednek kétséget, csak Vajknak nevezi.*) Abban a korban a keresztények még igen sűrűn nem szentről vett nevet is viseltek. Erre ezrével lehetne példát idézni. Ha Vajk szükségképen pogány név és Istvánnak csak későbbben történt megkeresztelését bizonyítja, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy szent Adalbert is csak felnőtt korában lett keresztény, mivel korábbi neve Vojtyech volt. Csakhogy ezt a pogányszínű Vojtyech nevet szent Adalbert épen a kereszttségben kapta, míg az Adalbert nevet Adalbert magdeburgi érsek a bérálásban adta rá. Azután Adalbert is csak a prágai szent püspök által lett szent névvé. Épen nem szükséges tehát, hogy Vajk pog ny neve legyen Szent Istvánnak; mert akár a kereszttségben is kaphatta, a mit Thietmar tanúsága inkább is bizonyít, mint ellenez. Így István lehet bérmaneve is; nem kell okvetetlen, hogy keresztneve legyen. Az pedig, hogy uralkodó is keresztneve helyett bérmanevét viselte, épen nem példátlan. Van rá bizonyosság Szent István rokonságában is. Sógorának, Orseolo Ottó velencezi dogénak, Péter volt a keresztneve és Ottó a bérmaneve, melyet bérmaatyja, III. Ottó tiszteletére viselt.**)

*) «Inperatoris autem predicti» (III. Ottó) «gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.» Thietmari *Chronicon*, lib. IV. cap. 38. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* III. 784.).

***) «Deinde antequam Italiae planiciem peteret» (III. Ottó), «eundem ducem» (II. Orseolo Pétert) «dulci præce rogando demandavit ut suum natum, adhuc cristianae fidei confirmatione carentem, Veronam sine aliqua mitteret mora; quod dux suorum fidelium consilio facere adquebat. puero quidem Verona pervento, officiose a rege susceptus est; quem chrismatis unctione propriis amplexibus coartatum fecit munire, et amisso paterno nomine, Otto, id est suus æquivocus, nuncupatus est.» *Johannis Diaconi Chronicon Venetum* (Monticolo: *Cronache Veneziane antichissime* I. köt. 151—152. l.). Minthogy ez 996-ban, kevéssel III. Ottónak császárrá koronázása előtt történt és

De nem vitatom, hogy Szent Istvánnak mi volt a keresztneve, mi a bérmaneve; dicsővé az István nevet tette és ennél fogva akkor is így kell neveznünk, ha a kereszttségben talán a Vajk nevet kapta. Csak azt emelem ki, hogy semmi sem szól későbbi megkeresztelése mellett, ellenben minden azt mutatja, hogy zsenge korától fogva igazi keresztény nevelésben kellett részesülnie.

De ki részesítette Istvánt a kereszttség szentségében? Erre senki sem tud válaszolni. Hogy szent Adalbert keresztelte volna meg akár csak magát Istvánt, akár Gézát is egész atyafiságával és házanépével együtt, a mit még Horváth Mihály is hisz,*) azt ma már senki sem állítja, a ki a forrásokba figyelmesebben beletekintett. Szent István 975 és 979 közt született, szent Adalbert pedig 992 és 995 közt járhatott itt, a mi tehát Istvánnak 13—20 éves korára esik. Ez a főntebb mondottak szerint nagyon későn volna; már akkor Istvánnak régen meg kellett erősödni a kereszténységben. Azt sem lehet gondolni, hogy ugyan kis korától fogva kereszténynek nevelkedett, de megkeresztelésével várni kellett, míg pap jött az országba. Erre a várakozásra épen nem volt szükség. A keresztény fejedelemné bizonyosan nem volt lelki atya nélkül és mint láttuk, a keresztény foglyok közt is volt elég pap. Döntő bizonyosság itt az, hogy szent Adalbertnek ily nevezetes cselekedetéről, melyet mint dicsőségére válót bámuló életírói bizonyára nem hallgattak volna el, sem Canaparius sem Brunó nem tud, a kik pedig személyesen ismerték és a kik közül az utóbbi itt Magyarországon is járt, hogy Radlától dicsőült barátja életére vonatkozó adatokat szerezzen. Már Radla csak tudhatta volna, hogy az ő testi lelki barátja keresztelte meg azt, a ki őt egyik fő emberévé, első apostolává tette. Bizonyára büszke lett volna erre és örömmel közölte volna Brunóval, a ki aztán nem kevésbbé örvendezve, ép oly bizonyosan fölvette volna szent példaképének életrajzába. Hogy Canaparius nem szól a dologról, az még érthető, mert csak magától szent Adalberttől tud-

II. Orseolo Péter dogának e fia ugyancsak Johannes Diaconus szerint 1007-ben 14 éves volt, Orseolo Ottó egy éves korában vette föl a bér-málást. Így Szent István is vagy nyomban keresztelése után vagy nem sokkal későbbben részesülhetett a bér-málásban.

*) Horváth Mihály: *A kereszténység első százada*. 95. 1.

hatta volna, a kiről bizvást föltehetjük, hogy szerényen hallgatott róla. De Brunó hallgatása már megfoghatatlan volna, ha úgy nem magyarázzuk, hogy nem Adalbert keresztelte meg Istvánt. Mint Gézánál, úgy itt sem szabad valami nyilvános, ünnepi keresztelésre és valami nevezetes keresztelő papra gondolnunk. Bizonyosan a fejedelmi megkeresztelésénél is kerülték a föltűnést. Meglehet, maga Géza sem tudott róla. Saroltról könnyen föltehető, hogy nem sokat kérdezte, meg szabad-e kereszteltetnie fiát. A gyermek nevelése az anya dolga. Sarolt tehát egészen a saját hatáskörébe tartozó ügynek tekinthette fia vallását. Udvari papjával vagy valamely fogoly pappal megkereszteltette a gyermeket és kereszténynek nevelte. Nem lehetetlen, hogy Szent István keresztelője görög pap volt. Saroltról tudjuk, hogy a keleti kereszténységben nevelkedett és Szent Istvánról is említettem már, hogy élte végéig mindig nagy kegyeletet tanúsított a keleti egyház iránt, mely akkor még szépen megfért a nyugatival. Az a kegyelet bizonyosan István gyermekkori emlékeire és anyjának hatására vihető vissza.

Szent István műveltsége azonban latin volt. Már föntebb kifejtettem az okokat, melyek Magyarországot a római egyház kötelékébe terelték. Valószínűnek tarthatjuk, hogy Sarolt hozott magával görög papot is, a ki azonban nyilván csak jámborságával tündöklött és a trónörökös nevelésére nem volt alkalmas. Mert hogy Szent Istvánt nyugati ember nevelte, oktatta, az nem tűr kétséget. Ennek az lehet az igazi oka, a mi hihetőbb is, hogy mind Géza mind Sarolt a nyugathoz csatlakozást látták legezélszerűbbnek. De azok a kiváló nyugati férfiak, kikre itt gondolhatnánk, mind csak későbbben jelennek meg Géza udvarában, mikor István nevelése már legalább is közel volt a befejezéshez. Hagyományunk a sanseverinói Deodatus (Adeodatus, Theodatus) apuliai olasz gróftot tartja Szent István nevelőjének és ünnepi keresztelésre gondolva, melynek szertartását szent Adalberttel végezteti, egyszersmind keresztatyjának is. A Deodatus vagy Theodatus névből azután, úgy mondják, a magyarok ajkán Tata lett és Tata volt a szent Péter és Pál apostolokról nevezett tatai benedekrendi monostornak alapítója is, melynek birtokát, minthogy örökös nélkül hunyt el, még Tata faluval gyarapította.*) Az az állítás, hogy

*) Deodatust említik, mint Szent István nevelőjét és kereszt-

szent Adalbert keresztelte meg Istvánt, mint már láttuk, határozottan elvetendő. Ezzel azonban nem szükséges, hogy Deodatus keresztapasága is elessék. Ha csakugyan Deodatus volt Szent Istvánnak nevelője, akkor elég korán kellett Géza udvarába jutnia és így lehetett növendékének keresztapja is. Hogy pedig Deodatus nevelőségét tagadjuk, arra semmi kényszerítő okunk nincs. Említi a bécsi, pozsonyi, dubniczi és budai krónika, sőt említi IV. Béla királynak egy 1263-ban kelt oklevele is. Ezek ugyan mind nem egykorú tanúk, de mégis olyanok, melyeknek bizonyosságát, minthogy régibb megbízható forrásból merítették, különös ok nélkül elvetnünk nem volna helyes. Abban bizvást kételkedhetünk, hogy a Deodatus vagy Theodatus névből a magyarok ajkán Tata lett volna; de ebből nem következik, hogy Deodatus és Tata nem volt egyazon személy. A Tata névnek találhatjuk más magyarázatát is. Minthogy Deodatust vagy Theodatust hagyományunk olasznak mondja, nevének olaszos Dato vagy Tato rövidítéséből lehetett a magyar Tata, a hogy az olasz szóvégi *o*-ból más szavainkban is *a* lett; például: olaszul *bambo*, magyarul *bamba*; olaszul *corto* (vel. *curto*), magyarul *kurta*; olaszul *palia*, magyarul *pálya* stb. A kinek ez a magyarázat nem tetszik, gondolhat arra is, hogy a Tata név nem más mint régi kedveskedő, nyilván szintén olasz eredetű «tata» szavunk, melyet a nép nyelvéből az idegennek ismert «papa» máig sem birt egészen kiszorítani. Talán Szent István Deodatust mint nevelőjét és különösen mint keresztapját bizalmasan tatának szólította, mint szent Adalbert Radlát enyelegve papasnak és így lett Deodatusból Tata, a mit a bécsi krónika és vele együtt a többi is egyenesen állít. De bármint legyen a dolog, annyi bizonyos, hogy nem szükséges elvetnünk sem azt, hogy Deodatus és Tata egy személy, sem pedig azt, hogy ez a Deodatus vagy Tata volt Szent Istvánnak nevelője és talán keresztapja is.

Mindenesetre kiváló figyelemre méltó marad az, hogy hagyományunk Szent István egész műveltségét csak úgy tudja

atyját Chron. Vindobonense 20., Chron. Dubnicense 40., Chron. Posoniense 31. (Florianus *Hist. Hung. font. domest.* II. 129., III. 33—34., IV. 27—28.), Chron. Budense (Budæ, 1838) 47. I. és IV. Béla 1263-ban kelt oklevele (Fejér: *Cod. dipl.* tom. IV., vol. III. pag. 103—105.).

megfejteti, hogy azt olasz ember hatásának tulajdonítja. Fontos az is, hogy Deodatus nem egyházi, hanem világi férfiú volt. Az nagyon érthető, hogy a félpogány, büszke Géza inkább világra való, mint vallásos nevelést kívánt fiának és bizonyosan Sarolt sem feledkezett meg arról, hogy a leendő fejedelemnek kiváló világi tudásra is van szüksége. Így gyermeküket egyikük sem kívánhatta csakis vallásos irányú, a világi dolgokat megvető vagy elhanyagoló egyházi férfiú nevelésére bízni. Saroltnak ugyan óhajtania kellett fia nevelőjében a mély vallásosságot is, de nem engedhette el a világi dolgokban való kitünő jártasságot sem. Ilyen vallásos és világi műveltséget pedig abban a korban az egyháziak közül az olaszok is csak ritkán, a világiak közül pedig a nem-olaszok egyáltalán nem egyesítettek magokban. Csak az olasz előkelő világiak között találkoztak ilyen egyetemese műveltségű férfiak és így Szent István nevelőjének legalkalmasabb csak olasz előkelő világi ember lehetett. És hagyományunk szerint Deodatus épen ilyen volt. Abból a kevés száraz adatból is, mely emlékezetét fentartotta, kiragyog buzgó kereszténysége és nemes műveltsége. Legjobban dicséri nevelőjét maga Szent István; mert nevelője adta lelkének azt a biztos irányt, mely őt a legigazabb kereszténynyé és a legbölcsebb fejedelemmé, nemzetünk apostolává és megmentőjévé tette.

VII.

Csak igazi mély keresztény nevelése magyarázza, hogy Szent István trónra jutva, azonnal oly lelkesen fogott népe közt a keresztény hit terjesztéséhez és országában a keresztény egyház berendezéséhez. Első főmunkásairól alig tudunk többet, mint hogy szent Adalbert köréből valók voltak. De ebben magában is sok rejlik, mert szent Adalbert barátai és hívei dicsőült mesterükhöz hasonlóan tisztán a keresztény hitért lelkesedtek; ennek terjesztése és meggyökereztetése volt egyetlen céljuk. Se akarva se akaratlan nem követtek politikai tekinteteket. Nem voltak lekötve valamely idegen hatalomnak, mely térítésök révén vagy nyomán Magyarországra világi befolyást szerezhetett volna. Semmi egyéb nem vezérelte őket, mint az a meggyőződésük, hogy a magyar nép megérett

az üdvösségre és érdemes a keresztény hit áldására. Minden világi salaktól ment tiszta vallásosságuk, melyet szent példaképük hagyományaként őriztek, tette őket Szent Istvánnak legalkalmasabb apostoltársaivá. Az üdvözítő szavaival mondhatta volna Szent István: «Tudom, hogy kiket választottam». De az ifjú nagyfejedelem nemcsak buzgó apostolokat, hanem mint sok jel mutatja, kiváló tehetségű, nagy tudományú, világlátott, okos tanácsadókat is nyert bennük. Csak kevés adatunk van róluk, de az a kevés is elegendő arra, hogy megalkossuk magunknak képüket és magasztalással adózzunk emléküknék.

A történelem szent Adalbert köréből három nevet említ: Radla, Astricus vagy Ascricus és Anastasius nevét. Nem rég történetíróink még azt tartották, hogy e három név csak egy személyt jelent; de ma már bizonyos, hogy legalább kettőnek kell vennünk. Nem akarván a vitába elegyedni, mely legújabbban is élénken foly, egyszerűen összeállítom a források számba veendő adatait. Először is Radla és Astricus nem lehet azonos, mivel 996-ban a «Passio sancti Adalberti martiris» tanúsága szerint Astricus egyazon időben szent Adalberttel Lengyelországban volt, mikor querfurti Brunó bizonyossága szerint Radla a magyar nagyfejedelem udvaránál tartózkodott,* a honnan szent Adalbert könyörögve, de eredménytelenül hitta magához Lengyelországba. Ép úgy nem lehet azonos Astricus és Anastasius, mivel a pécsváradi alapítólevél szerint Astricus ugyanazon időben pécsváradi apát volt, mikor a pannonhalmi kiváltáslevél Anastasiust pannonhalmi apátnak bizonyítja.**) Már

*) «Saxonica tellure in breui recedens, in Poloniam regionem cursum direxit, et ad mestrf.» (Meseritz, lengy. Miedzyrzecz értendő) «locum diuertens, cœnobium ibi construxit, monachosque quamplures congregans Aschricumque abbatem eos ad regendum constituit, qui postea archiepiscopus ad Sobottin consecratus est; in quo loco aliquantisper moratus est». *Passio sancti Adalberti martiris* (*Monumenta Poloniae historica* I. köt. 154. l.). A *Passio s. Adalb. mart.* Kaindl szerint (*Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, IX. 1893. 1. füz. 103—111. l.) kivonat egy jól értesült életírónak nem sokkal az 1000. év után készült művéből. Hogy Radla ugyanazon időben a magyar nagyfejedelem udvarában tartózkodott és Adalbert hívásának nem engedett, arról l. querfurti Brunó szavait a 16. l. 1. jegyzetében.

***) Astricus 998 és 1000 közt pécsváradi, Anastasius 996 és 1000 közt pannonhalmi apát; 1000-ben amaz már kalocsai főpap, ez

csak arról lehet szó, hogy Radla azonos-e Anastasiussal. Itt azonban minden bizonyíték hián legföljebb az egyszerű lehetőség mehetünk.

Igaz ugyan, hogy föltünőnek látszanék, ha Szent István Radlát, szent Adalbert legkedvesebb barátját, ki azonfölül Gézánál és Saroltnál is kegyben állott, az egyházi méltóságok kiosztásánál mellőzte volna, mikor pedig Anastasius pannonhalmi apátot esztergomi, Astricus pécsváradi apátot meg kalocsai érsekké tette. Radlát bizonyára a legelső méltóság illette volna. Azért alkalmasnak kínálkozik az a föltevés, hogy Anastasiusban tulajdonképen Radla rejlik. De nyomós ok szól ellene. Már említve volt, hogy querfurti Brunó 1004 és 1006 közt itt járt Magyarországon és személyesen találkozott Radlával. Ez időben Radlának, ha Anastasiussal azonos, már esztergomi érseknek kellett volna lennie. Minda mellett Brunó erről mélyen hallgat, sőt még Radlának előbbi apát voltát sem említi, hanem csak annyit mond, a mi a dolgot még föltünőbbé teszi, hogy 996-ban, mikor Adalbert Lengyelországba hitta, már szerzetes volt.*) Brunónak elég fontos, hogy Radla előbb

pedig már esztergomi érsek. A pécsváradi alapító levél Astricust világosan első pécsváradi apátnak mondja («per ministerium domini Astrici, Colocensis Archiepiscopi et primi Abbatis prescripti monasterii»); a pannonhalmi kiváltságlevél viszont Anastasiust vallja volt pannonhalmi apátnak («interventu, consilio, et consensu domni Anastasii abbatis de monasterio sancti Martini in monte supra Pannoniam sito»), a ki szintén csak első lehetett, mivel mint apát telepítette břevnovi szerzeteseit Pannonhalmára. A pécsváradi alapító levéllel megegyezik: «Inter quos uite regularis pater Asericus cum suis discipulis aduenit. . . . Asericus abbas cum suis honorifice susceptus, ad radicem montis ferrei cenobium sub titulo sancti patris benedicti construxit». *Hartvici Vita b. reg. Stephani* (és *Legenda maior*) 7. (*Florianus Hist. Hung. font. domest.* I. 42. és 16.). A pannonhalmi kiváltságlevéllel viszont megegyezik: «Item sanctus Adalbertus fundavit monasterium Brawnou in silva sacra dicta, anno domini noningentesimo nonagesimo secundo, anno 24 suæ ordinationis in honore Mariæ Virginis, beati Benedicti, Alexii; et primus fuit abbas regulæ sancti Benedicti Anastasius; adduxerat enim secum 6 fratres de monasterio sancti Alexii; postea idem Anastasius in Strigoniensem episcopum est acceptus». *Quaedam memorabilia*, 1378-ig terjedő följegyzések. (*Monumenta Poloniae historica* III. köt. 741. l.)

*) «Ipse» (t. i. Radla) «autem venire non potuit, et ut homo noluit; ut enim hodie audis ipsum dicentem, quem» (t. i. Adalber-

világi pap volt és azután szerzetes lett. Nem találhatta volna még fontosabbnak, hogy szerzetesből pannonhalmi apáttá lett és abban az időben, mikor nála járt, Magyarország első érseke volt? Hozzájárul, hogy Szent István, mint tudjuk, nem az esztergomi érseket, hanem Astricust küldte a pápához követül. Mért nem küldte Radlát, ha Anastasiussal egy személy és esztergomi érsek volt? Hiszen Radla, mint querfurti Brunó bizonyítja, nem volt járatlan Rómában, mivel már egyszer a csehek küldték oda kérni a pápát, hogy Adalbertet rendelje haza.*) Eredménynyel is járt el követségében és így István bizton őt választhatta volna követének, különösen mikor első sorban amúgy is az esztergomi érseket illette volna a megbízás. De Radla nyilván nem volt esztergomi érsek és Anastasius járatlan volt Rómában.

A három név viselője tehát legalább is két személy: Radla-Anastasius és Astricius, de minden valószínűség szerint három: Radla, Astricius és Anastasius. Hogy Radla kiváló férfiú volt, akár pannonhalmi apátnak és esztergomi érseknek gondoljuk, akár Brunóval egyszerű szerzetesnek hagyjuk, az nem tűr kétséget. Mint szent Adalbert, ki kora ifjúságától egész élte végéig meleg szeretettel esüggött rajta, ő is csehöldi volt; de műveltsége, melyet Adalbert társaságában az akkor híres magdeburgi iskolában mint a nagytudományú és ékesen szóló Otrik mesternek jeles tanítványa szerzett, bárhol számot tett volna. Midőn Csehországban Adalbert távoztával az egyházi élet mindinkább hanyatlott, Willigis mainzi érsek és II. Boleszló cseh herczeg Radlát küldték követül Rómába, hogy

tet) «nunc, sicut sitiens aquam frigidam, totis visceribus flagrat et amat, ardua scandentem tunc semper fugiebat. Ipse tamen iam erat monachus, et ut dicunt, qui tunc temporis norunt, pulcher et bonus». Brunonis *Vita s. Adalberti*, cap. 23. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 607.).

*) «Post populus terræ episcopum suum» (Adalbertet) «revo-cat; sancti viri papatem sapientem Radlam, et — quia frater carnis suo duci erat — Christianum monachum, eloquentem virum, in suum opus eligunt. Hi duo cum litteris metropolitani Romam veniunt, de reditu pastoris papam apellant, populo pœnitenti matrem suam quæ-runt... Amborum, papæ et abbatis, imperio parens, fracto suo libitu, flens episcopium redit». Brunonis *Vita s. Adalberti*, cap. 15. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 602.).

Adalbertet püspöki székébe visszahozza. De Adalbert nem-sokára ismét elhagyta Prágát s az ellenségeitől fölizgatott csehek megölték testvéreit és barátai ellen dühöngtek. Ez üldözéskor Radla Magyarországra menekült, a hol Géza és Sarolt a legszívesebben fogadták. Nem hihető tehát, hogy Szent István, ki böles emberismerő volt, ne tudta volna Radlát értéke szerint becsülni és ne akarta volna egyházi méltóságra emelni. Ha Radla nem Anastasius, akkor nem Szent István mellőzte, hanem maga vonakodott valamely tisztséget elfogadni, hogy egyszerű szerzetesnek maradvá zavartalan folytassa ájtatos életét és hivatalos teendőktől nem korlátozva, teljes buzgósággal hirdethesse az evangéliumot. Az ilyen vonakodás e korban igen gyakori volt. Hogy csak nagyon ismeretes példákra hivatkozzam, szent Adalbert sem akarta elfogadni a püspökséget és szent Gellért is idegenkedett az apátságtól.

Astricus életéről és működéséről valamivel többet tudunk. Származása ismeretlen, de minden valószínűség szerint olasz volt. Újabban a névre támaszkodva, németnek vitatták,*) de gyöngé okon. Neve négy alakban fordul elő: mint Astricus és Astericus, Ascricus és Aschericus. Hogy az első két latinus alak nem rejt német, hanem inkább olasz nevet, azt alig szükséges mondanom. De a harmadikban és negyedikben sem kell, ha elfogadjuk is, hogy ezek az igaziak, a mi mégsem egészen bizonyos, szükségképen német nevet látnunk. A IX. század végén a párisi püspöknek is Askrich volt a neve,**) a ki bizonyára nem volt német. A mai Cattarót meg a rómaiak, mint tudva van, Ascriviumnak hitták, a minél az Ascricus és Aschericus semmivel sem hangzik németesebbnek. Hogy Astricus «azért is» német volna, mert «ő járt követségben Rómában, Németországban»,***) az még gyöngébb ok. Hiszen római követnek talán mégsem a német, hanem az olasz volt a legalkalmasabb. Németországi követsége meg világosan tévedés, mivel egynek tartották Anastasiussal. A ki Németországban járt és a bambergi püspökség alapítása ügyében 1007-ben tartott zsinaton jelen volt, az így írta nevét a zsinati határozatok alá:

*) Pauler: *A magy. nemz. története* I. köt. 38. és 502. l.

***) Dümmler: *Geschichte d. Ostfränk. Reiches* III. köt. 2. kiad. 273., 279., 470. l. Ugyanaz a 234. lapon *Ascherich*.

***) Pauler id. h. 502. l. 58. jegyzet.

«Anastasius Ungrorum archiepiscopus»; *) csak egy XV. századbeli kéziratban (*Dedicatio ecclesiae s. Petri Babenbergensis*) találjuk, hogy 1012-ben a bambergi székesegyház fölszentelésekor a krypta előtti oltárt «Aschericus hungarorum archiepiscopus» avatta föl.***) Itt névcsere esett, mely Hartvikon alapszik, ki Szent István élete IX. fejezetének elején azt mondja, hogy «Asericus püspököt más néven Anastasiusnak is hitták».)***) A német Hartvik nyomán Németországban az első magyar érsek általában Asericus, Aschericus néven vált ismeretessé és ha valahol Anastasiust találták első magyar érseknek említve, Hartvik tekintélyére építve, nyugodtan helyébe tették az előttök ismertebb Asericus, Aschericus nevet. Nevezetes, hogy Hartvik csak akkor említi Anastasiust, mikor a szent korona elhozataláról van szó. Nem tudta egyeztetni, hogy Asericus hozta el a koronát és mégis Anastasius koronázta meg vele Szent Istvánt; azért a kettőt egynek vette. Hogy az egykorú és közel egykorú források ez egységről épenséggel nem tudnak, az e részben Hartviknak nem emeli a hitelességét.

Alig hihető tehát, hogy Astricus német volt; sokkal valószínűbb az, hogy olasz származású. E mellett már igazán föl szabad említeni, hogy «ő járt követségben Rómában». A mit én különben csak valószínűnek állítok, arról a francia Mabillon, a ki tehát nem volt se német, se olasz, se németeket vagy olaszokat kereső magyar, hogy elfogult legyen, annyira meg van győződve, hogy legkevésbé sem kételkedik benne. Mint valami köztudomású dolognál minden igazolást mellőzve, egyenesen azt állítja, hogy Astricust, kit ő Austricusnak ír, szent Adalbert Rómából szent Elek és Bonifacius kolostorából, hol Leó apát alatt mint szerzetes élt, hozta el magával.†)

*) «Anastasius Ungrorum archiepiscopus interfui et ss.» (subscripti). Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 796.

***) «Altare ante criptam consecravit Aschericus hungarorum archiepiscopus». *Dedicatio ecclesiae s. Petri Babenbergensis.* (Pertz: *Mon. Germ. Script.* XVII. 636.).

****) «Quarto post patris obitum anno divina commonente clementia eundem Asericum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est, ad limina sanctorum apostolorum misit». *Hartvici Vita b. reg. Stephani* 9. (Florianus: *Hist. Hung. font. domest.* I. 44.).

†) «Inter illustres Ordinis nostri viros, qui Religionem Christianam in Hungariae regno nascentem fovere ac promovere satege-

Querfurti Brunó följegyzett egy érzékeny jelenetet, mely Astricust hevesen föllobbanónak, de Adalberthez igaz szeretettel ragaszkodónak mutatja.*) Olyan igazi heves olasz, akár csak szent Gellért. Hogy Adalbert mennyire becsülte Astricust, azt abból látjuk, hogy 996-ban vagy 997-ben Lengyelországban a meseritzi kolostort alapítva, őt tette ennek apátjává.***) Astricus azután nemsokára Adalbert vértanúhalála (997. ápr. 23.) után szerzeteseivel együtt Magyarországra jött, a hol Szent István a «Vasas hegy tövében» számukra a pécsváradi monostort építette.***) Hogy Szent István is mennyire becsülte

runt. Anastasius, qui et Austricus alio nomine appellabatur, merito debet recenser. Hic in monasterio sancti Alexii seu sancti Bonifacii Romæ vitam monasticam agebat sub Leonis abbatis regimine, eo tempore, qua sanctus Adalbertus Pragensium antistes, in idem monasterium denuo se recepit. Cum vero idem Adalbertus, agente Vvillegiso archiepiscopo Moguntino, iterum in Bohemiam ad suam ecclesiam redire coactus fuisset, sex monachi Alexiani, inter quos noster Austricus erat, sese ipsi itineris comites adjunxere, eumque in Bohemiam secuti sunt; quod condendo celebri Breunoviæ asceterio occasionem præbuit». Mabillon: *Acta sanctorum ord. s. Benedicti*. Sæc. VI. p. I. pag. 65. Mabillon Astricust vagy szerinte Austricust Hartvik tekintélyére azonosítja Anastasiussal; de a mit mond, mind csak Astricusra illik. A břeunovi monostorba Adalbert természetesen nem vihette magával, mert azt nem második, hanem első visszatérésekor alapította. Másodszor nem is ment már Prágába, hanem onnan nagy örömeire elutasító választ kapván, Lengyelországba indult, a hol a meseritzi monostort alapította, melynek apátjává Astricust tette.

*) «Astericus eius clericus, contra sanctum virum» (t. i. Adalbert ellen) «arguendo, increpando, cum multa inutilia furibundo animo loqueretur, ultra limitem rationis proterva contentione progressus, quasi quem amplius videre nollet, magna cum amaritudine reliquit. Arrepto autem itinere, tota die ipse cum socio homine suo equitans, errare cœpit, ut cum viam, haud aliter atque manum suam sibi notam, invenire non posset, ex pœna cognosceret, quam grave peccatum cum episcopo contendendo perpetrasset. Porro ad vesperam casso labore reversus in urbem quod ira dictante ex humana infirmitate deliquisset, pœnitere coram Deo toto corde cœpit». Brunonis *Vita s. Adalberti*, cap. 17. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 604.).

***) *Passio s. Adalberti martiris* (I. a 53. l. I. jegyzetét).

****) «In nomine Domini Dei summi Stephanus superna favente elementia Hungarorum rex . . . omnium sancte Dei ecclesie fidelium nostrorum presentium atque futurorum solers comperiat intentio, quod nos per Dei subsidium ad anime nostre remedium et pro stabilitate regni nostri monasterium sancte Dei Genitricis Marie et sancti Bene-

Astricust, annak bizonyosága az, hogy pécsváradi apátból csakhamar kalocsai érsekké tette *) és hogy a legfontosabb ügyben őt küldte követül Rómába II. Szilveszter pápához.

A három közül legkevesbbé ismeretes Anastasius, noha talán épen ő róla van legtöbb biztos adatunk. Legelőször mint a szent Adalbert által 992-ben Prága mellett alapított břevnovi kolostornak apátjával találkozunk vele.***) Midőn 995-ben Adalbert híveinek a csehek kegyetlenkedése miatt menekülniök kellett, Anastasiusnak sem volt többé maradása; azért szerzetesével együtt Magyarországra jött, a hol Géza számukra a pannonhalmi monostort kezdte építeni.***) Szent István azután befejezve apjának félben maradt munkáját, mikor az esztergomi érsekséget alapította, Anastasius apátot tette Magyarorszag első érsekévé. Mint ilyen 1007-ben jelen volt a frankfurti zsinaton, melynek határozatait, mint fõntebb láttuk, neve aláírásával ő is hitelesítette. E zsinaton a német püspökök nagy nehezen beleegyeztek a bambergi püspökség fölállításába és így mégis teljesítették II. Henrik német király hõ óhajtatását. Mivel az új püspökség a régi würzburgi püspökségbõl volt kihalásandó, attól lehetett tartani, hogy a német püs-

dicti ad radicem Montisferrei diligenter construximus». Pécsváradi alapító levél (Karácsonyi: *Szent István király oklevelei* 79. l.). Ezt kiegészíti Hartvik és Szent István nagyobbik legendája (l. a 53. l. 2. jegyzetét).

*) «Predictum uero uenerabilem abbatem Asricum pontificalis dignitatis infula decoratum, electione canonica sublimauit et colocensi episcopatus prefecit». Hartvici *Vita b. reg. Stephani* 8. (Florianus: *Hist. Hung. font. domest.* I. 43.). A pécsváradi alapító levél Astricust 1015-ben kalocsai érseknek mondja («per ministerium domini Astrici, Colocensis Archiepiscopi et primi Abbatis prescripti monasterii», Karácsonyi: *Sz. István oklevelei* 84. l.).

***) *Quaedam memorabilia* (l. fentebb a 53. l. 2. jegyzetében).

****) «In nomine domini dei summi. Stefanus superna prouidente clementia Ungrorum rex . . . omnium sanetæ dei æcclesiæ fidelium nostrorumque presentium atque futurorum sollers comperiat intentio, quod nos interuentu, consilio, et consensu domni Anastasii abbatis de monasterio sancti Martini in monte supra Pannoniam sito, ab genitore nostro incepto, quod nos per dei subsidium ob animæ nostræ remedium pro stabilitate regni nostri ad finem perduximus, talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium sancti Benedicti in monte Cassino». Pannonhalmi kiváltságlevél (Karácsonyi: *Sz. István oklevelei* 147. l.).

pökök megtagadják beleegyezésüket. Anastasius tehát bizonyosan Szent István megbízásából jelent meg e zsinaton, hogy tekintélyével mint «a magyarok érseke» a német püspökökre hatva, királyának sógorát kívánsága elérésére iparkodjék segíteni. Jelen volt azután 1012-ben Bambergben az új püspökség székesegyházának fölszentelésén is, a mely alkalommal, mint főtebb szintén említve volt, ő avatta föl a krypta előtti oltárt. Vagy nyolcz évvel később, 1020 táján, szent Emmeram életírója, Arnold bajor szerzetes, hat hetet töltött nála, bemutatva neki szent Emmeram tiszteletére szerzett új antiphonáit és responsoriumait, melyeket a kegyes érsek oly szépeknek talált, hogy papjaival és szerzeteseivel megtanultatta és azontúl a szentnek ünnepén a régiek helyett ez újakat énekellette.*) A bajorok főapostola, szent Emmeram iránt tanúsított nagy tisztelete, valamint hogy kétszer is járt Németországban, azt sejteti, hogy német, talán bajor volt. Břevnovi szerzetesei, kiket Pannonhalmára telepített, mind olaszok voltak; de maga Anastasius nem lehetett olasz, mivel különben érthetetlen volna, hogy Szent István Rómába ő helyette mért küldte Astricust, mikor a követségben járás az ügy természeténél és különös fontosságánál fogva különben is az ország első érsekét illette volna.

Az első főemberek tehát, kiket Szent István a tervszerű térítés intézésénél és a magyar keresztény egyház alapításánál segítségül használt, nem voltak egy nemzetbeliek. De egyek voltak műveltségökre nézve. Mint a nyugati egyház papjainak, bármely nemzetnek voltak a fiai és bárhol szerezték is

*) «Tum cursu prosperato tertia die advehebar Pannoniæ solo. Qua me Anastasius archiepiscopus ceteris suscepit humanius et affatur familiaris. Is cum beati Emmerammi veterem illum et viciatum legeret librum, materiam probavit cum sententiis; sed harum seriem cum veste reprehendit pondere rationis. Apud quem sex ebdomas manens, memoriæ sanctissimi patroni antiphonas aliquantas cum responsoriis composui, non tam fretus ingenio, quam dedito laudibus martiris animo. Has prefatus episcopus monachos et clericos suos fecit discere, et in ecclesia die ipsius natali publice celebrare secundum quod scriptum est: Recedant vetera de ore vestro, deponens veterem illius cantum, quem nostri potius cantant ex antiquitatis usu quam ullo auctoritatis ausu». Arnoldus *De s. Emmerammo* (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 547.).

tudományukat, abban a korban csak az a közös latin műveltségök lehetett, melynek örökösei, fejlesztői és terjesztői az olaszok voltak. Ide nem csehekül, nem németekül jöttek, hanem latinokul; nem csehül, nem németül hirdették a kereszténység tanítását, hanem latinul; nem cseh, nem német isteni tiszteletet tartottak, hanem latint; nem a cseh, nem a német nyelvet hozták hozzánk, hanem a latint. Azért hiú kísérlet volna, ha térítésük alapján a cseheknek cseh, németeknek német hatást tulajdonítanánk. Műveltségüknek még a színe sem volt nemzeti és népük nyelvét parlagon hagyták. A latin nyelv és latin műveltség, mely a nyugati kereszténységgel együtt járt, csak az olaszok földjén nem volt idegen termék. A többi nép papjai és tanúltjai csak azt a latin nyelvet és azt a latin műveltséget tükröztették, melyet mindnyájan egyenesen vagy közvetve az olaszoktól vettek. Azért az olaszokat kivéve, minden nyugati térítő csak közömbösen, nemzeti származásának minden erősebb éreztetése nélkül hathatott ránk. Nem akadályozták és nem bénították az olaszok hatását, hanem magok is csak azt terjesztették és erősítették. Hogy pedig mi nálunk mindjárt eleve mily nagyra kellett lennie az olaszok hatásának, azt részint föntebb az olasz foglyokról szólva, részint régi értekezésben tüzetesebben tárgyaltam. *) Minden más nemzetbeli térítőnek tehát, akár vezér akár közember volt, ebbe olvadt a hatása. A ki elfogulatlanul nézi a dolgokat, se Radlának kétségtelen cseh, se Anastasiusnak valószínű német származására nem fog fontos következtetéseket építeni. Radla csehségét egyébiránt megítélhetni abból, hogy nem a cseh Prágában, a hol akkor még nem volt iskola, hanem a német Magdeburgban tanult, a hol természetesen nem cseh, de még csak nem is német, hanem Olaszországból átültetett latin műveltséget szerzett. Ugyanily műveltségénél fogva Anastasius sem hathatott ránk, ha német volt, mint német. A három közül nemzeti hatást, ha olasz volt, egyáltalán csak Astricusnak szabad tulajdonítanunk; mert csak az olaszoknál nem volt a latin nyelv idegen nyelv, csak az olaszoknál volt a latin műveltségnek erősebb nemzeti bélyege.

*) Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 74—75. .

VIII.

De az intézők mellett nem szabad megfeledkeznünk a térítés munkásairól sem. Ezek eleinte és még jó ideig kétfélek voltak : az evangéliumot latinul hirdető térítők és a latin tanítást magyarul ismétlő tolmácsok. Hogy az utóbiaknak leginkább a foglyokul behurczolt és aztán itt maradt, különösen velencevidéki olaszok nagy számából kellett kikerülniök, arról föntebb már bővebben szoltam. Azt is említettem, hogy elvéteve akadhatott köztük oly egyházi is, a ki nemesak tolmácsnak, hanem térítőnek is alkalmas volt. De Szent Istvánnak igen sok térítőre volt szüksége, ha népét elég gyorsan kereszténynyé akarta tenni. Azért «óhajtását, mint hogy Krisztus híveinek tanácsára volt szüksége, követei és levelei által mindenfelé elhíresztelte. Erre a szentlélek sugallatából sok áldozó pap és clericus elhagyva hazáját, kész volt ide zarándokolni ; apátok és szerzetesek, nem vágyva birtokra, rászánták magokat, hogy ily nagy buzgóságú fejedelem pártfogása és igazgatása alatt szabályaik szerint éljenek».*) De mindenünnen nem kaphatott és akárhonnan nem is kívánhatott papokat. Sok országnak magának is kevés volt a papja, más országnak meg veszedelmes ajándék lett volna a papsága. Szent István nem minden áron, hanem országának függetlenségét megőrizve óhajtotta a kereszténységet. Már atyjának is nagy gondja volt erre. Szívesen fogadta a hozzá menekült, de nem a küldött papokat. Azoktól nem kellett tartania ; az utóbbiak czélját azonban nem nézhette tisztának. Szomszédjait, a cseh és lengyel fejedelmet, német papok térítése juttatta a német császár hatalma alá. Midőn tehát a keresztény nyugathoz csatlakozik, olyan feje-

*) «Ad hoc igitur incipiendum et consummandum quoniam fidelium christi consultum habebat necessarium, nunciis et litteris in omnes partes suum diuulgauit desiderium. Inde multi presbyteri et clerici spiritus paracliti uisitacione conpuncti, relictis sedibus propriis elegerunt pro domino peregrinari ; abbates et monachi nichil proprium habere cupientes, sub religiosissimi principis patrocinio et moderamine regulariter uiuere deliberauerunt». *Hartvici Vita b. reg. Stephani* (és *Legenda maior*) 7. (*Florianus: Hist. Hung. font. domest.* I. 41—42. és 16.)

delmi házat szemel ki, mely függetlenségét nemcsak nem veszélyezteti, hanem még támogatja. Nagy okosan II. Henrik bajor herczeggel lép szövetségre, a ki közel rokona ugyan a német császárnak, de elkeseredett ellenfele is. A szövetség a két nép múltjánál fogva épen nem volt természetes. Sok véres harc emlékezte szította az ellenségeskedést magyar és bajor közt. De a jelennek közös nagy érdeke egymásra utalta a két fejedelmet. Hogy barátságuk mily szoros volt, annak legerősebb bizonyítéka Henrik leányának és Géza fiának házassága.*)

E házasság Magyarországra nézve igen fontos volt. A magyar nép főnmaradása a kereszténység fölvételétől függött. De ott állott az újonnan megtért népeknek intő példája, hogy a kereszténység egyszersmind az idegen nagyhatalmaknak nyit útát. Így a bolgárok a keleti kereszténység útján a keleti, a lengyelek a nyugati kereszténység útján a nyugati császár főnhatósága alá kerültek. Istvánnak a viszonyokat számba véve, mint láttuk, a nyugati kereszténységhez kellett csatlakoznia. De országa függetlenségét atyjához hasonlóan mindenképen iparkodott megóvni. Géza kiváló okosságának tulajdonítandó, hogy abban házassága is segítette. Ennek révén rokonságba jutott III. Ottó német császárral, a ki Gizellának másod unokatestvére volt. Bizonyára e rokonságnak volt abban része, hogy a hatalmas császár más szemmel nézte a magyar fejedelm törekvését, mint a lengyel herczegét. Hartvik előadása, noha jóval későbbi fölfogás színezi, a földologra néze hitelesnek veendő. Azt mondja, hogy ugyanabban az időben, mikor

*) II. Henrik bajor herczeg 995. aug. 28-án halt meg. Gizellát nyilván még ő maga adta nőül Istvánhoz. Ezt sejteti az egykorú Thietmar is, mert Istvánról azt mondja, hogy «gener Heinrici ducis Bawariorum» (Thietmari *Chronicon*, lib. IV. cap. 38. Pertz: *Mon. Germ. Script.* III. 784.). Ha II. Henriknek fia, ki mint IV. Henrik követte atyját a bajor herczegségben és később mint II. Henrik III. Ottót a német trónon, adta volna Gizellát Istvánhoz, akkor Thietmar ezt nyilván nem II. Henrik bajor herczeg vejének, hanem vagy IV. Henrik bajor herczeg vagy II. Henrik német király sógorának mondaná. Hogy Istvánnak Géza szerezte meg Gizella kezét, azt világosan mondja Szent István kisebbik legendája: «qui cum iam senesceret, resolutionemque sui corporis imminere sentiret, filio arce regni sublimando uxorem nobilissimam romanorum imperatorum prosapia deriuatam duxit». *Legenda minor* 3. (Florianus: *Hist. Hung. font. domest.* I. 3.).

István «az isteni kegyelem intéséből Astricust küldte az apostolok küszöbéhez, hogy szent Péter utódjának bő áldását kérje a Pannonia vidékein fejledezett zsenge kereszténység számára», I. Boleszló lengyel herceg is *) «követeket küldött a pápához, apostoli áldást és királyi koronát kérve tőle. A pápa e kérésre hajolva, készítettetett is remek művű koronát, melyet áldásával és a királyi méltósággal együtt el szándékozott neki küldeni». De az elküldésre kitűzött nap előtt való éjjel «látományban megjelent a pápának az úr követe és így szólt: Tudd meg, hogy a holnapi nap első óráján eljönnek hozzád egy ismeretlen nép követei, kik fejedelmük számára ajándékolni tőled koronát és apostoli áldást kérnek. A kész koronát tehát habozás nélkül adományozd az ő fejedelmőknek, mert tudd meg, hogy az őt illeti meg érdemeiért, a királyi méltósággal együtt. Másnap a látományban kijelölt órában megjelent a pápánál Astricus, ki okosan eljárván tisztében és rendben elmondván a szent fejedelem tetteit, kérte az apostoli széktől a mondott kitüntetések. Elmondta, hogy mennyire érdemes e dicsőségre és méltóságra az, ki Isten segítségével több népet meghódított és hatalmával sok hitelent az úrhoz térített. Ezt hallván a római pápa, nagyon megörült és mindent kérés szerint megadott.***) A korona kérdését nem érintve, annyi bizonyos, hogy a lengyel herceg és István egyházi intézkedéseik pápai jóváhagyását kérték. De míg amattól II. Szilveszter valami intésre megvonja, Istvánnak készségesen megadja. Lehetetlen amott a császárnak határozott tiltakozását, emitt pedig legalább hallgatag beleegyezését nem látnunk. A lengyel herceg hűbérese volt a német császárnak és egyházának függetlenséget szeretett volna szerezni, hogy ez úton világi tekintetben is fölszabaduljon alárendeltségéből. A császár intése nélkül II. Szilveszter pápa a lengyel hercegnek is szívesen megadta volna egyházi intézkedéseinek jóváhagyását, mivel a pápai hatalom emelésére nagyon hajlandó volt a császár beavatkozásától biztos, független egyházak alapítását előmozdítani. István egyházi intézkedéseibe III. Ottó nem szólt bele, a magyar egy-

*) Hartvik szerint (9. szak.) «Misca» vagyis Meskó, de az már 992-ben meghalt és így utódja I. Boleszló értendő.

***) Hartvici *Vita b. reg. Stephani* 9. (Florianus: *Hist. Hung. font. domest.* I. 44—45.).

ház önállóan alakult és vele független maradt maga az ország is.

Nem tudom, mi alapon mondja Giesebrecht, hogy III. Ottó nem hogy ellenezte volna, hanem maga a legmelegebben támogatta II. Szilveszter pápánál István kérését. *) Ha ez áll, akkor magyaráztatnak nem elegendő a pusztá rokonság. Mert III. Ottó minden remeteségi hajlandósága mellett sem feledkezett meg soha világbiró császár voltáról és nem mulasztott el semmit, a mi hatalmát és fényét növelhette. Maga ellen cselekedett, ha István törekvését nemcsak nem ellenezte, hanem még támogatta. Nem lehetetlen, hogy mint szent Adalbertnek rajongó tisztelője, kiváló vonzalmat érzett István iránt, ki e tiszteletben vele egyezett. De inkább gondolhatunk hathatós közbejárásra. Tudjuk, mily kedves rokona volt neki másod unokabátyja, István sógora, IV. Henrik bajor herceg, ki 1002-ben mint II. Henrik azután utódja is lett a német trónon. Ottó Henrikben nemcsak legközelebbi rokonát, hanem leghivebb emberét és legjobb tanácsadóját is szerette. Henrik szava sokat nyomott előtte és ő bizonyosan nem mulasztotta el, hogy testvérhúgának férje érdekében szóljon, különösen mikor Istvánnak nem csupán sógora, hanem igaz szerető barátja is volt. A két nemes lélek fölismerete egymás becsét és hűséges ragaszkodását megőrizte a sírig. Abban az időben, mikor Astricus István kérésével a pápánál járt, III. Ottó csakugyan Rómában tartózkodott és vele időzött ott Henrik is. **) Legalább is lehetséges volt tehát, hogy Henrik közbenjárjon Ottónál és hogy Ottó támogassa István kérését II. Szilveszter pápánál, a ki annál szívesebben hajlott egykori növendéke szavára, minthogy kívánsága teljesen megegyezett a saját óhajtásával. De meglehet, hogy Giesebrecht állításában czélzat rejlik. Talán azt akarja vele mutatni, hogy Magyarország nem a német császár tudta nélkül vagy ellenére, hanem egyenesen támogatásával nyerte függetlenségét. ***) Annyi akkor is bizonyos,

*) Giesebrecht: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, I. köt. 5. kiad. 740. l. Forrást ez állítás igazolására nem említ.

**) Giesebrecht u. o. 736. l.

***) Talán Giesebrecht előtt Ademarnak vagyis inkább interpolátorának következő zavaros helye lebegett: «Sanctus autem Brunus convertit ad fidem Ungriam provintiam . . . Regem Ungrie baptiza-

hogy III. Ottó nem hiúsította meg István törekvését. Az sem csekély dolog és Henrik közbenjárását szintén nem teszi szükségtelemmé. Már azt elérni is elég nehéz lehetett, hogy Ottó csak szemet hunyjon. Henrik magatartása és érdeme itt nem lehet kétséges, mert a német trónra jutva is a legbensőbb viszonyban maradt Istvánnal.

De függetlenségét István nem csupán azon kedvező rokoni kötelékeknek köszönhette, melyekbe szerencsés házassága juttatta, hanem saját törekvésének és okosságának is. Bizonyosan nem is nagyon épített a rokonsági jóindulatra, mert gondosan került mindent, a mi a császárnak akár csak ürügyet is szolgáltatott volna a beavatkozásra. Különösen óvakodnia kellett a német térítőktől, a kiket mindenütt nyomom követett a német hatalom. Mily egyszerű és mily természetes lett volna, ha a salzburgi érsekhez, passauai és prágai püspökhöz fordul téri-

vit, qui vocabatur Gouz» (ez Géza volna) «et mutato nomine in baptismo Stephanum vocavit, quem Oto imperator in natali protomartiris Stephani a baptisate excepit, et regnum ei liberrime habere permisit, dans ei licentiam ferre lanceam sacram ubique, sicut ipsi imperatori mos est, et reliquias ex clavis Domini et lancea sancti Mauricii ei concessit in propria lancea. Rex quoque supradictus filium suum» (ez István volna) «baptizare iussit sancto Bruno, imponens ei nomen sicut sibi Stephanum. Et ipsi filio eius Stephano Oto imperator sororem Eenrici, postea imperatoris, in coniugio dedit». Ademari *Historiarum lib. III. cap. 31.* (Pertz: *Mon. Germ. Script. IV. 129—130.*). Épített e furesaságra Pauler is (*A magy. nemz. tört. I. köt. 24. és 493. l.*), Marczali is (a Szilágyi szerkesztette magyar történet I. köt. 235. l.) amaz Gézának István keresztnevét, emez a következő szép mesét: «Ott volt a győzelem legbiztosabb záloga gyanánt a királyi jelvény, szent Mórícz vértanúnak, a thebai legió tisztjének lándzsája, melybe egy szeg volt erősítve Krisztus keresztfájáról. Ehhez folyamodott Nagy Ottó nehéz csatáiban, és a magyar és német uralkodóházak belső szövetségét mi sem mutatja jobban, mint hogy Ottó császár, István házassága alkalmával, kedves rokonának e hatalmas ereklyét adta nászajándéknál». Ademar interpolatora szerint «Gouz» is István volt, meg a fia is, a kit mindenki Istvánnak ismer. De nem ennek, hanem az apának, a Gouzból lett Istvánnak adataja III. Ottóval a szent lándzsát; azután nászajándékról egyáltalán nem szól. De talán nem e különös helyre gondolt Giesebrecht, hanem Thietmarra épített: «Inperatoris autem predicti» (t. i. III. Ottó) «*gratia et hortatu gener Heinrici ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.*» Thietmari *Chronicon lib. IV. cap. 38.* (Pertz: *Mon. Germ. Script. III. 784.*)

tőkért, kiknek tőszomszéd egyházmegyei valaha úgyis Magyarország belsejébe értek. Mind szívesen teljesítették volna kívánását, már csak azért is, hogy egyházmegyeik régi kiterjedését visszaállíthassák, ha nem remélhettek volna is nagyobbodást. De legkisebb nyomát sem találjuk, hogy ez egyházmegyék főpapjai István egyházi intézkedéseibe csak meg is kísérelték volna a beavatkozást. Nem hogy kérte volna tehát a segítségüket, hanem még ha ajánlották is, bizonyosan visszautasította. Azért lehettek térítői között németek is, de csak olyanok, kik német kötelékükből kiléptek és tisztán Magyarországnak szentelték tevékenységüket. Főemberei is, mint láttuk, mind olyanok voltak, a kik nem álltak más világi vagy egyházi hatalom szolgálatában. Mint Géza, úgy ő is szívesen látta a jóra való ide menekült vagy ide zarándokolt, de nem a veszedelmes küldött papokat. Csakhogy ő nagy számmal hitt is térítőket, de jól megválasztotta, honnan hívjon. Azért nem is hihető, hogy Gizellával valami sok bajor pap jött volna. Ez nem volt kívánatos se Gézának se Istvánnak. A följegyzések különben egyet sem emlitenek, noha némelyik egyenesen Gizellával térített Istvánt és a magyar népet a keresztény hitre.*) Szent István nem fogadott el más térítőt, mint a ki a magyar egyház függetlenségét biztosította. Kezében tartotta és tudatosan vezette a térítést. Róla szól az, hogy «Pannonia apostoli királyok által kebeleztetett a katolikus szent egyházba».***)

Ha Németországhoz nem fordult térítőkért, akkor csaknem egyedül az olaszokra volt utalva. Annyi térítő, a mennyi Szent Istvánnak kellett, máshonnan különben se telt volna. A német papságnak jelentékeny részét a dánok és különösen az éjszakkéleti szlávok térítése tartotta elfoglalva. Nagyon sok papot tehát, ha nem lett volna oly fontos oka óvakodni tőlük, a németektől sem kaphatott volna. A cseheknek, lengyeleknek

*) «Anno Domini 1010. gens Ungariæ ad fidem convertitur per Gislam, sororem imperatoris, quæ nupta regi Ungariæ ipsum regem induxit, ut se et suos baptizari faceret, et in baptismo Stephanus est appellatus». Mag. Adami *Gesta Hamenburgensis ecclesiae pontificum*, lib. II. cap. 43. schol. 33. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* VII. 321.)

***) «Stephano itaque rege baptizato, universa Pannonia verbum vite suscepit et mira rerum novitate per reges apostolos sanctæ catholicæ æcclesie incorporata est». Adalberti *Vita Heinrici II. imp.* lib. I. cap. 30. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* IV. 810.)

maguknak sem volt elegendő papságuk. Hiszen szent Adalbert azokhoz is, ezekhez is olasz szerzeteseket volt kénytelen vinni és I. Boleszló lengyel hercegnek Pereumból, a Ravenna melletti sziget kolostorából szent Romualdtól kellett térítőket kéretnie.*) Különös dolog, hogy történeti ismeretünk szerint az első szerzetesek, kik hozzánk telepedtek, mégis Csehországból és a lengyel földről jöttek ide. Már említve volt, hogy szent Adalbert Rómából visszatérve, 992-ben Prága mellett Břevnovban kolostort alapított és hogy ennek apátjává Anastasiust tette. A szerzeteseket Rómából az Aventinusról szent Elek és Bonifacius monostorából hozta magával.***) Anastasius azután, mint láttuk, Adalbert ellenségeitől üldözve, 995-ben szerzeteseivel együtt Gézához menekült, a ki számukra a pannonhalmi monostort kezdte építeni. Az is említve volt, hogy szent Adalbert második római tartózkodása után 996-ban vagy 997-ben Lengyelországban a meseritzi kolostort alapítva, ennek Astricust tette apátjává. Ide is mint Břevnovba Olaszországból, szintén Rómából kellett magával hoznia a szerzeteseket, Astricussal együtt, a hogy még későbbben is I. Boleszló olasz földről volt kénytelen Lengyelország számára szerzeteseket kérni. Midőn Adalbert 997. április 23-án vértanúságot szenvedett, Astricus odahagyva a lengyel földet, szerzeteseivel együtt, mint láttuk, szintén Magyarországra jött, a hol Szent István számukra a pécsváradi monostort építette.***) Így első két monostorunkba Csehországból is, Lengyelországból is olasz szerzeteseket kaptunk. Hogy Szent István ezeket nem csupán csendes ájtatosságra tartogatta, hanem elküldvén őket népe közé, térítőkül használta, arra van világos adatunk. Astricus szerzetesei közül Bonifacius, ki később Astricus helyébe apát lett, nyakán kardvágást is kapott «midőn a szent király a hit hirdetése végett Magyarország alsó részeibe küldötte», és

*) «Interea Romualdo in Pereo adhuc habitante, Busclavus rex preces Imperatori direxit, ut sibi spirituales viros mitteret, qui regni sui gentem ad Fidem vocarent. Mox Romualdum Imperator aggreditur, et concedi sibi de suis monachis, qui illuc destinari utiliter valeant, deprecatur». Petri Damiani *Vita s. Romualdi* 47. (Mabillon *Acta sanct. ord. s. Bened. Sæc. VI. p. I. pag. 261.*)

***) *Quaedam memorabilia* (1. fentebb a 53. l. 2. jegyzetében).

***) L. a 58. l. 3. jegyzetét.

«ámbar életben maradt, mégis érdemes lett a vértanúságra».)*) Szent István hol közösen, hol egyenkint tanácskozott is velük a térítés czélszerű végrehajtásáról.***) Az első munkások tehát, kik Szent István és kiválasztott főpapjai vezetése alatt a kereszténységet tervszerűen terjesztették a magyar nép között, a kik az olasz keresztény foglyok ásta alapon kezdték emelni a magyar keresztény egyház épületét, ismét olaszok voltak, azok az olasz szerzetesek, kik Csehországnak és Lengyelországnak kerülve, Anastasius és Astricus apátjaikkal jöttek hozzánk.

De nemcsak az alapvetés, hanem a továbbépítés munkáját is olaszok végezték. Számba veendők itt a világi olaszok is. A kalandos hadjáratok után itt rekedt tömérdek sok olaszon és ezek ivadékain kívül gyarapították a kereszténységet azok az olaszok is, a kik már Géza idejében sűrűn beköltöztek, Szent István alatt pedig seregesen telepedtek közénk. Abban az időben nyugaton minden munkához, mesterséghez, foglalkozáshoz és tudományhoz legjobban az olaszok értettek. Azért ők voltak nálunk a legszivesebben fogadott jövevények. Földműveseik helységeket alapítottak, melyeknek emlékezete ma is él a sok Olasz, Olaszfalu, Olaszi és Olasztelek nevében. Mesterembereik és kereskedőik városainkba gyűltek, melyek közül nem egyet csaknem egészen elfoglaltak. Például elegendő Esztergomra és Székesfehérvárra utalnom. Esztergomba már Géza alatt kezd-

*) «Inter quos uite regularis pater Ascricus cum suis discipulis aduenit, quorum unus nomine Bonifacius in loco patris abbas deinde constitutus, dum a beato rege causa predicationis in inferiores Hungarie partes esset missus, in ceruice percussus gladio, licet postea superuueret non est martyrio privatus». Hartvici *Vita b. reg. Stephani* (és *Legenda maior*) 7. (Florianus: *Hist. Hung. font. domest. I.* 42 és 16.). Jött a lengyel földről Astricus tanítványain kívül két remete is, András és Benedek, de ezek erdő rengetegében elmélkedő remete életet folytatva, a térítésben nem vettek részt. L. Hartvik és Szent István nagyobbik legendája 7. szakaszát és a két remete legendáját: *Vita ss. Zoerardi seu Andreae confessoris et Benedicti martyris* (Mabillon: *Acta sanct. ord. s. Bened. Sæc. VI. p. I. pag. 68—71.* és Endlicher: *Rev. Hung. mon. Arpad. 134—138.*)

***) «Cum is dei seruus princeps christianissimus aliquando communiter cum omnibus, aliquando singillatim cum uno quoque eorum colloquium habens, in tantum diuinis conspectibus se probabilem reddidit, ut omnes militie sue comites ad ueri dei culturam conuerteret». Hartvici *Vita b. reg. Stephani* 7. (Florianus: *Hist. Hung. font. domest. I.* 42.)

tek telepedni. Székesfehérvárt Szent István népesítette be velük. E város alapításakor nem rendelkezett se magyar se olaszon kívül idegen városlakókkal. A magyarok akkor még félnomád életet éltek és falvakba is csak nehezen voltak telepíthetők. A nem olasz idegenek legfőljebb földművesek és harczosok voltak. Igazi város, fejlett városi szervezet, virágzó városi élet abban a korban különben is leginkább csak az olaszoknál volt található. Szent István tehát nem hiába tekintette épen őket legalkalmasabb városalkotóknak és legjobb városlakóknak. Géza előtt még rabszíjon, sirva jöttek ide, de sorsukat munkájukkal, ügyességükkel, tudásukkal akkor is elég kedvezővé tudták változtatni. A rettegett magyar föld nem lett pokluk. Már Gézához önkényt, örömmel csatlakoznak minden foglalkozásból, rangból és rendből, köztük a nemes Deodatus, Szent István nevelője. Ezeknek Magyarország új hazát adott. Szent István nemcsak szívesen látja őket, hanem javakkal és kedvezményekkel vonja ide, hogy segítségökkel országát kereszténynyé és műveltté tegye. Így ők lettek a magyarságnak mindenben példái és mesterei. Műveltségünkön számtalan nyomot hagytak; ruha és építkezés, földművelés és ipar, hajózás és kereskedelem, tudomány és művészet, szokás és törvény, erkölcs és vallás, társadalmi és szellemi életünk minden oldala tanúskodik az olaszok mély hatásáról. Szent István alatt az ország minden részébe telepedtek és a férfias magyar mellett leggyakrabban hallatszott a hangzatos olasz szó.

Annai világi bevándorló lehetetlen, hogy nagyszámú papságot is ne hozott volna magával. Hiszen a térítés szándéka nélkül is legalább a magok lelki szükségére kellett gondolniok és ennek kielégítéséről gondoskodniok. Hogy itt, hol a kereszténység még egészen zsenge volt, elegendő papságot találjanak, arra nem számíthattak. Ha tehát keresztényekül akartak élni, lelki atyákat is kellett magokkal hozniok. De jöttek ezeken fölül nagy számmal olyanok is, a kiket a térítés vágya vezérelt ide, világi papok és szerzetesek egyaránt. «Mindenütt lerakják a szentegyházak alapjait, a kánoni papok számára káptalanok emelkednek, a szabály szerint élő szerzetes gyülekezetek monostorai virágzásnak indulnak. Az Isten szolgálói mindenünnen összesereglenek és az oly bőkezű fejedelem kegyesen fogadván őket, mindnyájuk hő vágyának enyhü-

lést szerez».)*) Mint más népek első monostorai és káptalanjai, úgy a mieink is olasz szerzetesekkel és olasz papokkal telnek meg. Szent István idejében, hogy itt újra kiemeljem, nem is volt az olaszokon kívül oly nemzet, mely annyi térítőt, annyi művelt papot tudott volna adni, a mennyi nagy Magyarország jókora népének gyors megtérítésére szükséges volt. A honnan még legtöbbet, ha nem is eleget lehetett volna kapni, vagyis a németektől, onnan a már föntebb kifejtett okból éppen nem volt tanácsos térítőket behozni. Szent István összeköttetései mindenfelé kiterjednek: Németországtól Itália déli részéig, Clunytól Konstantinápolyig, sőt tovább Jeruzsálemig. De azt nem látjuk, hogy máshonnan mint az olaszok földjéről kérne papokat egyháza számára. Általánosan mondva elégszer találjuk forrásainkban, hogy mindenünnen hivatott a térítés munkájához papokat és szerzeteseket, de határozott adatunk csak Olaszországról van. Még élte vége felé remek arany keresztet küldve ajándéknál, azzal a kéréssel fordul a montecassinoi apáthoz, hogy küldjön neki néhány szerzetest egy alapítandó monostora számára. Az apát teljesíti is kérését és elküldi két kiváló szerzetesét. De ezek Istvánt már nem találják életben és utódja nagy tiszteséggel fogadva őket, sok ajándékkal Montecassinoba visszaküldi.***) Hogy elfogad máshonnan jövőket is, ha nem lát bennök politikai czélzatot, arra van elég adatunk; de hogy maga

*) «Jaciuntur ubique sacrarum fundamenta domorum, surgunt claustra canonicorum, cenobia florescunt regulariter conuersantium congregationum. Undique fit concursus deo famulantium, quorum omnium desiderium tam liberalis principis excitauit benigne susceptionis solatium». Hartvici *Vita b. reg. Stephani* (és *Legenda maior*) 8. (Florianus: *Hist. Hung. font. domest.* I. 43. és 17.)

***) «Circa hoc tempus sanctæ memoriæ Stephanus Ungariæ rex qui gente sua ad Christi fidem conversa multis post mortem virtutibus claruit, auream crucem valde pulchram sancto patri Benedicto direxit, multis abbatem efflagitans precibus, ut de fratribus loci huius aliquot sibi ad monasterium in illis partibus ordinandum, mittere dignaretur. Ad quem cum abbas nequaquam negligens, duos de prioribus huius monasterii fratribus transmisisset, iam eo defuncto Salomon filius eius» (azaz hugának fia Péter) «qui in regno illi successerat honorifice nimis eos recepit, et quinque pluuiabilibus optimis cum aliis non paucis donis illos remunerans, ad abbatem remisit». Leonis Marsicani *Chronicon monasterii Casinensis*, lib. II. cap. 78. (Pertz: *Mon. Germ. Script.* VII. 674.)

hívjon más mint olasz papokat, annak legesekélyebb nyomasinos. Egy néppel sem ápolja annyira az összeköttetést, mint az olaszokkal, a miről bizonyoságot tesznek a többi közt ravennai, római és montecassinoi nagy alapítványai és gazdag ajándékai. «Miképen Boleszló», mondja az e részben teljesen elfogulatlan Giesebrecht, «nem német térítőket hitt országába, hanem tekintetét Olaszország felé fordította, úgy István is, a ki szakadatlan összeköttetésben tartotta magát ez országgal».*) Mindenből kitűnik tehát, hogy a magyarok térítésénél az alapvetés munkáján kívül még a továbbépítés munkáját is csakugyan olaszok végezték.

*) Giesebrecht: *Gesch. d. deutsch. Kaiserzeit*, I. köt. 5. kiad. 740. l.

IX.

Azonban az olasz térítőkről is áll az, a mit föntebb az olasz foglyokról bizonyítottam. Itt is az oroszlanrészt a földrajzi helyzet, a történet, irásunk és nyelvünk egyhangúlag a velencezevidékieknek ítélik oda. Velenceze vidékén most sem értem csak magát Velenczét és szoros környékét, hanem az egész területet, melyen kisebb-nagyobb különbséggel a velencezei nyelvjárást beszélték már kereszténységre térésünk előtt is és beszélnek mind máig. Ide esik Dalmácia, Fiume, Istria, Triest, a hajdani Friaul déli része, a lagunák szigetei, Velenceze és a velencezei szárazföld egész az Adige folyóig. Hogy e terület valamennyi olasz lakta rész közül legközelebb esik hozzánk, arra csak utalnom kell. Szent István tehát legkönnyebben és leghamarább innen szerezhetett papokat. Csak az a kérdés támad, hogy lehetséges és tanácsos volt-e innen szerezni. Volt-e itt akkora papság, hogy tetemes számmal még Magyarországnak is adhatott? Erre könnyű a válasz. E területen voltak Rómán kívül a legrégebb nyugoti egyházak; nem együk büszkén a kereszténység első századáig vitte föl eredetét. A kereszténység itt már közel ezer éves volt. Sehol sem dicsekedhettek a területhez képest annyi egyházzal és monostorral, annyi pappal és szerzetessel, mint itt. Szent István idejében e sűrűn lakott, de Magyarországhoz mérve igen kis terület legalább huszonöt püspökséget számlált, köztük egy patriarchatust és két érsekséget. Csak a lagunák hiveit is a gradói patriarcha főhatósága alatt hat püspök kormányozta, kiknek szék-

helyei Caprule (Caorle), Eraclea (Cittànuova), Equilio (Jesolo), Torcello, Olivolo (Castello) és Malamocco voltak. Istriában is hét püspökség volt Triest, Capo d'Istria, Emonia (Cittànuova), Parenzo, Cissa (később Rovigno), Pola és Pedena székhelyekkel. Ezek is mind a gradoi patriarchának voltak alárendelve. Dalmáciában a spalatói érsek főhatósága alatt a ragusai érsek és négy püspök állott Veglia és Arbe szigetén, Zarában és Trauban. Mióta Dalmácia a velencei dogét, II. Orseolo Pétert, 1000-ben elismerte hercegének, akarva nem akarva a dalmáciai főpapok is meghajoltak a velencei egyház feje, a gradoi patriarcha előtt. A velencei szárazföld püspökei, mint a padovai, trevisoi, bellunoi, cenedai stb. az aquilejai patriarcha főhatósága alá tartoztak és így mind a mellett, hogy szintén a velencei nyelvterületre esnek, kérdésünknel mégsem vehetők számba, mivel az aquilejai patriarcha hatalmas német hűbéres volt, a kitől Szent István veszély nélkül nem kívánhatott téri-töket. Egyébiránt a gradoi patriarcha és suffraganeusai úgyis elég bőven elláthatták világi papokkal is szerzetesekkel is, hogy az aquilejai patriarchára különben se szoruljon. A velencei nyelvterület tehát még e megszorítással is csakugyan elegendő téri-töt tudott szolgáltatni Magyarországnak.

Hogy tanácsos is volt innen szerezni téri-töket, azt igazolja Velencének és Magyarországnak helyzete és egymáshoz való viszonya. Velence és Magyarország e korban nagyon egymásra voltak utalva. A keleti és nyugoti császárság közé ékelve, mindkettőnek féltékenyen kellett őriznie függetlenségét. Csak ridegen állva árthattak volna egymásnak, szövetkezve a tengeri és szárazföldi hatalom egymást kiegészítette és támogatta. Se Velencének nem kellett tartania Magyarországtól, se Magyarországnak Velencétől. Így minden aggodalom, minden veszély nélkül kereshették és elfogadhatták egymás segítségét. Hogy a két államnak mily hasonló volt a helyzete, az kitűnik abból, mennyire megegyezik a két államfő eljárása a két hatalmas császárral szemben, mennyire egyenlők az eszközök, melyekkel függetlenségüket biztosítani törekcsenek. II. Orseolo Péter is Szent István is gondosan ápolja a jó viszonyt mind a keleti, mind a nyugoti császárral; de a mellett nagyon óvatosan kerüli nemcsak azt, a mi alárendelt helyzetbe juttathatná, hanem az alárendelésnek vagy alárendeltségnek még a színét is. Rokonsági összeköttetéssel, baráti jó szolgálata-

tokkal, szíveességekkel, ajándékokkal és kedveskedésekkel nyerik meg és tartják fenn a két császár jóindulatát. Péter 1002-ben hajóhadával Apuliába siet, hogy segítséget vigyen a görögöknek, kiket a szaraczenusok Bariban kemény ostrom alá fogtak, és három napi, tengeren és szárazon vívott véres csata után megszábadítja őket rettentő ellenségüktől.*) Azért II. Basilius görög császár, hogy halálját méltóan kifejezze, Péter legidősebb fiát és dogetársát, Jánost, Konstantinápolyba kérlette és ott abban a kiváló kegyben részesítette, hogy nejéül adta neki Máriát, egyik testvérhuga és Argiropulus előkelő patricius leányát.**) Így rokonságba jutott Péter a keleti császárral és ez úton egyszersmind a nyugotival is. III. Ottó ugyan, kinek anyja, Theophano, szintén testvérhuga volt Basiliusnak, már akkor nem élt, de utódja, II. Henrik, mint tudjuk, Ottónak másod-unokabátyja volt. Ez által Péter még Szent Istvánnal, II. Henrik sógorával is távoli rokonságba jutott. De Péter már előbb legalább lelki rokonságot kötött III. Ottóval, harmadik fia, Péter útján, kinek Ottó Veronában 996 tavaszán bérmaatyja lett és bérmanévül a saját nevét adatta.†) Péternek e fia ezentúl a Velenczében különben szokatlan Ottó nevet viselte és III. Ottó Pétert mindig kedves komájának nevezte. Hasonlóképen II. Henrik is 1004-ben szintén Veronában bér máltatta Péternek ötödik, csodaszépségű legifjabb fiát,††) kinek talán Domonkos volt a neve és ki bér má l á s k o r szintén bérmaatyjáról valószínűleg a Henrik nevet kapta. Abban a korban, mit nem szükségtelen megjegyeznünk, a komaságnak alig volt csekélyebb jelentősége a rokonságnál. De nem sorolom föl mind a részleteket, melyek mutatják, mily nagy gondja volt Péternek arra, hogy folyton szője és fõntartsa a jó viszonyt mind a keleti, mind a nyugoti császárral.

*) *Johannis Diaconi Chronicon Venetum* (Monticolo: *Chronache Veneziane* vol. I. pag. 165—167.).

***) *Joh. Diac. Chron. Ven.* (Monticolo I. 167—169.).

†) L. a 48. l. 2. jegyzetét.

††) «Cui» (t. i. II. Henriknek) «*Petrus etiam Veneticorum dux in predicta urbe*» (Veronába) «*suum natum mire pulchritudinis puerulum, prece sua permotus, honorifice delegavit, quem crismatis divo liquore ex more fecit linire, patri obtime muneratum remisit.*» *Joh. Diac. Chron. Ven.* (Monticolo I. 167.).

Egészen hasonlóan cselekszik Szent István. A nyugoti császárokkal való rokonsága már említve volt. Azt is csak érintem, hogy sógorával, II. Henrikkel, mennyi szívességet tett. Támogatta a bambergi püspökség alapításában, kibékítette öcsésével és ismételve segítette a lengyel Boleszló ellen. De kereste a jó viszonyt a keleti császárokkal is. «Nem hagyta jótevő adomány nélkül magát a császári várost, Konstantinápolyt sem, melynek egy csodálatos művü egyházat ajándékozott, minden hozzá tartozandóval együtt.»*) Egy újabban előkerült adat azt is kétségtelenné teszi, hogy István II. Basiliussal, a «bolgárölő» görög császárral szövetségben állott és őt derekasán segítette a bolgárok legyőzésében.***) A míg a rokonság, komaság és barátság tartott, nem is érintette egyik császár sem akár Velencének, akár Magyarországnak függetlenségét. Nyugaton azonban 1024-ben, II. Henrik halálával megszűnt a rokonság és a frank II. Konrád azonnal leigázta volna Velenczét is Magyarországot is. Nem rajta múlt, hogy nem sikerült. Nem csoda tehát, ha az egészen hasonló helyzetű, egymás támogatására nagyon rászoruló két állam közt függetlenségének megóvása végett szövetség fejlődött. Bajos volna megmondani, hogy ki kereste jobban e szövetséget, Orseolo Péter-e, vagy István. Annyi bizonyos, hogy mind a kettőre nézve nagyon kívánatos volt. Péternek bizonyára nem tetszett közömbösnek, hogy István II. Henriknek sógora; nyilván nem kerülték el figyelmét Velencének kereskedelmi érdekei sem.****) De Istvánnak is becses volt Péternek a görög császárral való közel rokonsága és még becsesebb az, hogy Péter legjobb segítsége lehetett népének kereszténynyé tételében, a nélkül hogy akár egyházának, akár országának függetlenségét legkevésbé is veszélyeztetné. Mennyire óhajtott-

*) «Ipsam quoque regiam urbem Constantinopolim beneficiorum munere non priuauit; in qua ecclesiam mirifici operis omnibus necessariis suis donauit.» Hartvici *Vita b. reg Stephani* 14. és *Legenda maior* 11. (Florianus: *Hist. Hung. font. domest.* I. 50. és 20—21.).

***) Marezali a Szilágyi szerkesztette magyar történet I. köt. 295—296. l.

****) Velence és Magyarország közt már régibb kereskedelmi összeköttetések voltak, például rabszolgák, só és termékek kivitelére, valamint keleti árúk és ipari készítmények behozatalára. A rabszolga-

ták, hogy barátságuk mennél szorosabb és mennél állandóbb legyen, mutatja az, hogy családi köteléssel erősítették meg. Péter fia és utódja, Orseolo Ottó nőül vette Szent István testvérhugát. Gondolható-e, hogy Péter és utána Ottó ne támogatták volna Istvánt az ő nagy munkájában, melynek végrehajtására a legjobb eszközökkel rendelkeztek? Velenczének volt önálló egyháza, Grado szigetén saját patriarchája, számos püspöke és nagy művelt papsága. E mellett a viszony a két állam és a két államfő közt olyan, hogy István, ha valahonnan, Velenczétől kérhetett és Velenczétől fogadhatott el térítőket a kereszténység és műveltség áldásában részesítendő magyar népe számára.

A velencei doge igen nagy jogokat gyakorolt egyházában, a melyeknek másai, ha nem is egész azonos módon, a magyar király apostoli jogaiban találhatók. Szent István előtt jó példa állott, midőn a maga egyházában hasonló szabad intézkedést szerzett a pápától. Nem ártana, ha történetíróink a két egyház szervezetét egyszer részletesen összevetnék. Magam ezúttal nem tehetem, mivel messze terelne tárgyamtól. A velencei papság élén, mint már többször említve volt, a gradoi patriarcha állott. Ezt a papság és a nép szabadon választhatta, de csak akkor szentelheték föl suffraganeusai és csak azután kaphatta Rómából a palliumot, ha a doge investálta.*) De magára a választásra is igen nagy hatása volt a

kereskedést a keresztény foglyokról szólva említettem. A keleti árúk szállításáról l. Dümmler: *Gesch. d. Ostfränk. Reiches* III. köt. 2. kiad. 4—5. l. Manzano egy jegyzetben, melyet a 931. évhez csatol, így szól: «Inoltre prendeano» (t. i. a velenceiek) «in appalto le gabelle d'altri paesi, per poterne svantaggiare i loro emuli; trassero a sè tutte le saline del litorale, o cavendole proprio conto, o rilevandone il prodotto, come facevano del sal minerale di Germania, e Croazia; costrinsero un re di Ungheria a chiuder le sue, e punivano rigorosamente chi usasse sal forestiere.» Co. Francesco di Manzano: *Annali del Friuli*. Vol. I. (Udine, 1858) pag. 352. Hogy a Magyarországra vonatkozó hihetetlen dolgot Manzano honnan vette, nem tudom. A kire a velencei kereskedelemről szólva általánosságban hivatkozik, Cantùnál sem calálni nyomát.

*) «Tocius Venetie nec non Hystrie Gradensem ecclesiam metropolim vobis ordinamus; eiusdem vero presulis electionem clero et populo liberam faciendi tribuimus facultatem. Prefate preterea regionis duci post factam electionem investicionis potestatem committimus,

dogénak; így történt aztán, hogy a szabadon választott gradoi patriarcha a dogénak rendesen vagy fia, vagy testvére, vagy más igen közel rokona volt. Egyházi zsinatot tartani és praelatusokat választani egyáltalában csak a doge meghagyására lehetett.*) A velencei papság különben is nagyon függött a dogétól, a mi Dandolo figyelmeztetéséből is látszik**) és egyenesen jurisdictiójának volt alávetve, a mint hogy parancsának és tilalmának tartozott engedelmeskedni.***) Sőt Dandolo, a ki 1343-ban lett doge, régi oklevelekben, mint kancellárja, Benitendi de Ravagnani írja, azt találta, hogy a dogék a praelatusoknak nemcsak investálása, hanem választása és megerősítése jogát is bírták, és hogy tőlük azonfölül, mint a világiaktól,

qua ab ipso duce accepta, eiusdem suffraganeis consecrandi licenciam concedimus. Quibus expletis, ad huius sancte Romane ecclesie sedem ad pallii benedictionem suscipiendam properare iniungimus.» *Chronicon Gradense* (Monticolo: *Cronache Veneziane* I. 39—40.).

*) «Ejusque» (t. i. ducis) «jussione Clericorum Concilia, et electiones Prælatorum a Clero et Populo debeant inchoare, et electi ab eo investitionem suscipere, et ejus mandato intronizari.» *Andree Danduli Chronicon*, lib. VII. cap. 1. (Muratori: *Rerum Italicarum scriptores*, tom. XII. col. 127 BC.)

**) «Consideret ergo Clericorum cœtus Ducalis Throni auctoritatem et eminentiam venerandam, absque quibus dignitatum spirituum electio fieri non potest, et ipsis electis administratio inhibetur, donec investiti a Duce fuerint, et ipsis investitis suarum Ecclesiarum translatio, et immobilium alienatio, sunt prohibita: et sint amodo sua jurisdictione contenti, nec temporalia jura invadere ambitiose perquirant.» *Danduli Chronicon*, lib. IX. cap. 11. (Muratori: *Rer. Ital. script.* XII. col. 262 BC.)

***) «Dux» (Angelo Partiziaco) «etiam cum Justiniano filio suo Consortium Monachorum degentium in Sancto Servulo, supplicante Joanne Abbate, ad Ecclesiam Sancti Hilarii in finibus Rivoalti positam, per Privilegium perpetuo transmavit: per quod Venetorum confinia notorie demonstrantur, et Ducalis jurisdictio super Clericos evidentissime probatur.» *Danduli Chron.* lib. VIII. cap. 1. (Muratori: *Rer. Ital. script.* XII. col. 165 C). Sz. Hilarius monostorának alapító levelében egy hely, mely Dandolo szavait legjobban igazolja, így szól: «Iterum ergo placuit nobis interdicere nostrae Gradensis sedis Patriarchis, sive nostris Rivoaltensis sedis Episcopis, ut nullum ex vobis invitis ad Concilium trahere audeant, nec ullam angariam, vel prandia, aut exenia a vobis requirere liceat aliqua, sed absque omni molestia, vel quæstione liceat vobis regulari lege vivere.» *Dandolo u. o.* (Muratori id. h. col. 167 A).

hűségüket követeltek. *) Ezt megerősíti Johannes Diaconus, a ki egyenesen azt mondja, hogy az első olivolo-i püspököt maga a doge rendelte. **) A velencei egyháznak a doge a szó teljes értelmében patronusa volt. ***) Így akár a velencei papság nagy számát és műveltségét, akár a doge egyházi hatalmát tekintjük, sem II. Orseolo Péter, sem Orseolo Ottó, az mint atyai barátja, ez mint sógora Szent Istvánnak, nem volt kénytelen a magyar nép térítését csupán jóindulattal nézni és pusztán jámbor óhajításokkal kísélni, hanem a leghathatósabban támogathatta, mivel nagyszámú alkalmas papsága volt és mivel e papsággal valóban rendelkezett is. A doge kívánságára a gradói patriarcha bizonyára készségesen teremtett egyháztartományának minden részéből térítőket, hogy Szent Istvánnak segítségére legyenek.

X.

Nem hiszem, hogy tévednek, mikor kereszténységre térésünk történetében a gradói patriarchának igen fontos részt tulajdonítok. Már a keresztény foglyok is, kik a pogányságot

*) «Ipse ut inter cetera, sic in servandis, et ampliandis juribus, et honoribus Patriæ curiosus, crebro perquirens, unde Investitura illa, quam a Duce percipiunt Ducatus Venetiarum Prælati, sumsisset exordium, copertum habuit antiquissimis monumentis, Duces Venetiarum olim ex longæva consuetudine, ne dum hujus Investituræ, sed Electionis etiam, et Confirmationis Prælatorum, a quibus insuper de fidelitate, ut a ceteris Laicis, consueverunt juramentum exigere usque ad tempora Petri Polani Ducis, prærogativam plurimam habuisse». Epistola Domini Benitendi de Ravagnanis (Muratori: *Rer. Ital. Script.* XII. 10.).

**) «Undecimo sui ducatus anno apud Olivolensem insulam apostolica auctoritate novum episcopatum fore decrevit, in quo quendam clericum, Obelliebatum nomine, episcopum ordinavit». Joh. Diac. *Chron. Ven.* (Monticelo: *Cronache Veneziane* I. 98—99.).

***) I. Orseolo Péter így inti fiát: «Novi, fili mi, proculdubio, quia Ducem te constituent, et prosperabis. Tu tantummodo satage, ut et ecclesiis Christi sua jura conserves, et erga subditos alicujus amore vel odio a justitia non declines». Petri Damiani *Vita s. Romualdi* 14. (Mabillon: *Acta sanct. ord. s. Bened.* Sæc. VI. p. I. pag. 253.).

gyöngítve, a rendszeres térítésnek útját egyengették, legtöbb a gradoi patriarcha egyházi és világi hívei közül valók voltak. De a geographiai, műveltségtörténeti és politikai tekintetek, valamint régi olasz jövevényszavaink és különösen régi latin kiejtésünk nagyon világosan a mellett szólanak, hogy hivatásos térítőink is legnagyobb számmal szintén innen kerültek. Így mindenből következik, hogy térítésünk nem történhetett a gradoi patriarcha tudta és támogatása nélkül. Hogy ez egyházfejedelem állását és hozzánk való viszonyát egész világosan lássuk, mélyen vissza kellene nyúlnunk a múltba. De mint-hogy ez nagy kitérőt okozna, szükségből a legfontosabb adatokra szorítkozom. Velenczén valamikor nem csupán a lagunák szigeteit értették, hanem eredetileg inkább az ezeket környékező szárazföldet, Pannonia határaitól egész az Adda folyóig.*) Ez egyházi tekintetben még akkor is úgy volt, mikor a szárazföldi Velence (Prima Venetia) már pusztá történelmi fogalommá halványult és csak mint Sziget-Velenczének (Secunda Venetia) anyaországa élt a tanultak emlékezetében. A húsz püspök közt, kik az 579-ben Gradoban tartott zsinaton «az egész velencei és istriai tartományból» jelen voltak és a határozatokat aláírták, ott találjuk az oderzoi, tiburniai (Noricum), padovai, cillyi, concordiai, zuglioi (Friaul), veronai, sebeni (Secunda Rhætia), trentoi, scarabantiai (Noricum) és feltrei püspököt is.***) Az egyházi Velence tehát csakugyan Pannoniától az Adda folyóig terjedt. Ez egyházi tartománynak az istriaival egyetemben eredetileg az aquilejai patriarcha volt a metropolitája. Csakhogy az aquilejai patriarcha valósággal csak az V. század közepéig volt aquilejai. A hajdan oly erős Aquileja ugyanis a mondott időtől kezdve többé nem volt biztonságban, minthogy egymásután dúlták, égették és fosztogat-

*) «Venetia enim non solum in paucis insulis, quas nunc Venetias dicimus, constat, sed eius terminus a Pannoniæ finibus usque Adduam fluvium protelatur». Pauli Diaconi *Historia Langobardorum*, lib. II. cap. 14. (*Mon. Germ. hist. Script. rer. Langob. et Ital. Hannoveræ*, 1878. pag. 81.). Ugyanígy szól a *Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie* (Monticolo: *Cronache Veneziane* I. 5.) és Johannes Diaconus (Monticolo u. o. 59.).

***) *Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie* (Monticolo: I. 7—8.) és *Chronicon Gradense* (Monticolo: I. 49—50.).

ták a húnok, gótok és más berontó népek. Ilyenkor az aquilejai egyházfők mindig délre, a már régebben benépesített és 410 óta erős várral biztosított Grado szigetére menekültek, a hol Macedonius patriarcha (539—557) sz. János evangelista egyházát is alapította. Midőn tehát 568-ban a félelmes longobárdok közeledtek, Paulinus*) patriarcha (557—569) az újra fenyegetett Aquilejából papságával és híveivel végleg Gradoba költözött, elvivén magával oda Aquilejának egyházi kincseit és szent ereklyéit is. Paulinus utódjai már állandóan Gradóból kormányozták az aquilejai egyháztartományt. Gradót el is nevezték Új-Aquilejának (Nova Aquileia) és a főtebb említett tartományi zsinaton megerősítették, hogy a gradoi egyház, mint az aquilejainak törvényes folytatója, az egész velencei és istriai egyháztartománynak feje és metropolisa. Így az aquilejai patriarchából egészen gradoi lett. Ez állapot 607-ig tartott, a mikor a patriarchatus egyházi és politikai okokból hirtelen ketté vált.

A VI. század közepén vita támadt, hogy Theodorus mopsuestiai (ciliciai), Theodoretus cyrusi (syriai) és Ibas edessai püspökök, kiket a Chalcedonban 451-ben tartott IV. egyetemes zsinat három határozatban (fejezetben) igazhitűeknek jelentett ki, nem leledzettek-e mégis a nestoriánus eretnokség bűnében. Ez a három fejezet (tria capitula) vitája és főkép ennek eldöntésére hívatta egybe Justinianus császár 553-ban a második konstantinápolyi vagy ötödik egyetemes zsinatot, mely a chalcedoni zsinatnak említett három fejezetét elvetette és Theodorust Theodoretussal és Ibással együtt nestoriánus hæretikusnak bélyegezte. Az aquilejai vagyis inkább gradoi patriarchák azonban egész egyháztartományuk püspökeivel, papságával és világi híveivel együtt a három fejezethez ragaszkodtak és az ötödik egyetemes zsinatot nem ismerték el. E miatt II. Pelagius pápa Illés patriarchához (571—586), hogy a schisma elhagyására bírja, több levelet intézett,**) de eredménytelenül. Illés utódját, Severus patriarchát (586—607) Smaragdus ravennai exarcha oly módon iparkodott eltéríteni a schismától, hogy három istriai suffraganeusával: Severus

*) A krónikákban Paulus, de az oklevelekben Paulinus a neve.

***) Jaffé: *Regesta pontificum Romanorum*. I. kót. 2. kiad. (Lipsiæ, 1885) 1054., 1055. és 1056. sz. (138—139. l.).

triesti, János parenzoi és Vindemius cissai püspökkel egyetemben Ravennába hurcolta és ott sok hónapig sanyarú fogságban tartotta. A patriarcha és fogolytársai végre megtörve csakugyan megtagadták a három fejezetet, de minthogy hazatérve e miatt nemcsak a papság, hanem a nép is elfordult tőlük, mindnyájan ismét visszapártoltak a schismához.*) Severus patriarchát is levéllel kereste meg a pápa, I. vagy Nagy Gergely,**) ki 590-ben követte II. Pelagiust; de Severus már hívei miatt sem volt hajlandó az ötödik egyetemes zsinatot elismerni. Azért a pápa más utat választott és Severus suffraganeusait iparkodott megnyerni. Így aztán nyájasságával és bölcseségével sikerült is elérnie annyit, hogy a püspökök közül lassan-lassan többen mégis elfordultak schismatikus patriarchájoktól. Meghasonlott a papsággal együtt a nép is és mind sűrűbben elfogadva az orthodox tanítást, le kezdett mondani a három fejezetről.

Ily viszonyok közt, midőn Severus 607-ben meghalt, a gradoi papság és nép a ravennai exarcha ösztönzésére az orthodox Candidianust (607—612) választotta patriarchává. Ebbe azonban a három fejezet hívei nem nyugodtak bele, különösen hogy a longobárdok, miután elfoglalták a velencei szárazföld legtöbb helyét és Aquileját ismét helyreállították, föl szeretnék volna újítani a régi patriarchai széket is. Az elégedetlenek tehát Agilulf longobárd király és Gisulf friauli herceg kívánatára az orthodox Candidianus ellenében megválasztották a schismatikus János apátot (607—619), székhelyeül a régi Aquileját jelölve ki. Azon diocesisiek püspökei, melyek az 579-ben tartott gradoi zsinat által megállapított egyháztartományt alkották, két pártra szakadtak; a déliek a gradoi Candidianus, az éjszakiak az aquilejai János mellé állottak. Így a patriarchatus ketté vált, orthodox patriarchával Gradoban és schismatikkussal a régi székhelyen: Aquilejában, vagy a hogy Gradonak

*) Pauli Diaconi *Historia Langobardorum*, lib. III. cap. 26. (*Mon. Germ. hist. Script. rer. Langob. et Ital.* pag. 105—107.) és Johannis Diaconi *Chronicon Venetum* (Monticolo: *Cron. Venez.* I. 74—75.).

***) Cipolla: *Fonti edite della storia della regione veneta dalla caduta dell' impero romano sino alla fine del secolo X.* (*Monumenti storici* pubblicati dall. R. Deputazione veneta sopra gli studi di storia patria. *Miscellanea*, vol. II. pag. 105.).

Új-Aquileja nevével szemben nevezték, Ó-Aquilejában (Vetus Aquileia). Ettől fogva mindig két patriarcha volt, még azután is, mikor az aquilejai patriarchák, a 698-ban Aquilejában tartott zsinat óta, már rég elállottak a schismától. A harcok, melyek a két patriarcha közt az illetékesség miatt folytak, még sok századig tartottak. Az aquilejai patriarcha a gradoit, ez meg amazt tekintette és állította bitorlónak. A támadó és erőszakoskodó mindvégig az aquilejai patriarcha volt. Ismételt pápai rendeletek és zsinati határozatok sem szüntethették meg az ellenségeskedéseket, mivel a kérdés az egyházi térről csakhamar a politikaira tért át. Az aquilejai patriarcha mögött Felső-Olaszországnak váltakozó urai, a gradoi mögött pedig a VII. század végétől kezdve a velencei dogék állottak. Se azok, se ezek nem tűrhették, hogy püspökeik más uralkodónak engedelmeskedő patriarcha hatósága alatt álljanak, másrészt azonban patriarchájuk útján szerettek volna más országok ügyeire befolyást gyakorolni.

Kettéváláskor az aquilejai patriarcha magához ragadta a velencei egyháztartomány szárazföldi püspökségeit, a szigetiék és istriaiak a gradoi patriarchának maradtak. E fölosztás nem volt valami határozott megállapodásnak eredménye, hanem úgy esett, a hogy a patriarchatus természet szerint szétbomlott. Elvben mind a két patriarcha jogot tartott az egész velencei és istriai egyháztartományra. Csak a 731-ben tartott lateráni zsinaton állapították meg határozottan, hogy a gradoi patriarchatusnak suffraganeusai Istria és a velencei szigetek püspökei, az aquilejai patriarchatushoz pedig az olasz szárazföld püspökségei tartoznak egész a Mincio folyóig.*) Mind a mellett a béke azután sem állott helyre. Az Eris-alma különösen Istria volt, mely politikai tekintetben is folyton két úr között ingadozott. Ennek püspökeit az aquilejai patriarcha a lateráni zsinat határozata ellenére magához vonta. Azért III. István pápa 770-ben kénytelen volt ráparancsolni az istriai püspökökre, hogy engedelmeskedjenek a gradoi patriarchának, kit törvényes metropolitájuknak tartoznak elismerni. A levélben, melyet ugyanez időben János gradoi pat-

*) Jaffé: *Reg. pontific. Rom.* I. köt. 2. kiad. 2234. sz. (258. és Cipolla: *Fonti edite* 53. sz. (109. l.).

riarchához intézett,*^{*)} azt mondja a pápa, hogy a rómaiakkal, frankokkal és longobardokkal kötött egyezségben az istriai diocésisek Velencéhez vannak kapcsolva és vele közös egyháztartományban egyesítve. De a harc ezután is meg-megújult és Maxentius aquilejai patriarcha (810?—837?) csellel elérte, hogy a Mantovában 827-ben tartott püspöki zsinat Istriát neki ítélte. Ezzel azonban a dolognak épen nem szakadt vége; Istriának egyházi helyzete továbbra is bizonytalan maradt. De mellőzöm a sok villongást és csak azt emlitem meg, hogy Candiano IV. Vitális gradói patriarcha ép abban az időben, mely reánk nézve legfontosabb, II. Szilveszter (999—1003) és IV. Sergius (1009—1012) pápától újra és ismételve megkapta a metropolitánus jogot nemcsak a velencei ducatus püspökségei fölött, melyek mindig az ő és elődjei hatósága alatt állottak, hanem az istriai püspökségek fölött is.**^{*)} Ezt azért szükséges kiemelnem, mivel sok jelből azt kell következtetnünk, hogy térítőinknek jelentékeny része épen Istriából való volt, a mi lehetetlen volna, ha az istriai püspökök ez időben az aquilejai patriarcha hatósága alá tartoztak.

Az aquilejai patriarcha ugyanis a longobardok, frankok és németek szolgálatában mindig inkább harezos volt mint pap, inkább világi főúr, mint egyházfejedelem. Még Szent István után sem igen akadt aquilejai patriarcha, a ki nagyobb és finomabb műveltséggel dicsekedhetett volna. Addig csaknem valamennyien nyers, erőszakos félbarbárok voltak. Nem olasz, hanem idegen, különösen germán voltokról világosan tanús-

^{)} Közli Dandolo: *Chron.* lib. VII. cap. 12. (Muratori: *Rer. Ital. script.* XII. col. 144.). Az egyezsége vonatkozó hely így szól: «in vestro pacto generali, quod inter Romanos, Francos, et Longobardos dignoscitur provenisse, et ipsa vestra Istriarum Provincia, ut constat, est confirmata, atque annexa simul cum Venetiarum Provincia».

**^{*)} «Hic Papa» (II. Szilveszter) «Metropolitana jura Gradensis Sedis super Episcopos Venetiarum, et Istriæ, supplicante Vitale Patriarcha per Privilegium renovavit». Danduli *Chron.* lib. IX. cap. 1. (Muratori: *Rer. Ital. script.* XII. col. 231 E). «Sergius IV. . . . ad supplicationem Vitalis Patriarchæ Gradensis jus Metropoliticum, et Ecclesiæ suæ suffraganeos Venetæ et Istriæ per Privilegium approbavit». Danduli *Chron.* lib. IX. cap. 2. (Muratori id. h. col. 235 D). E két adatot igazolja Jaffé: *Reg. pontific. Rom.* I. köt. 2. kiad. 3933. és 3981. sz. is (500 és 505. l.).

kodnak neveik: Sigualdus, Teutimarus, Valpertus, Federicus, Engelfredus, Gotopoldus, Ravangerus, Sigehardus, Henricus, Vodalricus stb. Kellemetlenül is érezték magokat Aquilejában, a velenceiek tőszomszédságában, Friaul legszélén, síkságon fekvő, kellően meg nem erősíthető városban, mely azonfölül földjének fokozódó elposványosodása miatt mind egészségtelegebb lakóhelylyé is vált. Rövid időn Aquileja másodsorú is csak névszerinti székhelye lett az aquilejai egyháztartomány-
nak; mert a patriarchák urokhoz közelebb húzódva, hol nagyobb biztosságra számíthattak, erős várakba költöztek Friaul különböző helyein, a melyenek Cormons, Gemona, Cividale és Udine voltak. Nagy Ottó óta mint a német császárnak hűbéresei és a német birodalomnak határőrei még több birtokkal gazdagodva, rendkívül nagy hatalomra emelkedtek. Ez áll különösen Szent István idejéről, mikor IV. János (984—1019) és Poppo (1019—1045) voltak az aquilejai patriarchák. Azért ezeknek a közreműködését, kik a kereszténység terjesztését csak arra használták volna, hogy hatalmas hűbéruroknak, a német császárnak dolgozzanak kezére és a magok egyházi hatóságát Magyarországra is kiterjeszszék, Szent István épen-séggel nem kívánhatta.

A gradói patriarcha ellenben csak egyházfő volt, ki világi hatalom nélkül, csupán magasztos hivatásának és lelki fenségének tekintélyével kormányozta a nagyszámú művelt papsággal ékeskedő velencei egyházat, mely legszebb példája volt az uralkodónak patronatusa alatt álló független nemzeti egyháznak. Szent István idejében Candiano IV. Vitális (969?—1019?) és Orseolo Ursus (1019?—1045) voltak a gradói patriarchák, amaz IV. Candiano Péter dogének (959—976) fia és Candiano Vitális dogének (978—979) unokaöcse, emez II. Orseolo Péter dogének (991—1009) fia és Orseolo Ottó dogének (1009—1026), Szent István sógorának, testvérbátyja, ki tizennégy hónapig (1031—1032) mint öcse helyettese maga is vitte a dogeságot. Mindkettő nemcsak előkelő származásával, hanem még inkább tiszta életével, nagy okosságával és finom műveltségével tündöklött. Vitális nem a maga akaratából lett pap, de családjának megrendítő szerencsétlensége lelkét teljes megadásra bírta. Tudományszeretetéről és korában kiváló képzettségéről tanúságot tesz a *Chronicon Gradense*

melynek egy régi följegyzés szerint ő a szerzője.*) Jó félszázadra terjedő hosszú patriarchasága alatt hat dogét látott a trónon. Ezek közül legfontosabbak ránk nézve II. Orseolo Péter és Orseolo Ottó. Mindkettővel a legjobb egyetértésben élt és mindkettő a legnagyobb tisztelettel bánt vele. Midőn Péter 1000-ben az olivoloik kikötőből hajóhadával Istria felé és Dalmáciába a szlávok ellen indult, Gradót is érintette. Ez alkalommal Vitális patriarcha papságával és a sziget népével elébe vonulván, méltó hódolattal fogadta fejedelmét, kinek jobbját szent Hermagoras győzelmes zászlajával díszítette föl.***) Péter már előbb újra építtette Gradoban a város régi roskadozó falait, kijavíttatta a magas tornyokat, maga számára a nyugoti torony mellett palotát emeltetett és nagy diszszel helyreállíttatta az egyházakat.†) Mind ez mutatja, hogy a doge és a patriarcha közt igen benső viszony volt.

Hogy a két testvér, Orseolo Ottó doge és Orseolo Ursus patriarcha, mily melegen ragaszkodott egymáshoz, arról sok bizonyágunk van. Híven osztoztak jóban, rosszban, igaz szeretettel támogatva egymást mindenben. Ursus egyszer a legnehezebb viszonyok közt egy évnél tovább kormányozta az államot és a legnagyobb elismerést vívta ki magának. Dandolo szerint a régi velenceiek őt igazságos uralkodásáért, noha nem volt doge, mégis a dogék jegyzékébe iktatták.††) A helyettes doge-

*) Simonsfeld: *Venetianische Studien*. I. (München, 1878) 26—28. l. és Monticolo: *Cronache Veneziane*, vol. I. pag. XX—XXIII.

**) «Dehinc velis libratis occiduoque vento flante, Gradensem applicuerunt urbem; quos domnus Vitalis patriarcha preeunte plebe cum clericorum apparatu excipiens, digna suo principi obsequia exhibuit; cuius quoque dexteram victricis sancti Hermachoræ signo condecoravit». Joh. Diac. *Chron. Ven.* (Monticolo: *Chron. Venez.* I. 156.).

†) «Gradensis civitas, que totius novæ Venetiæ metropolis fore dignoscitur, vetustate ex maxima parte consumpta videbatur; quam prædictus princeps» (II. Orseolo Péter) «ab ipso fundamine ad propugnaculorum usque summitatem munitissime renovavit, domumque propriam in ea iuxta occidentalem turrim edificare fecit; parietes etiam seu ecclesiarum laquearia recreare libentissime studuit». Joh. Diac. *Chron. Ven.* (Monticolo: *Cron. Venez.* I. 150.).

††) «Qui» (Orseolo Ursus) «licet Dux non fuerit, attamen quia juste rexit, antiqui Veneti in Catalogo Ducum illum posuerunt». Danduli *Chron.* lib. IX. cap. 4. (Muratori: *Rer. Ital. script.* XII. col. 240 C).

sága alatt vert új pénz, mint Filiasi mondja, még Dandolo idejében, vagyis több mint háromszáz év múlva is forgalomban volt.*) Igen ifjan, már 1008-ban, még atyja életében torcelloi püspök lett és Johannes Diaconus dicsérve vallásosságát, szépségét, okosságát, valamint a tudományokban való jártasságát, kiemeli, hogy arra a kitüntetésre mindenki méltónak ítélte.***) Ursus így már Candiano Vitális patriarchasága alatt is támogathatta a magyar térítést, valamint az ő patriarchasága idején is közreműködhetett testvéröccse Vitális, Orseolo Péternek negyedik fia, a ki a torcelloi püspökségben közvetlen utódja lett. Ez időben a velencei trónon Orseolo Ottó, a velencei egyház élén Orseolo Ursus és a legelőkelőbb püspöki székben Orseolo Vitális, tehát a legfőbb világi és egyházi méltóságokban mind Szent Istvánnak sógorai. De már előbb is mily kedvező volt a helyzet: uralkodó Szent Istvánnak hű barátja a nagy Orseolo Péter; társuralkodó a dogének fia és Szent Istvánnak leendő sógora, Orseolo Ottó; gradoi patriarcha a dogének kedves híve Candiano Vitális; torcelloi püspök a dogének másik fia, Orseolo Ursus. Nagyon kevésre becsülnök Szent Istvánnak mind okosságát, mind buzgóságát, ha föl nem tennök, hogy átható eszével a helyzetnek rendkívül kedvező voltát fölismerte és hő lelkével a fényes alkalmat megragadva, azt népe üdvösségére teljes mértékben föl is használta. Hol volt akkor Velenczén kívül még egy ország, a honnan oly könnyen kaphatott, oly melegen kívánhatott és oly szívesen fogadhatott volna térítőket?

*) Filiasi: *Memorie storiche dei Veneti primi e secondi*, tom. VI. (Venezia, 1798) cap. 24. pag. 316.

**) «Secundus nominatur Ursus; iste sic officium gerens clericatus quo haud inmerito queat dici clericorum decus . . . Valerio Altinatis ecclesie» (a torcelloi egyház) «presule mortuo . . . Ursus predictus domni Petri ducis filius, clero et populo consulente, in eadem subrogatus est sede, huius adulentis mores meo fame perstringere volo; erat nempe fide religiosus, specie decorus, ingenio providus, industria litterarum ita peritus ut tanti honoris a cunctis dignus diceretur». Joh. Diac. *Chron. Ven.* (Monticolo: *Cron. Venez.* I. 171).

XI.

Hogy a magyar egyház a velenceinek hatása alatt és példája szerint alakult, annak nyoma megvan mind e napig. Nem hivatkozom az egyházi terminologia velencei alakú olasz jövevényszavaira, mert azokat nem kellett szükségképen térítőinktől vennünk, hanem velencevidéki olasz világiaktól is kaphattuk, a milyenek nagy számmal voltak itt a kalandos hadjáratok óta és a milyenek nagy számmal telepedtek közénk azután is. Fontosabbak velenczés latin szavaink. Ilyen a *plebanus* is, egy épen nem föltünő, de azért nem csekély jelentőségű szó. Nálunk ez négy változatban használatos: mint *plébános* és *plebános*, *plébánus* és *plebánus*. Mind a négy változatnak esonkítatlan vége mutatja, hogy e szót nem olaszból, hanem latinból vettük, de mind *-os*, mind *-us* alakja azt is elárulja, hogy velenczésen ejtjük. Máskülönben e szóvég *-usz*, vagy legföljebb még közolaszosan *-osz* volna. Az az *-os -us* nem magyar ajkon lett, hanem már ily alakban került hozzánk. A mi nyelvünknek nincs kifogása sem az *-osz*, sem az *-usz* ellen. Ott van például *gonosz*, *orosz*, *porosz* stb. mellett *bajusz*, *mamusz* (posztó-czipő), *kindrusz* (ném. Kienruss), *czirkusz* stb. Még azt sem lehet mondani, hogy akár csak az *-us-t* is mi változtattuk *-os-sá*; mert nekünk épen nem szokatlan az *-us* sem, mint világosan mutatja a *mumus*, *fiskus*, *kutyus*, *piritus* (piritós) stb. Az *-os-t* is tehát már így kaptuk. A dolog magyarázata az, hogy a hangsúlytalan *u* a velencei kiejtésben *o* és *u* között ingadozik. A velenceiek különben, a kik igen sűrűn érintkeztek a görögökkel és többnyire beszéltek is görögül, nagyon hozzászoktak a görög *-os* és *-ov* szóvégekhez és az *o-s* kiejtést, melyre a többi olasz is nagyon hajlott, csak annál könnyebben alkalmazták a latin *-us* és *-um* szóvégekre. Tehát nemcsak az *-us*, hanem az *-os* és párhuzamosan az *-om* végű latin kölesónszavainkban is csak a velenczés kiejtés tükröződik. Már most könnyű megfejtetni, mért *plébánus* meg *plébános* és nem *plébánusz* vagy *plébánosz*. Egyszerűen azért, mert úgy hallottuk, úgy tanultuk a velenceiektől. De szavunkat tárgyi okokból is csak a velencei latin nyelvből kaphattuk. Mert a *plebanus* a nem velencei olasz, valamint a spanyol,

francia, angol, német stb. latinságban nagyon ritka, csaknem ismeretlen szó volt. Bizonyosság rá, hogy e népek közül egy sem nevezi a község papját, sőt semmiféle más papot sem, a *plebanus*ból alakult szóval.*) Ellenben a velencei latinságban a község papjának rendszeren *plebanus*, néha *vicarius* volta**) és a velencei nyelvterületen most is közönségesen *pieven* meg *piovan* a plébános. E szóban tehát mind máig fönmaradt annak a tanúsága, hogy egyházunk első berendezésénél velencei példát követtünk és velencei segítséggel éltünk.

De nem vagyunk csak következtetésekre utalva. Határozott tudomásunk van számos térítőről, kik a velencei nyelvterületről jöttek hazánkba. Csak a legfontosabbak közül legalább négynek a nevét is tudjuk. Magából Velence városából egész kis raj jött hozzánk és ennek élén Velencének egyik legdicőbb fia, sz. Gellért, a magyarok fő apostola és első vértanúja. Nem volt ennél méltóbb társa Szent Istvánnak. Nagy királyunkon kívül senki sem tett annyit a kereszténység terjesztésére és meggyökereztetésére, műveltségünk megalapítására és gyarapodására, mint sz. Gellért. Midőn hazánkba jött és Boldogasszony napján Székesfehérvárt a király és nép előtt az ünnepi szent beszédet mondotta, melyet Konrád fehérvár prépost tolmácsolt, «valamennyi keresztény mind elálmélko-

*) A nem velencei olaszoknál a plébános: *curato, parroco, vicario*; a spanyoloknál: *cura, parroco*; a francziáknál: *curé*; az angoloknál: *parson, curate, vicar*; a németeknél: *Pfarrer*; a szlovénoknál: *župnik, fajmošter, far*; a cseheknél: *farář*; a tótoknál: *farár*. Csak a lengyeleknél van *proboszcz* mellett *pleban*, a mi könnyen érthető, minthogy I. Boleszló a történet tanúsága szerint ugyanonnan vette térítőit, a honnan Szent István, mivel szintén független egyház alkotására törekedett és így hasonlóképen Velence segítségére volt utalva.

**) «Ogni Parrochia era diretta dal suo Pastore col titolo di *Piovano* (Plebanus) e talvolta anche di *Vicario*, assistito da alcuni preti, diaconi, suddiaconi e cherici». Romanin: *Storia documentata di Venezia*, tom. I. (Venezia, 1853) pag. 341. Romanin ehhez idézi Dandoloból («ad a. 1109».): «Andreas Venturellus Plebanus seu Vicarius sancti Raphaellis», de ezt Dandoloban nem találom; a helyett a következőre akadtam: «Ego Michael Bonifatius Presbyter, et Plebanus Sanctæ Mariæ Jubanico» (chiesa di S. Maria Zobenigo Velencében a Canal grande elején), «et Notarius hoc exemplavi currente anno Dom. MCCXXIII». (Muratori: *Rer. Ital. script.* XII. col. 255. jegyz.).

dott az Isten igéjének ily nagy vigasztalásán. Azért a király nagyon megkedvelte és ünnep múltával, midőn kiki haza ment, Gellértet magánál tartotta, a magáé mellett levő palotában adván neki szállást és ételmet, és fiának, Imre herczegnek mesterévé tette.»*) Szent István azonnal fölismerte, mily nagy kincsre tett szert. Azért Gellértet nemcsak fia nevelésével bízta meg, hanem már előre kijelölte a meghódítandó marosmenti rész püspökének, a hol a legnagyobb és legfontosabb munka várt rá. Midőn azután elfoglalhatta püspökségét, magasztos élete példájával, kiváló műveltségével, nagy okosságával és fáradhatatlan buzgóságával még fölül is múlta a király vára-kozását. Feladatomon kívül esik, hogy Szent Gellért egész munkásságát részletesen rajzoljam. A gondviselés kegyéből ránk maradt az ő életének története a keresztény világ összes legendáinak egyik legszebb gyöngyében.***) Nekem csak azt kellett kiemelnem, hogy e nagy velencei férfiút a magyar egyház alakulásában mily kiváló rész illeti.

Gellért azonban, mint érintettem, nem maga jött, hanem hozott magával több buzgó társat is. Ezek is Gellérttel együtt mindnyájan a velencei San Giorgio Maggiore monostorból valók voltak. Számukat nem tudjuk, de kevesen nem lehettek, mivel ellátásuk Gellértnek folyton nagy gondot okozott.***)

*) «Igitur adveniente festo beate Virginis, Gerhardus indutus, assumpto interprete, videlicet Conrado Albense Præposito, ascendit pulpitem, seu ambonem super verbo: mulier amicta sole, sermonem ad populum inchoavit; non fuit scriptura, de qua non proposuisset exemplum, Rege, populoque spectantibus, ac mirantibus omnibus xstianis de tanta divini verbi consolacione, propter quod ipsum rex nimis diligebat. Consummato festo, cum unusquisque remeasset ad propria, Rex Gerhardum retinuit apud se, adhibens ei custodiam, et solatia in palacio sibi congruenti, fecitque eum filij sui Hemerici ducis magistrum diebus multis». *Acta s. Gerardi*, cap. 9. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 316.)

***) A ki a Gellért-legendát a legnevezetesebb legendákkal összehasonlítja, azt fogja találni, hogy valamennyivel kiállja az összemérést, sőt legtöbbjüket fölül is múlja. A Gellértről szóló újabb irodalomból különösen ki kell emelnem dr. Karácsonyi Jánosnak kiváló gonddal végzett tanulmányon alapuló munkáját: *Szent Gellért csanádi püspök élete és művei* (Buda-Pest, 1887).

****) «Assumpto itinere navem Zadriensium mercatorum ingressus cum suis comitibus, navigationem inchoaverunt». *Acta s. Gerardi*, cap. 5. — «Cujus» (Gerhardi) «mesticiam Rasina considerans ait: ne

Hogy ezek itt maradtak és hogy ennél fogva a király nem bocsátotta el őket, mint a corsendonki legenda, valamint a muranoi és magyar breviariumi szakaszok hibásan állítják, azt igen helyesen kimutatta dr. Karácsonyi János, megfejtve a tévedést is, mely azt a hibás állítást okozta. *) Hiszen kettővel közülök, Maurussal és Valterral későbbben is találkozunk. **) Azután a király soha sem volt annyira bővében az evangéliumi munkásoknak, hogy olyan hasznavehető erőket, a milyenek azok a derék velencei szerzetesek voltak, ne inkább itt tartani igyekezzenek. Hogy Gellért mellé, midőn egyházmegyéjébe küldi, papokat adhasson, «kikkel szokott az egyházi előljáró ékeskedni, az egyházakból és monostorokból» kénytelen «papokat és szerzeteseket» szedni, kik az új püspöknek «az egyházi törvény rendje szerint az isteni szolgálatban segítségére legyenek». †) Anastasius pécsváradi apát pedig Maurus pécsi püspököt a királynak azon parancsára emlékezteti, hogy minden «jövevény papot befogadjanak, és a kiket különösen alkalmasnak ismernek, az ő személye számára tartsák». ††) Gellért társai csak buzgó, lelkes emberek lehettek, mert különben nem csatlakoztak volna hozzá, hogy daczolva fáradalmakkal, éhséggel és mindennemű veszélyekkel, még a szent földre is elkísérjék, és Gellért sem

causeris Domine Gerharde de discrimine vie tue, voluntas enim Dei est, ut ita fiat; quamdiu vero mecum eris, tibi, et tuis comitibus victui necessaria ministrabo». U. o. — «At ille» (Gerhardus) «flexis genibus, cum resalutaret regem, ait: ad vestre regie Majestatis dignacionem veni, peregrinus enim sum, Jerosolimam proficisci cupio, socios enim habeo, qui descendunt mecum in Danubio». U. o. cap. 8. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 307., 308., 315.).

*) Karácsonyi: *Sz. Gellért élete és művei* 73—74. l. jegyz.

**) Karácsonyi (*Sz. Gellért é. és műv.* 45. l.) nagyon valószínűvé teszi, hogy ezek Gellértnek Velenczéből jött társai voltak.

†) «Nunc episcopatum, qui, ut estimo, te respicit, assumme; sed quia Clericos, quibus solet decorari Presul ecclesiasticus ad presens non habemus in obsequium vestri, tollamus Ecclesiarum, et monasteriorum clericos, et monachos, qui secundum ordinem Ecclesiastice institutionis, sint vobis in divino officio adutores». *Acta s. Gerardi*, cap. 11. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 325.).

††) «Ponentes ergo eum» (Gerhardum) «in nostro vehiculo, ducamus ad regem, quem a nobis pro magno munere acceptabit, qui nobis precepit omnes venientes recipere, et quos ydoneos cognoverimus, pro persona sua specialiter reservare». *Acta s. Gerardi*, cap. 7. (Batthyány: *S. Gerardi scripta et acta*, pag. 312.).

fogadta volna őket társainak. Szent Istvánnak tehát mindenkép csak arra lehetett oka, hogy ittmaradásra bírja, és így e jámbor velencei szerzeteseknek szintén jelentékenyen hozzá kellett járulniok a magyar egyház építéséhez.

A velenceiek közül időrendben még Gellért előtt kellett volna említenem Rasinát, «sz. Márton monostorának apátját». Hogy e sz. Márton monostorán a pannonhalmi monostor értendő és hogy ennél fogva Rasina pannonhalmi apát volt, azt már Batthyány Ignác sejtette, észrevette Szabó Károly is és azután okosan bizonyította Karácsonyi János.*) Velencei embernek Rasinát először én gyanítottam régi értekezésemben (81. l.). Akkor még nem gondoltam arra, hogy neve is bizonyoságul szolgálhatna, hanem csak azt néztem, hogy a legenda Rasinát Gellért «egykori különös jó barátjának» mondja.***) Ebből kitűnik, hogy barátságuknak már régibb időből valónak kellett lennie. Így nem gondolható, hogy Bolognában tanultak volna együtt és hogy akkor kötöttek volna barátságot, mert attól az időtől Gellértet, mikor Rasinával újra találkozik, még csak néhány esztendő választotta el. Bolognai tanulmányából Velenczébe visszatérve, Gellért ugyanis csakhamar San Giorgio Maggiore monostorának apátja lett és «néhány esztendővel azután meg akarván látogatni a szent földet», lemondott az apátságról és társaival el is indult.***) Ez útjában találkozott

*) Batthyány: *S. Gerardi scripta et acta* 308. l. e) jegyz. — Szabó Károly: *Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról*, 2. kiad. (Pest, 1869) 54. l. 3. jegyz. — Karácsonyi: *Sz. Gell. él. és műv.* 49—50. l.

***) «Olim amicum suum peculiarem». *Acta s. Gerardi*, cap. 5. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 308.).

****) «Constituerunt Gerhardum, et Sirdianum, quos datis expensarum necessariis Bononiam transmiserunt, ubi notabiliter, egregieque . . . instructi, quinto tandem anno revocati sunt ipsarum scientiarum libros secum apportantes. Defuncto itaque Patre Monasterii, Magister Gerhardus eligitur in Abbatem. . . . Post aliquot autem annos, quibus præerat præfato Monasterio, volens proficisci ad Monasterium beati Jeronimi in Bethlehem, visitareque sanctum locum, quem Christus glorificavit sua præsentia, officium, quod susceperat, tentabat resignare, quod statim, cum fratribus innotuisset, quibusdam placuit, quibusdam vero discessus patris mœrorem gravissimum, et anxietatem spiritus incussit: unde assumpto itinere navem Zadriensium mercatorum ingressus cum suis comitibus, navigationem

Rasinával, «egykori különös jó barátjával», ki rábeszélte, hogy Magyarországra jöjjen. Minthogy pedig sz. Gellért, bolognai tanulmányát leszámítva, mind addig csak Velenczében és öt esztendő kora óta folyvást a San Giorgio Maggiore monostorban élt, barátságuk csak itt szövődhetett. Rasinának tehát Velenczében a San Giorgio Maggiore monostorban kellett Gellérttel együtt szerzeteskednie. Velencei születésű is lehetett; bizonyosabbat e részben egyenes adat hiányában nem tudunk mondani. Karácsonyi János a névnek *-ina* vége alapján és arra támaszkodva, hogy «a régi Tót- (most Horvát-) országban már az Árpád-korban létezett (Fejér: *Codex diplomaticus*, IV. t. 2. v. 34. l.) s ma is megvan egy Razina nevű hely, a mely bizonyára birtokosáról vette nevét», Rasinát dél-szláv származásúnak tartja.*) De amazt gyöngíti, hogy az *-ina* gyakori latin és olasz szóvég is; a horvátországi helylyel meg, mely nem Razina, hanem *Rasinja*, vagyis magyarosan írva *Raszinya*, bátran szembeállítható a nápolyvidéki *Resina* és az olasz svájezi *Pontresina* helység neve. Hogy *-ina* végű olasz személynév is van, arra bizonyosság a felsőolaszországi tömérdek sok *Farina* nevű család. Salvatore Farina például igen ismeretes milanoi író. A velencei nyelvterületen auronzoi embertől hallottam gyanta értelemben a *rasina* szót is, mely velenczés kiejtés szerint körülbelül *raszina*. Ez nem más, mint a latin *resina*, mely szintén gyantát, mézgat jelent. A hangváltozás olyan, a milyet a közolasz *denàro* és *danàro*, a velencei *abrèò* és *ebrèò*, *bàcara* és *bàchera*, *bàlsamo* és *bàlsemò*, *barèta* és közolasz *berrèta* mutat. A valószínűség tehát a mellett szól, hogy Rasina olasz származású, még pedig nevének alakja szerint a velencei nyelvterületről való volt. Műveltségét mindenesetre Velenczében szerezte és így, ha nem ott született volna is, csak velencei embernek számít.

Hogy Rasina nem közönséges lélek volt, arról meggyőző az a buzgóság, jóság és okosság, melylyel Gellértet a magyar kereszténység ügyének igyekszik megnyerni.**)

inchoaverunt». *Acta s. Gerardi*, cap. 5. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 306—307.).

*) Karácsonyi: *Sz. Gell. é. és műv.* 51. l.

***) *Acta s. Gerardi*, cap. 5—6. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 308—311.).

nem ok nélkül tette pannonhalmi apáttá és bízta meg fontos küldetéssel. Mert hogy a pannonhalmi apát nem véletlenül volt jelen abban a monostorban, a melybe Gellért és társai a tengeri vihar elől voltak kénytelenek menekülni, azt könnyű átlátni.*) A véletlenség itt csak az időre vonatkozik, hogy ép akkor volt ott, midőn Gellért is oda vetődött. Hogy Rasina mi járatban volt és hogy a király megbízásából járt-e, arról a legenda nem szól, de elárulja félig-meddig a hely, a hol a két jó barát találkozik. Karácsonyi János azt a legendában csak általánosan említett monostort jó okkal a Pola es Rovigno közt levő Sant' Andrea szigetére helyezi.**) A legenda elbeszéléséből annyi mindenesetre bizonyos, hogy az a monostor Velence és Zára között, az istriai partokon volt. Nem valószínű, hogy Rasina látogatása egyenesen csak ennek a monostornak szült volna, hanem nyilván nagyobb útról visszatérőben érintette akár szintén a vihártól kényszerítve, akár jószántából. Nagyon hihető, hogy Velenczében Orseolo Ottó dogénál, Szent István sógoránál járt. Természetes is volt, hogy a király kit-kit oda küldjön követségben, a hol leginkább jártas. Így küldte Astricust Rómába, Anastasiust Németországba és Rasinát minden valószínűség szerint Velenczébe. Hogy Rasinának mi volt, ha talán nem is egyedüli, de legalább egyik megbízása, azt abból kell megítélnünk, hogy valósággal mit cselekszik. A legendából azt látjuk, hogy egész szívével, lelkével igyekszik a magyar nép számára evangéliumi munkásokat szerezni. Bizonyára ez a cél vezette abba az istriai monostorba is. Rasinát tehát szintén azon velencei szent buzgóságú férfiak közé kell számítanunk, kiknek egyházunk a legnagyobb hálával tartozik, és érdemei között bizonyára nem legkisebb az, hogy ő szerezte meg számunkra sz. Gellértet.

Már föntebb érintettem, hogy Gellért nem elégedett meg a kereszténységnek csupán terjesztésével, hanem kiváló gondot

*) «Exorta est autem eis magna difficultas remigandi in mari propter contrarium ventum, et marinam tempestatem; unde applicuerunt cuidam Monasterio, in quo contigit Dominum Rasinam Abbatem Monasterii S. Martini, olim amicum suum peculiarem adesse». *Acta s. Gerardi*, cap. 5. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 307—308.).

***) Karácsonyi: *Sz. Gell. é. és műv.* 47—49. és 285—286. 1

fordított meggyökereztetésére is. Bölcsen belátta, a mire addig senki sem gondolt, hogy az idegen papok tanítása meghagyja a kereszténységet idegen intézménynek, melyet a magyar nép befogad ugyan az eszével, de nem a szívével. E belátásra akkor más mint velencei ember alig is juthatott volna. A nyugotiak közt leginkább a velenceieknek volt már e korban is erősebb nemzeti tudatuk és így ők voltak legfogékonyabbak általában minden nemzeti iránt. Gellért meg volt győződve arról, hogy a magyar nemzetet csak a saját fiai tehetik igazán kereszténynyé. Azért püspöki székhelyén, Marosvárt vagy Csanád városában, mindjárt püspöksége elején iskolát alapított, a hová nemesak egyházmegyéjéből, hanem még a Dunán túlról is összegyűjtötte a magyar gyermekeket és ifjakat, hogy papokká nevelje őket. Berendezett e czélra egy alkalmas házat, a hívek adományait is erre fordította és mesternek kedves útítársát, a velencei Valtert rendelte. Ez oly szorgalmasan oktatta a tanulókat, «hogy éjet napot egygyé tett». Valter megértette lánglelkű püspöke dicső szándékát, ki a nemzetnek saját fiai által akarta Magyarországon «az Isten egyházát fölmagasztaltatni». A legenda világos szavai szerint Gellért a legnagyobb gondot fordította a magyar tanulók nevelésére, «mivel nem idegenek, hanem a haza fiai voltak». Mihelyt lehetett, minden egyházi hivatalt csupa magyarral töltött be. Az első harmincz tanulót, kellő nevelés és oktatás után, papokká szentelte és kanonokokká tette. «Ezek lettek szent György monostorában a legelső kanonokok». A többieket fölszentelvén, az esperességekben «az egyházak igazgatóivá tette». Az új iskola tanulótsága csakhamar annyira fölszaporodott, hogy Valter egymaga már nem győzte a munkát. Azért kértére Gellért elküldte másik velencei társát, Maurus szerzetest, ki később utódja lett a püspökségben, hogy szerezzen a székesfehérvári prépostsági iskolából még egy mestert. Így lett aztán a marosvári vagy csanádi iskolának két mestere.*)

*) *Acta s. Gerardi*, cap. 12. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 327—331.). Külön kiemelem a legendának e nevezetes szavait: «isti» (t. i. az első harmincz magyar tanuló) «sunt primi Canonici in monasterio beati Georgii ordinati, quos Episcopus sub maxima diligentia nutriebat eo quod non essent alienigene sed patriote, quatenus per eos Ecclesia Dei posset magnificencius exaltari». (Batthyány 328. l.).

A legendából látjuk, hogy Gellért úgy tartotta ez iskolát, mint a szeme fényét. Fölállítását, ápolását, őrzését és fölvirágoztatását legelső és legfontosabb gondjai közé számította. Nem is csoda; mentül előbb és mentül nagyobb számmal kívánt a haza fiaiból papokat, kik erős hite szerint legalkalmasabbak voltak a kereszténységnek mind terjesztésére, mind különösen meggyökereztetésére. Egész jövendőbeli papságát ez iskolától várta. El volt inkább jó ideig kanonokok nélkül, «kikkel szokott az egyházi előljáró ékeskedni», csakhogy iskolája neveltjeiből szerezzon. Tíz, vagy más adat szerint tizenkét,*) fölszentelt papot vitt magával néhány velencei társán kívül egyházmegyéjébe s habár kétségkívül idegen származásúak voltak, még ezeket sem idegen földről hozatta, hanem hazai monostorokból szedte. Köztük hét volt «tanult és magyar nyelven ügyesen tolmácsoló férfiú»: Konrád és Albert zalavári, Fülöp és Henrik pannonhalmi, Krátó és Taszló bakonybéli vagy más adat szerint zobori és István pécsváradi szerzetesek, «a kik magok is hirdették a népnek Isten igéjét.» Ezek voltak a terítésben Gellértnek fő munkásai és minthogy magyarul tudtak, esperesekké tette, megbízva őket, hogy «a városokban és falvakban» épülő egyházakra fölügyeljenek.***) Mikor tehát még nem voltak magyar papjai, akkor is azon volt, hogy a néppel leginkább érintkezők magyarul tudjanak. Azután sem hozatott külföldi papokat. A legenda szerint ugyan «sereglettek hozzá németek, csehek, lengyelek és francziák» ****) vagy inkább olaszok is, de ezek nyilván már itt laktak és a mi egészen bizonyos, nem voltak fölszentelt papok, hanem tanulók és clericusok, a kiket csak azután szentelt föl és tett községi papokká,

*) Karácsonyi: *Sz. Gell. é. és műv.* 275. 1.

***) «Inter prefatos vero monachos erant septem viri literati, et ungarica lingua interpretes expediti, videlicet Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Thazlo, et Stephanus, qui eciam per se populo verbum Dei predicabant, per ipsos enim tota Chanadina provincia sacri eloquii exstitit irrigata, qui archidiaconatus habentes edificabant ecclesias in urbibus, et villis». *Acta s. Gerardi*, cap. 12. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 327—328.).

****) «Concurrerantque ad eum tewtonici, Bohemi, poloni, Gallici, et ceteri, quibus ordinatis parochias sue dyocesis conferabat». *Acta s. Gerardi*, cap. 12. (Batthyány: *S. Ger. scripta et acta*, pag. 330.).

mikor a marosvári iskolában, mint a legendából következtethetni, kellő oktatást nyertek és hihetőleg már megtanultak magyarul. Az utóbbi kelléket el nem engedhette az idegen származásúaknak sem. De még ennivel nem elégedett meg; fő gondja arra volt, hogy szeretett magyar hívei számára vér szerint is magyar papokat neveljen, mert nem akarta, hogy a kereszténység vézna, idegen csemete maradjon, hanem azt óhajtotta, hogy terebélyes hazai fává erősödjék.

Nem lehetetlen, hogy Gellértnek hazánkba jöveteléig, mely 1015-re teendő,*) az országban magyar papokat nem képeztek. Legfőljebb, ha Velenczébe és Pereumba vagy Istriába és Dalmáciába küldtek néhány magyar ifjút. Forrásaink addig magyar születésű papokat egyáltalában nem említenek, se arról nem emlékeznek, hogy valahol az országban iskola lett volna. Csak a Gellért-legenda tud két iskoláról; ezek egyike, mint láttuk, Székesfehérvárt volt, másika pedig a Csanád városának elnevezett Marosvárt. A székesfehérvárinak is csak Gellért püspöksége idejében, tehát 1030 után, tudunk a létezéséről. A legenda már akkor virágzónak mondja, de hogy hosszabb idő óta állott volna fönn, az semmiből sem látszik. Így nem merész gondolat, hogy föllállításában Gellértnek is volt érdeme. Talán Szent István az ő tanácsára alapította. Tudjuk, hogy Gellért mindjárt hazánkba jövele után, mint Imre herczeg nevelője, «hosszú ideig» az udvarnál élt és hogy szava mindig sokat ért a király előtt. A ki azután, mikor püspökségre jut, oly hévvel siet iskolát állítani, arról föltehető, hogy ez ügyben már előbb is buzgólkodott. A fehérvári iskola így is, ha Gellért tanácsára alapította a király, abban az időben, mikor Maurus onnan Valternak segítségére másik mestert vitt Marosvárra, már tizenöt éves lehetett és így már fölvirágozhatott. Hogy itt is magyar papokat képezni volt a czél, az nem lehet kétséges, különösen mikor Gellért innen szerez másik papképző mestert.

Szent Istvánon kívül tehát csak Gellétről bizonyos, hogy iskolát állított. Több iskoláról sem ebben az időben, sem az előzőben nincs semmi adatunk. Forrásaink erről mélyen hallgatnak; sem Anastasius esztergomi, sem Astricus kalocsai érsekről, sem Gellerten kívül más püspökről nem mondják, hogy

*) Karácsonyi: *Sz. Gell. é. és műv.* 316—319. l.

iskolát állított volna, sőt monostori iskolát sem említenek. A Gellért-legenda megnevezi a pannonhalmi, pécsváradi, zalavári és bakonybéli monostort, de egyiknek sem tulajdonít iskolát. Minden esetre figyelemre méltó, hogy Gellért a Dunán túlra is küldhetett követeket, iskolájába tanítványokat gyűjteni, a hol az esztergomi érsekségen kívül voltak a veszprémi, pécsi és győri püspökségek, valamint a pannonhalmi, pécsváradi, bakonybéli és zalavári nagy monostorok, a melyeknek tehát, ha iskoláik lettek volna, el kellett volna szedniök előle a tanítványokat. Mert annyi tanulni vágyó és különösen papnak kívánczó magyart abban a korban bajos föltenni, hogy a székesfehérvárin kívül ennyi iskola még Gellért iskolájának is bőven hagyjon tanítványokat. Nem hiába iparkodott Rasina Istriában szerezni papokat és nem hiába hagyta meg a király a püspököknek és apátoknak, hogy «minden jövevény papot befogadjanak és a kiket különösen alkalmasaknak ismernek, az ő személye számára tartsák». Mind ez arra mutat, hogy szent Gellért idejövetele előtt nem igen képezhettek magyar papokat, hanem a szükséges számot Olaszországból, különösen a gradoi patriarcha egyháztartományából, Velenczéből, Istriából és Dalmáciából pótolták. A magyar papképzésnek talán még a gondolata is Gellérttől ered; annyi bizonyos, hogy megindításában Szent István mellett neki van legtöbb és legnagyobb érdeme. Így bátran mondhatjuk, hogy nagy királyunkon kívül a kereszténység terjesztése és meggyökereztetése mellett senki sem tett többet a magyar műveltség megalapítására és gyarapodására, mint Gellért, ki mint velencei ember, mint Bolognában tanult mester és mint a királyfi oktatója, nagyon fogékony volt a magyar népnek nemzeti és műveltségi szükségletei iránt és azért Szent István után az első volt, a ki a haza fiai számára iskolát alapított.

XII.

A mit a történeti nyomok és adatok mutatnak és igazolnak, annak több más próbaköve is van. Az első a nyelvbeli hatás. Legrégibb keresztneveink, egyházi és műveltségi szavaink közt föltűnő sok az olasz és különösen a velencei eredetű. Eddig általában negyedfélszáz van kimutatva; ezen fölül magam még

közel háromszázat gyűjtöttem. Levonva az újabb kölesönvételeket, a régiék megközelítik az ötszázat. Sok a jelentésbeli és syntactikus egyezés is, melyek szintén olasz hatásra mutatnak. Ezeknek kimutatása azonban még a legkezdetén van. Annyi mind a mellett már most is látszik, hogy itt is érdemes lesz tovább kutatnunk. Az olasz hatás nagy erejéről különösen tanúskodik a sok olasz eredetű gyermekszó. Az olasz beszédnek igen mélyen kellett a magyar családokba hatolnia, hogy ilyen szók nem kis számmal mind e napig maradtak nyelvünkben. Ezek ma is őrzik annak az emlékezetét, hogy több mint kilenczszáz évvel ezelőtt olasz foglyok voltak a pogány magyar gyermekek ápolói és nevelői, olasz rabszolgagyermek a játszó társaik. Ez úton természetesen nemcsak olasz gyermekszó, hanem sok másféle is jutott nyelvünkbe, a többi között bizonyára nem egy kereszténységi vagy általában vallásbeli szó is. Helytelen volna tehát, ha akár csak az utóbbiakat is mind csupán az olasz térítőktől származtatnók. Az olasz kölesönvételeknek nagy, sőt legnagyobb része kétségkívül nem az olasz térítőktől, hanem általában olaszoktól: behurczolt foglyoktól és bevándorolt gyarmatosoktól származik. A térítők, bárhonnan jöttek, mint a nyugoti egyház papjai a latin nyelvet hozták ide, latinul prédikáltak és latinul végezték a szertartásokat. Azért valamint szláv szavaink sokaságából nem következik, hogy térítőink szlávok voltak, úgy nem következik olasz szavaink sokaságából sem, hogy térítőink olaszok voltak. A térítők egyházi és nem nemzeti nyelvüket használták térítésükben. Hogy tehát kik, mily nemzetbeliek voltak térítőink, annak bizonyítását nem lehet sem általában műveltségi, sem különösen kereszténységi kölesönszavainkra építeni. Biztos alapot csak az egyházi, nálunk tehát a latin nyelv nyújthat; de még ez is csak akkor, ha határozott színezete van, mely a térítők származását elárulja. Ez az eset van nálunk. Hogy térítőink olaszok és különösen velenceiek voltak, azt megtérésünk korabeli latin kiejtésünk és ezen alapuló hangjelölésünk bizonyítja. Olasz eredetű szavaink azt csak megerősíthetik, de első kiindulóul, a bizonyítás alapjául nem szolgálhatnak, különösen azért sem, mivel a szorosan kereszténységi közűl is akárhány minden térítés nélkül juthatott nyelvünkbe. Muhamedán kölesönszavaink világosan mutatják, hogy vallásra vonatkozó szokat is lehet nem kis számmal pusztá

érintkezés útján, tehát térítés nélkül átadni és megtérés nélkül átvenni.

De annyit mégis meg kell engedni, hogy szinte lehetetlen, ha a térítők igen nagy számmal voltak valamely nemzetből, hogy legalább néhány szót ne hagytak volna a maguk népe nyelvéből is. E szók azonban, bármily különösnek lássék, kevésbé lehettek egyháziak, mint egyébfélék, különösen műveltségiek. Hiszen a szorosán egyházi szókat az egyházi nyelvből közölték. Azért van keresztény terminológiánkban tömördek sok latin szó, ide számítva természetesen a hozzánk latin úton jött más eredetűeket is. A térítőktől leginkább olyan egyházi szókat kaphattunk, mint: *eklézsia*, *templom*, *mise*, *evangyéliom*, *leczke* (lectio), *biblia*, *prédikáció*, *paradicsom*, *limbus*, *purgatórium*, *prezsbiter*, *plébános*, *prelátus*, *prímás*, *kardinális*, *pápa*, *klerikus*, *laikus*, *káptalan* (capitulum), *klasztrom*, *perjel* (prior), *páter*, *fráter*, *katholikus*, *apóstata*, *penitenczia*, *prosecczió* (processio) stb. Sőt még műveltségi szót is akárhányat latin alakban kaptunk tőlük, mint: *papiros*, *árkus*, *kalamáris*, *kalamus*, *penna*, *stílus*, *czirkalom*, *alabastrom*, *karbunkulus*, *liliom*, *cezdrus*, *nárdus*, *fundus*, *porta*, *grádics* (gradus), *ambitus*, *státus*, *czívis*, *kalendáriom*, *januárius*, *februárius* stb. A maguk nyelvéből bizonyára csak olyan szókat adtak, melyek az egyházi fogalomköről és így latin szókészletüktől távolabb estek; de ilyeneket sem adhattak mint térítők, papi tisztokban, melyben mindig a latin nyelvet használták, hanem mint a magyar népnek világiakban is oktatói. Nem következés tehát, hogy a milyen eredetű szavaink vannak, szükségképen olyan eredetű térítőink is voltak, hanem megfordítva, a milyen eredetű térítőink voltak, olyan eredetű szókat is szabad keresnünk nyelvünkben. Mert alig tehető föl, hogy nagyobb számmal lehettek olyan térítőink, a milyen szavaink egyáltalán nincsenek vagy nem voltak. Azért bajosan állhatna meg, hogy itt sok akár általában olasz akár különösen velencei térítő volt, ha nyelvünkben sem általában olasz sem különösen velencei szók nem volnának találhatóak. Így szólnak tehát olasz jövevényszavaink próbaköül.

Igen nagy helyet foglalna, ha itt az olasznak nyelvünkre gyakorolt hatását egész részletesen bemutatnám. Célunk ezt egyébiránt úgy sem követeli, mert nem ezen alapszik a bizonyítás. Azért beérhetem néhány példával, a nem-nyelvész érdeklő-

ket főképen Körösi Sándornak e tárgyú dolgozatára (*A magyar nyelvbeli olasz elemek*. Fiume, 1892) és Simonyi Zsigmond népszerű nyelvtudományi művének *Idegen hatások* című fejezetére (*A magyar nyelv*. 2 kötet. Buda-Pest, 1889. I. köt. 103—142. l.) utalva. Nyelvészeknek nem kell mondanom, hogy a *Magyar Nyelvőr* és a *Nyelvtudományi Közlemények* 1891 óta megjelent kötetekben találunk új adalékokat. A mit magam gyűjtöttem, legközelebb a *Nyelvtudományi Közleményekben* fogom közzétenni. Főntebb hivatkoztam a gyermekszók nagy fontosságára. Olasz származásúak a sok közül a következők: *tata, mama, nyanya, cziczi, csócsa, csecse, piczi, czoczó, kokó, pisi, kaka, dádá, csitt*. Tárgyunkra különösen a kereszténységi szók tartoznak. Ilyenek: *keresztény* vagy *keresztlyén, pogány, eretnek; apostol, püspök, kanonok, prépost, dékán* vagy *dékány, guárdián* vagy *gárgyán, káplán* vagy *káplány, kalugyer, remete; angyal, arkangyal; szipirtjó, garabonczás* vagy *garabonczás; kolostor, monostor, kápolna, sekrestye, kupola, pillér, téglá; ostya, krizsma, balzsam, kárpit, ámpolna, mécs, fáklya, orgona, trombita, czitera; pünköst, óra, minuta; pergamen, tinta; dézsma*. Ezek az egyházi élettel, hittel, cselekedetekkel, személyekkel, helyekkel, időkkel és kellékekkel csak a legszorosabban összefüggők; valamivel tágabban véve a kört, számukat könnyen meg lehetne ötszörözni. Egyházi szók a keresztnevek is, melyeknek kiváló fontosságát először dr. Karácsonyi János emelte ki (*Szent Gellért élete és művei* 188—189. l.). Ide természetesen azok tartoznak, melyek már régen vannak vagy voltak használatban, tekintet nélkül, hogy ma is divatoznak-e vagy nem. Ilyenek: *Adorján, Ágost, Ágoston, Amadé, Antal, Balázs, Bálint, Barta* vagy *Bartal* és *Berta* vagy *Bertalan, Beneta, Berecz, Bernát, Czebrián* vagy *Czibrián, Czerjék* vagy *Czirjék, Demján* vagy *Demjén* és *Domján, Dénes, Dezső, Dorothya, Egyed* vagy *Együd, Endre, Ensel* vagy *Enszel, Ernő, Fábrián, Feliczián, Fruzsina, Fülöp, Gáspár, Gergely, Gilyén* vagy *Kilyén, Gyárfás* vagy *Gyervás, György, Gyula, Ilona, Incze, István, Izsép* és *József* vagy *Józsep, Jenő, Károly, Katalina* vagy *Katerina, Kelemen, Keresztély, Kozma, Lajos, Lázár, Lénárd, Loránd, Lőrincz, Margit, Márk, Márton, Máté, Mór, Orsolya, Oszvát, Özséb, Pál, Péter, Polyán, Prokop, Rajmond, Román, Rozsály, Sándor, Sebestyén* vagy *Sebestény, Tádé, Tibád* vagy *Tibald, Tiborecz* vagy *Tiburcz,*

Tódor, Vid vagy *Vida, Vincze, Zsigmond*. Megjegyzendő, hogy azok a keresztnevek is, melyeknek alakja világosan elárulja latin eredetüket, mint *Ákos, András, Domonkos, Fortunátus, János, Jeromos, Lukács, Márkus, Mátyás, Mátyus, Miklós, Rókus, Vilmos, Vitális* vagy *Vitályos*, mind olyanok, a milyenek az olaszoknál közönségesek voltak. Hozzá kell még tennem, hogy föltűnő kevés a szláv eredetű keresztnév; a *Béla, Bogomér, Bogyiszló, Kázmér, László, Szaniszló* nevek csaknem teljesen kimerítik a számot. Mind ebből, úgy hiszem, könnyű a következtetés.

Az elősorolt olasz eredetű szóknál és neveknél föltűnhetik, hogy nagy többségük mássalhangzón végződik, holott az irodalmi olasz nyelv alakjai rendesen magánhangzóval záródnak. Ez azonban csak az olasz irodalmi nyelvben szabály; az olasz nyelvjárások igen gyakran, némelyek egész rendszeresen elhagyják az *-o* és *-e*, ritkábban az *-a* véghangzót. Velence városában például ez rendes dolog, de többnyire csak a folyékony *l, n, r* mássalhangzók után. Már a velencei szárazföldi nyelvjárás, főképen az istriai, minden mássalhangzó után el szokta hagyni az *-o* és *-e*, ritkábban az *-a* véghangzót. Ez még ma is általános szokás, mikor pedig az iskolák útján mind jobban terjed az irodalmi olasz nyelvnek és magánhangzós végű alakjainak ismerete és használata. Nemcsak a néptől, hanem fesztelen beszédben még a műveltektől is szél-tében hallani, a miről a magam fülével is meggyőződtem, az olyan alakokat, mint *adès* (irod. ol. adesso), *dít* (detto), *vent* (vento), *trop* (troppo), *radic* (Triesztben, irod. ol. radicchio), *fresc* (fresco) stb. Annál biztosabban dívott a véghangzó elhagyása az olasz beszédben akkor, mikor az olasz irodalmi nyelv még nem is keletkezett, különösen kereszténységre térésünk korában. Ma már az irodalmi nyelv segíti a véghangzó megőrzését, régen semmi sem biztosította. Hogy pedig a régi velencei nyelvjárás csakugyan el szokta volt hagyni a véghangzót akármilyen mássalhangzó után is, annak bizonyosságát a többi közt Givardus trieszti püspök (1203—1212) pénzein találjuk, a melyek közül ötnek a színén van olasz fölírás és mindannyiszor a *piscop* szó még olyan alakban, a hogy mi már két századdal előbb átvettük nyelvünkbe. Megjegyzendő, hogy ez a *piscop* nem lehet a görög eredetű latin *episcopus* szónak a rövidítése, mivel akkor nem volna elül is csonka és különösen

mivel az egész fölírás olasz. Társszava ugyanis egyszer *Trieste* és nem «Tergestum», a hogy három latin fölíráson van, négyszer pedig a püspök neve *Giobar* meg *Givardo* (kétszer-kétszer) és nem «Givardus» alakban, a hogy két latin fölíráson olvasható.*) A véghangzó elhagyásán kívül a velencei nyelvterületről való olasz jövevényszavainknak más közönséges ismertető jelei még az *s*, *zs*, *gy* vagy *j*, *cz* és *z* hangok a közolasz *sz*, *z*, *ds*, *cs* és *dz* hangok helyett. Mind ezeknek segítségével könnyű a föntebb elősoroltak közt megállapítani, melyek velencei, melyek más olasz nyelvterületről való jövevényszók. Hogy nagy többségük velencezés, azt első tekintetre is megismerheti mindenki. A mit itt csak röviden érinthettem, annak bővebb tárgyalását valamint az olasz nyelv számos más fontos hatásának ismertetését a *Nyelvtudományi Közlemények* számára tartom fönn magamnak.

Egy másik próbakő a legrégebb magyar egyházak építése módja. Az archæologusok már jó ideje észrevették, hogy az első keresztény századunkból való egyházmaradványok velencei építőkre mutatnak. Hogy hosszú ismertetésekbe és fejtegetésekbe ne kelljen bocsátkoznom, idézem egy legújabban megjelent archæologiai dolgozatnak idevágó helyét. «A székesfehérvári ásatások eredményét», mondja Gerecze Péter, **) «közzétette már Henszlmann hasonló című nagy művében, de az ő figyelme épen nem terjedt ki arra a sok ornamentális maradványra is, mely a püspöki parkban hever. Pedig épen ezek váltak most igen értékes műemlékekke az által, hogy több, ezekhez egészen hasonló faragványos kő jött elő a pécsi székesegyház bontásakor és pedig éppen annak a díszes kömennyezetnek maradványain, a mely eddig népoltár töredéke gyanánt szerepelt. Addig is, míg e szép díszítményeket közzétenném, megemlítem, hogy a székesfehérvári és pécsi romokból ilyenek előkerült sok motivum, sőt mi több: egy és ugyanolyan, nagyobb számú díszítmény is a mellett bizonyít, hogy aligha-

*) Puschi: *La zecca de' patriarchi d' Aquileja*. Trieste, 1884. 36—37. l.

**) Épületi maradványok az Árpádok korából. (*Archæologiai Értesítő*. Új folyam. XV. köt. 1895. 4. sz. 368. l.). A régi magyar és velencei egyházépítés megegyezésére már előbb figyelmeztetett Hampe József barátom.

nem ugyanazok a munkások, kőfaragók dolgoztak Pécsen is, mondjuk a Péter király sírhelyéül kiszemelt székesegyházon, a kik, vagy a kiknek a tanítómesterei, gazdái húsz-harmincz évvel azelőtt Szent István bazilikáját Székesfehérvárt s bizonyosan néhány más monumentális épületet is emeltek. Tekintve már most, hogy e díszítmények közül némely a velencei Márkus-templomnak épen abból a restauratióból eredő díszítményeivel vág össze, a mely restauratiót Orseolo Ottó doge, Péter királyunk apja végeztetett: igen közelfekvő a föltevés, hogy Péter király saját apjától kért munkásokat, a kik talán már Szent István idejében is dolgoztak Magyarországon. Mind ez az említett pécsi és fehérvári díszítményes faragványoknak egymás mellé állítása alapján több mint pusztá föltevés.» Itt két tévedés van, melyek azonban a dolog velején, hogy Szent István székesfehérvári és Péter pécsi egyházát velenceiek építették, semmit sem változtatnak. Orseolo Ottó doge hat évvel Péternek trónralépte előtt halt meg és így már nem küldhetett magyar király fiának építőket, hanem igenis küldhetett már 1009-től kezdve sógorának, Szent Istvánnak, valamint előbb küldhetett II. Orseolo Péter doge szintén Szent Istvánnak, mint barátja és szövetségese. Azután nem lehet még ebben a korban az építő mestereken vállalkozó és munkaadó gazdákat gondolni, mert az építés még akkor egészen a szerzetes papok és laikus testvérek kezén volt és csak a XII. században jutott világi mesterek kezére. Ez annál fontosabb, mivel építőinknek így szerzeteseink közül kellett kerülniök. Ennélfogva úgy áll a dolog, hogy velencei térítő szerzeteseink egyszersmind velencei építő szerzeteseket és viszont velencei építő szerzeteseink egyúttal velencei térítő szerzeteseket követelnek. Így archæologusaink tapasztalata szintén megerősíti, hogy térítőink olaszok, még pedig leginkább velencevidékiek voltak.

Egy harmadik próbakő keresztvetésünk. Ismeretes dolog, hogy a római katolikusok általában másképen vetnek keresztet, mint a görög katolikusok és a görög keletiek, valamint hogy különösen is a magyar római katolikusok másképen mint a német római katolikusok. Van tehát háromféle keresztvetés: magyar, német és görög. De a magyar csak névszerint magyar és a német sem német eredetű. A magyar keresztvetés nem más, mint a római, és a német a miséből van

véve, hol a pap evangélium-olvasás előtt kereszttel jelöli homlokát, száját és mellét, hogy az Isten igéjét elméjével fölfogja, szájával vallja és keblében megőrizze. Erre az evangéliumi keresztvetésre tanították térítőik a németeket, mikor hirdették nekik az evangéliumot, és ez a keresztvetés szokás a németeknél mind máig, sőt nemesak náluk, hanem mind azon népeknél is, melyeket azután ők térítettek a kereszténységre. A római keresztvetés a homlok, mell, bal és jobb váll érintésével történik; a görög pedig a homlok, mell, előbb jobb, aztán bal váll és ismét a mell érintéséből áll. Az utóbbi mód szerint vetnek keresztet a görög katolikusok és az egész keleti egyház. A keresztvetésben a megtértek mindenütt térítőik szokását fogadták el és e szokáshoz ragaszkodnak egész a mai napig. Így a szlávoknak egyik része, a kiket a görögök térítettek és tereltek a keleti egyházba, görög módra, másik része pedig, a kiket a németek nyertek meg a kereszténységnek és csatoltak a nyugoti egyházhoz, németesen vetnek keresztet. Ha minket németek térítettek volna vagy a nyugoti egyházhoz tartozó szlávok, akkor mi is németesen vetnénk keresztet; ha pedig görögök vagy a keleti egyházhoz tartozó szlávok, akkor bizonyosan megtartottuk volna a görög keresztvetést még azután is, mikor már a nyugoti egyházhoz csatlakoztunk, mint a hogy a nyugoti egyházzal való egyesülésük után megtartották a görög katolikusok is. Mi azonban nem németesen, se nem görögösen, hanem az összes olaszszággal egyetemben rómaiasan vetünk keresztet és ehhez annyira ragaszkodunk, hogy ezt a mi keresztvetésünket a görögössel és németessel szemben el is neveztük magyar keresztvetésnek. Pedig világos, hogy nem magyar, hanem olasz, valamint kétségtelen az is, hogy azért sajátítottuk el, mivel térítőink olaszok voltak. A magyar római katolikusok egy faluban lakhatnak görög vallásúakkal, sőt egy templomban imádkozhatnak németekkel, tótokkal, szlovénokkal, de azért az ő «magyar» keresztvetésüket el nem hagyják és föl nem cserélik mással. Kilenczszáz év múlva is még mindig hűségesen vallja keresztvetésünk, hogy a kereszténységet olaszok hozták hozzánk.

XIII.

Sok mindenfélét tudnék még fölemlíteni, a mi apróságokban is igazolná *) a fődolgokra nézve különben, úgy hiszem, már eléggé igazoltat. De nem akarom, hogy fejtegetésem végkép elveszzen a részletekben. A ki nem éri be annyival, a mennyit eddig mondtam, annak hiába szólnék az angyalok nyelvén is. Qui habet aures audiendi audiat. Süketek számára az Isten nekem sem adott hangot. Történetírásunk meg eddig legalább is nagyot hallott, sőt vannak jelek, hogy hajlandó egészen megsüketülni. Kereste térítőinket a görögöknél, kereste a németeknél, kereste a cseheknél, kereste általában valamiféle meghatározatlan szlávoknál; csak ott nem kereste, a hol megtalálhatta volna. Végre is, pusztá sejtélemmel, üres találgatással nem boldogulva, szép bölcsen kimondotta, hogy «meglehetős hiú kérdés az: milyen nemzetűek voltak a magyar nemzet első hitoktatói. Volt biz ott minden nemzetbeli.**) Igen kényelmes, de éppen nem tudományos eljárás, ha az olyan kérdést, mely méltán mindenkit érdekel, de melynek megfejtésére nem tettünk semmit, szorgos kutatás helyett hiábavalónak jelentjük ki. Annyit talán szabad követelnünk a történetírástól, ha nem tudja is magyarázni, legalább ne mássítsa meg a tényeket. Már pedig ténymásítás az a könnyűvéru kijelentés, hogy «volt biz ott minden nemzetbeli», mert azt

*) Így pl. hogy nálunk igen korán jöttek divatba a vezetéknevek, a mi szintén velencei vagy legalább általában olasz hatásra mutat. Azt mondja Cappelletti (*Storia della repubblica di Venezia*. Vol. I. Venezia, 1848. pag. 223.): «come osservano eruditamente il Muratori (*Dissert. del. med. evo e Dissert. sulle antichità italiane*) e il Foscari (*Letteratura veneziana*), i veneziani furono i primi tra gl'italiani ad usare i cognomi, e in seguito adottarono anche i soprannomi, che non di rado diventarono cognomi; nel che imitarono gli altri italiani». A vezetéknevek a keresztnév elé tétele is nagyon szokásos Olaszországban, a velencei nyelvterületen meg éppen községes. Piranoban, Triesztben, Görzben, magában Velenczében is láttam olyan firmatáblákat, melyeken elől van a vezetéknev és utána a keresztnév, a hogy nálunk szokás. Ebben a szokásunkban is tehát velencei hatás látszik.

**) Marczali a Szilágyi szerkesztette magyar történet I. köt. 231. l.

akarja értetni, hogy «a magyar nemzet első hitoktatói» egy egészen tarka-barka nemzetközi vegyüléket alkottak. Mintha akárhonnán telt és akárhonnán kívánatos lett volna a térítő! Hiszen akadhettek egyesek mindenféle nemzetből; de a nagy többség, mely kereszténységünkön bélyegét hagyta, egy nemzetbeli volt. Erről tanúskodnak történeti adatok és erről tanúskodik régi latin kiejtésünk, melyet első térítőinktől tanultunk. Már előbbi értekezésemben kimutattam, hogy régi latin kiejtésünknek oly határozott karaktere van, mely tarka vegyüléktől nem eredhet, hanem csak egységes, legalább nagyjában egységes térítő papi kartól származhatik. Mindenesetre jobb lesz, ha történetírásunk ezzel számol, mint ha nemtudását ilyféle elmélettel palástolja: «A tanítók idegenek voltak, de nem egy nemzetbeliek. Ezt azért fontos kiemelni, mert annak túlsúlya nyomasztóvá válhatik és egyoldalúvá teheti a nemzet fejlődését».*) Ha nemzetünk fejlődése a múltban nem volt egyoldalú, vajon ez a fejlődése utólag megváltozik-e, egyoldalúvá lesz-e, ha kitűnik, hogy «a tanítók» mégis «egy nemzetbeliek» voltak? Ime néhány jel, de tudnék többet is említeni, hogy történetírásunk csakugyan hajlandó egészen megsüketedni.

De azt mondhatná valaki, hogy történeti úton én sem bizonyítottam meg tételemet. Erre kettőt válaszolhatok. Először is szükség sem volt arra, hogy újra bizonyítsam, a mi már egyszer más úton bebizonyult. Nekem csak a már amúgy is biztosan megállapítottat részletesebben fölvilágosítani, bővebben magyarázni volt a célom. Ezt a célomat talán el is értem. Annyi kétségtelen történeti adatot soroltam föl, hogy a dolgot még akkor is legalább valószínűvé tettem volna, ha még bizonyításra szorúlna. Másodszor pedig a történet, legalább mai állása szerint, itt az igazolás és megvilágítás szerepére van utalva. Döntő adatai nincsenek se pro se contra. A X. és XI. századbéli följegyzések rendkívül hézagossak és az egykorú oklevelek fölötte ritkák. Ehhez járul, hogy a vaticani levéltárnak azt a részét, melyben a magyar egyházra vonatkozó XI. és XII. századbéli iratok voltak, tűz pusztította el, úgy hogy a legrégebb ilyféle okiratok csak a XIII. századdal kezdődnek.***) A történet így semmiféle fölte-

*) Marczali u. o. 284. l.

**) Horváth Mihály: *A kereszténység első százada Magyar-*

vést nem tud se határozottan bizonyítani, se határozottan czáfolni. Ha döntő adatokkal rendelkeznek, nem lett volna kénytelen annyit tapogatódzni és ingadozni, hanem kimondotta volna a maga bizonyítékai alapján, hogy ezek meg ezek voltak a magyar nemzet első térítői. Így szükségképen más segítségre szorúl. Keresett is ilyet jövevényiszavainknál, melyek azonban sokféle eredetüknél és nyelvünkbe jutásuknak sokféle módjánál fogva e kérdésnél csak nagyon kétes értékűek és maguk is erős magyarázó támogatásra szorulnak. Nem marad egyéb biztos, csak a magyar írás. Ennek a tanúságtételére kell a történetnek támaszkodnia, ha kérdésünkkel egyáltalában boldogulni akar. Írásunk hangjelölése nem hágy kétséget, hogy régi latin kiejtésünkön alapszik; régi latin kiejtésünk pedig nem hágy kétséget, hogy velencevidéki olaszoktól származik. Ezek elvitázhatatlan, megmásíthatatlan tények, melyek azzal a harmadik épen oly kétségtelen ténynyel, hogy a latin nyelvet a kereszténységgel vettük és így első térítőinktől tanultuk, föltétlen biztosan megállapítják a valóságot. Az pedig nem más és minthogy azon tényekben se hiba se hézag nincsen, nem is lehet más, mint hogy első térítőinknek többsége a velencei nyelvterületről való volt.

Ez a történetnek, a mit a maga erejéből mindeddig nem tudott teremteni, első térítőinkre nézve biztos alapot nyújt. Nem vagyok szakbeli történetbűvár, de azért, minthogy kellően körültekintettem, a mit jelen értekezésem talán eléggé bizonyít, bátran állíthatom, hogy nincs egyetlen egy hiteles adat sem, mely írásunk tanúságtételét legkevésbé is meg tudná ingatni; ellenben van akárhány, mely igazolja, támogatja, erősíti. Az eredmény elég biztató és történetíróink kegyes engedelmeivel talán néminemüképen a kérdés is csak megérdemlené, hogy tovább kutassunk. A dolog velején ugyan új adatok sem fognak változtatni, mert az igazat nem tehetik igazabbá; de nagyobb világosságot deríthetnek rá és mind fényesebben mutathatják, hogy a magyar nemzet igazi térítői és a műveltségben első mesterei csakugyan velencevidéki olaszok voltak. Magam megelégszem azzal, hogy legalább kis

országban. 2. kiad. 282. l. A 381. lapon azt mondja jegyzetben: «Theiner is csak az 1214-dik éven kezdi a vaticani levéltár okmányait; a régiebbek szerinte elvesztek, elégték».

mécset szolgáltatam történetíróinknak, melynek szerény világánál mégis beleláthatnak a múltnak mély sötétjébe. E pislogó mécses lobogó szövétnekkal pótolni az ő tisztök. Meg fogják-e tenni, nem tudom. Én csak arra figyelmeztethetem, a mit már bevezetésemben mondtam. A magyar nemzetnek életben maradását a kereszténység befogadása biztosította. A honfoglalásnak száz évet, a kereszténységnek kilencszázad köszönünk. Így történeti fontosságra nézve kereszténységre térésünk bizonyára a legelső kérdések közé tartozik. Ez elég nagy ok lehetne, hogy történetíróinkat e kérdés valamennyire mégis érdekelje. A mi pedig dolgozatomat illeti, Horatius szavaival bátorkodom kérni őket: *Si quid novisti rectius istis, candidus imperti; si non, his utere mecum.*

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.